ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL ve TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ YAYINLARI: 251

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİ

Prof. Dr. ZEYNEP KORKMAZ
Türk Dili Öğretim Üyesi

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Levent Şahverdi Arşivi

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL ve TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ YAYINLARI: 251

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİ

Prof. Dr. ZEYNEP KORKMAZ
Türk Dili Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ 1974

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

Cumhuriyet dönemi, siyasal tarihimiz yönünden olduğu kadar Türk kültür tarihi yönünden de yepyeni özellikler taşıyan bir dönemdir. Bu dönemde, *Kurtuluş Savaşı* ile modern bir Türk devletinin sınırları çizilirken, çeşitli devrimlerle, Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltecek temel sosyal değişimlerin de sınırları çizilmiş bulunuyordu. Denebilir ki, Cumhuriyet dönemi, Batı kültürünü doğuran temel düşünce sisteminin ulusal değerlerle yoğrulup kaynaştırıldığı bir dönem olma bakımından, Türk ulusu için bir uyanma ve aydınlanma çağıdır.

Dili belli bir biçimde kuran bir insan kitlesi bir ulus olarak karşımıza çıkınca, dil ile ulus da ayrılmaz ölçülerle biribirine bağlanıyor. Bir ulusun kültürel ve manevî özellikleri sürekli olarak dili etkilediği için, o ulusun kültür değerleri ve karakteri dilinde kendini gösteriyor. Ancak, dilde üstünlüğe erişememiş bir ulus, kültür bakımından da gerçek bir üstünlüğe erişemiyor. Dillerin gelişmeleri ve yüksek anlatım gücüne sahip birer kültür dili durumuna gelebilmeleri ise, öncelikle, o dili kullanan ulusun ve o ulusa yön veren kişilerin kendi dillerine karşı gösterdikleri özenle ilgilidir. İşte bu temel görüş ve dil ile ulus, dil ile ulusal kültür arasındaki yakın bağlantı dolayısiyle, Cumhuriyet döneminde, Türk dili ulusal gelişmemize paralel olarak bambaşka ölçülerle ele alınmıştır. Güdülen hedef, yüksek kültür seviyesine ulaşma çabasına girmiş olan bir ulusun ihtiyacını karşılayabilecek bir kültür dili yaratabilmek, onu aslındaki güzelliğe ve yapısındaki zenginliğe yaraşır bir duruma getirebilmektir.

Elinizdeki bu küçük araştırma, Türk dilinin Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerini bu temel ilkeden hareket ederek, çeşitli yönleri ile değerlendirmeğe çalışan bir denemedir. Araştırmada, 50 yıllık Cumhuriyet döneminde, Türk dili alanında yapılan çalışmaların ve görülen geliş-

Levent Şahverdi Arşivi

melerin vardığı sonuçların da belirtilmesi, ulaşılması beklenen ana hedef bakımından hangi noktalarda boşlukların kaldığını da ortaya koyduğundan, bu denemenin, ana çizgileri ile, içine girmiş bulunduğumuz bu ikinci döneme de ışık tutabileceği kanısındayız.

Ankara, Ekim 1973
Zeynep Korkmaz

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 3

GİRİŞ 7

1. § Dil–Duygu–Düşünce Bağlantısı 7
2. § Dil–Toplum Bağlantısı 8
3. § Dil–Ulus Bağlantısı 9

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL - ULUS BAĞLANTISI AÇISINDAN TÜRK DİLİNİN TARİHÎ DÖNEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ 12

4, 5. §§ İslâmlıktan Önceki Türk Dilinin Genel Durumu 12
6, 7. §§ Karahanlı ve Harezm Türkçelerinin Genel Durumu. 15
8. § Çağatay Türkçesinin Durumu 18
9. § Eski Anadolu Türkçesinin Durumu 19
10. § Beylikler Devrinde Türk Dili 22
11. § Osmanlıcaya Geçiş 23
12. § Tanzimat Döneminde Türk Dili 26
13. § Servet–i Fünûn Döneminde Dil Tutumu 29
14. § Servet–i Fünûn Diline Karşı Tepkiler ve Dilde Milliyetçilik Akımının Başlaması 32

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİNDEKİ GELİŞMELER 38

15. § Yeni Türk Devletinin Dayandığı Temel İlkeler 38
16. § Dil–Ulus, Dil–Kültür Bağlantısı Açısından Türk Dilinin Cumhuriyet Dönemindeki Yeri 40

Levent Şahverdi Arşivi

17. § Dilde Devrim Yapma Gereği 43
18. § Dile Devlet Elinin Uzanması 45
19. § Dil Devriminin Başlaması 48
20. § Yazı Devrimine Öncülük Eden Devrimler 51
21. § Yazı Devrimi 51
22–25. §§ DİL DEVRİMİ 58
23. § Dil Devriminde Tarihten Yararlanma ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu 61
24. § Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu 63
25. § Birinci Türk Dil Kurultayı 65
26. § Dilde 1932–34 Yılları Arasındaki Gelişmeler 68
27. § Soyadı Kanununun Çıkarılışı 72
28. § İkinci Türk Dil Kurultayı ve Sonrası 72
29. § Dil Felsefesi ve Üçüncü Dil Kurultayı 75
30. § Üçüncü Türk Dil Kurultayından Sonraki Çalışmalar 79
31–32. §§ Türk Dilinin Bir Bilim Kolu Olarak Ele Alınması 80
33–36. §§ Cumhuriyet Döneminde Türk Dili Çalışmaları 85
37. § Terimlerin Türkçeleştirilmesi 90
38–41. §§ Dil Devrimi Üzerindeki Eleştiriler 93
42–46. §§ Derleme ve Tarama Çalışmaları 100
42. § Derleme Çalışmaları 100
43. § Tarama Çalışmaları 103
44. § Sözlük Çalışmaları 104
45. § Kaynak Eser Yayınları 106
46. § Makale Niteliğindeki Metin Yayınları 111
47. § Monografı ve Makale Niteliğindeki Çalışmalar 112
48. § Türk Dili İle İlgili Dergiler 117
49. § Çeşitli Kongre ve Kurultaylarda Türk Dili 119
50. § SONUÇ 122
BİBLİYOGRAFYA 126

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

DİL NEDİR?

DİL–DUYGU–DÜŞÜNCE BAĞLANTISI

1. § İnsanoğlunu öteki yaratıklardan ayıran en büyük özelliği zekâsının ve düşünme yeteneğinin varlığıdır. Zekâ, duygu ve düşünce sistemi, İnsanın iç benliğini kuran öğelerdir. Hayal eden, düşünen ve duyan kimse, bunların sonuçlarını davranışlar veya söz olarak kendi benliğinin dışına aktarır. Bu aktarmada onun en büyük yardımcısı dildir. Şu halde dil, bir yönü ile insan zekâsının, insandaki duygu ve düşünce gücünün en iyi dışa verme, en iyi anlatım aracıdır. Bu durum dolayısiyle, o, aynı zamanda kişinin iç dünyası ile çevresi ve dış dünyası arasında bağlantı kuran bir araçtır da.

Yeni doğmuş bir çocuğun taklitle başlayan kelimeleri öğrenme döneminden, kafasında kavramlar yer ettikçe, yavaş yavaş nasıl bilinçli bir dil öğrenme dönemine geçtiği gözönünde bulundurulursa, kişinin iç dünyası ile dış dünyasını biribirine bağlayan dilin ortaya çıkışı daha iyi kavranır. Başlangıçta, aile çevresinde duyduğu kelimeleri yalnızca taklit etmeğe çalışan bir çocuk, zamanla, o kelimelerin boş ses kalıplarından ibaret olmayıp anlamları olduğunu kavramaya başlar. Zihninde belirli tasavvurlar ve düşüncelerle şekil alan kavramlar, dış dünyaya aktarılırken, ses kalıpları olan kelimeler içinde birtakım anlamlara dönüşürler. Kelimeler bu anlamlarla dolgunluk ve değer kazanırlar. Düşünce sistemi içindeki kavramları, biribirleri ile bağlantılı anlamlı kelimeler ve kelimelerden kurulmuş cümleler halinde dışarıya vuran çocuk da yavaş yavaş konuşmağa başlar ve dili öğrenir. Demek oluyor ki, dil dediğimiz şey, öncelikle düşüncenin dışarı aktarılması ile varlık kazanmıştır. Gerçi, insan, duygu ve düşüncelerini seslerden örülmüş dil yerine başka yollarla da anlatabilir. Sessiz dil olarak kabul edilen mimik ve jestler, işaretlerle haberleşmeler bunların başlıcalarıdır. Ancak, unutmama-

Levent Şahverdi Arşivi

lıdır ki, en ileri, en gelişmiş anlatım aracı dildir. Şu halde, konuşma ve dil, doğrudan doğruya insan zekâsının, insan yeteneklerinin ve insan düşüncesinin ürünüdür. Varlığı da insan varlığı ile söz konusudur. Dilin insanı öteki canlı yaratıklardan ayıran başlıca özellik olması da bu niteliği dolayısiyledir.

Mademki dil geniş anlamı ile insan düşüncesinin ürünüdür. O halde dil ile düşünce sistemi arasında yakın bir bağlılık vardır. Dil, duygu ve düşüncenin kalıbı durumundadır. Kişideki duygu ve düşüncelerin üstün seviyede bir anlatım bulabilmesi de ancak üstün seviyede bir dile sahip olunması ile mümkündür.

DİL–TOPLUM BAĞLANTISI

2. § Dil, kişinin iç dünyası ile dış dünyası arasında bağlantı kuran bir araçtır dedik. Bu da öncelikle konuşma ile gerçekleşir. Ne var ki, konuşmanın gerçekleşebilmesi için, insanın tek olarak bulunması yeterli değildir. Bir kimse düşünce ve duygularını konuşma yolu ile başkalarına aktaracağına göre, dilin var olabilmesi aynı zamanda insan topluluklarının varlığına bağlıdır. Gerçekten de dil, yalnız konuşma yönü ile kişinin, fakat kişiler arasında bir anlaşma aracı olarak bütünü ile de insan topluluklarının eseridir.

Konuşmaya dayanan dilin öğeleri söz, sözün öğeleri cümle, cümlenin öğeleri kelimeler, kelimenin de öğeleri seslerdir. O halde dil, seslerden örülmüş bir sistemdir diyebiliriz. Yukarıda kelimelerden söz ederken, bunların, zihinde oluşan düşünce ürünü kavramların anlam olarak içlerine aktarılabilecekleri birer ses kalıbı olduklarını belirtmiştik. Gerçekten de bunlar, zihinden aktarılan kavramlar için birer petek görevindedirler. Öte yandan zekâ, duygu ve düşünce mekanizması bütün insanlarda ortaktır. Ancak, zihin faaliyetinin sonucu olan kavramların anlam olarak içine yerleştirildikleri kelimelerin ses kalıpları bütün insanlarda bir değildir. Bu kalıplar genellikle toplumdan topluma değişmektedir. Bu kalıplarla birlikte, kalıpların biribirine olan bağlantı biçimleri de yine toplumdan topluma değişmektedir. Bir toplumda zihinde biçimlenen bir ağaç kavramı, a,ğ,a,ç seslerinin birleşmesinden oluşmuş ağaç söylenişindeki bir ses ve kelime kalıbı içine sokulurken, bir başka toplumda, aynı kavram t,r,e,e, seslerinden kurulmuş tree biçimindeki ses kalıbına, daha başka bir toplumda da baum ses kalıbına sokulmuştur. Görülüyor ki, ağaç, tree ve baum kelimelerinin hepsi de aynı anlamı taşımaktadırlar. Çünkü, bunlar yalnızca zihindeki ağaç kavra-

Levent Şahverdi Arşivi

mını karşılayan birer ses kalıbından ibarettir. Ancak, aynı anlamı veren bu kalıplar toplumdan topluma değişebilmektedir.Bu durum kelimelerden oluşmuş dil dediğimiz sisteme aktarılacak olursa, o zaman dili, biçimlenmesi ve işlemesi toplumdan topluma değişen ve her toplumun özelliklerine uygun birer kalıba giren sosyal bir varlık olarak kabul etmek gerekecektir. Gerçekten de öyledir. Çünkü, bir dil, bir toplum içinde o toplumun bütün kişilerinin ortaklaşa katkıları ile öyle bir biçim almıştır ki, onu ancak o toplumdan olan kimseler kolaylıkla anlayabilir ve kullanabilirler. O toplum dışında kalanların dili kavramaları, dilin yapı ve işleyişini özel olarak öğrenmelerine bağlıdır. Demek oluyor ki, birbirinden ayrı toplumlar halinde yaşayan insan toplulukları, kendi duygu ve düşünce sistemlerine uygun olarak, ayrı ayrı diller yaratmışlardır. Her ne kadar dil bütün insanlar için söz konusu olan evrensel bir varlık ise de, onu konuşan ve yazan değişik toplumlarda çeşitli sebeplerle değişik biçimlerde kendini göstermiştir. O toplumların duygu ve düşünce tarzına, sosyal durumlarına, oturdukları yerlere, tarihteki geçmişlerine, zaman içinde uğradıkları değişme ve gelişmelere göre, şekil ve işleyiş bakımından biribirinden ayrı birer biçimlenmeye uğramışlardır. Türkçe ile İngilizcenin, İngilizce ile Almancanın, Almanca ile Fransızcanın, Farsça ile Çincenin, Çince ile Japoncanın yapı ve işleyiş bakımından birbirini tutmaması, dilin değişik topluluklara göre değişik biçimler alma özelliğinden ileri gelmektedir. Durum böyle olunca da dil, bir başka yönü ile, belirli toplumlar arasında anlaşma aracı olarak kullanılan bir sosyal varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. İngilizce genellikle İngiliz toplumunun varlığı, Amerikanca Amerikan toplumunun varlığı, Türkçe de Türk toplumunun varlığı ile söz konusudur.

DİL – ULUS BAĞLANTISI

3. § Dil, sosyal bir varlık ve belirli toplumların anlaşma aracı olarak tanımlanınca da, bir ulusu ulus yapan öğelerin başında gelir. Çünkü, bir toplumun u l u s niteliğini kazanabilmesi, her şeyden önce o ulusa özgü bir dilin varlığı iledir. Dil bir ulusun duygu ve düşünce tarzı, tarihi ve toplum hayatı ile birlikte yürüdüğünden, ulus varlığının bir damgası ve o ulusun ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı zamanda o ulusun sosyal yapısının ve ruhunun gerçek bir aynasıdır. Kendisi de o toplumun içinde bulunduğu tarihî ve sosyal şartlar altında değişir ve gelişir. Toplumdaki her türlü değişme ve gelişmenin de aracı olduğundan, bir ulusun genel kültür seviyesi ile de yakından ilişkilidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyal bir varlık olarak dilin zaman içinde uğradığı değişim ve gelişme iki şekilde kendini gösterir: 1) Dilin yapı ve işleyişine bağlı olarak, 2) Dış etkenlerle.

1) Bilindiği gibi, her dilin kuruluş döneminden gelen bir yapısı ve işleme biçimi vardır. Ayrıca, her dil toplumu oluşturan kişiler arasında ortak bir anlaşma aracı olarak kullanılagelirken de işleklik kazanır. Dilin kendi yapı ve işleyişinden gelen özellikler, o dilin kurallarını ortaya koyar ve çeşitli diller arasındaki yapı ayrılıklarını doğurur. Bunu somut bir örnekle açıklamağa çalışalım: Türkçe genel yapısından ve kullanılışından gelen özellikleri dolayısiyle bitişken (iltisaklı, langue agglutinante) bir dildir. Bu demektir ki, bu dilde kelime türetilirken kökler hiç değişmez. Köklerin sonuna belli bir düzen içinde eklenen eklerle yeni anlamda kelimeler kurulur. *Yaz-* kökünden *yaz-an*, *yaz-dı*, *yaz-mak*, *yaz-ı*; *yazı*'dan *yazı-cı*, *yazıcı*'dan *yazıcı-lık* kelimelerinin yapılmış olması gibi. Buna karşılık, Arapça, bükümlü (tasrifli, langue flexionelle) bir dildir. Yeni kelimeler türetilirken, Türkçenin aksine, kökler ve ses yapısı bakımından değişikliğe uğrar: *kataba* 'yazdı', *katb*^{un} 'yazma', *kâtib*^{un} 'yazıcı', *kitâb*^{un} 'yazılmış şey, kitap', *mektub*^{un} 'mektup' gibi. İşte Arapçanın bükümlü bir dil, Türkçenin bitişken bir dil oluşu, her iki dil arasında cümle yapısı ve söz dizimi (syntax) bakımından daha başka birtakım değişikliklerin de yer alışı, doğrudan doğruya çeşitli diller arasındaki yapı ve işleyiş ayrılıklarından ileri gelmektedir. Ancak, çeşitli diller arasındaki yapı ayrılıkları bir yana, her dil kendi özel yapı ve işleyişinden doğan kurallar bakımından zamanla kendi içinde de birtakım değişimlere uğrar. Bu değişimler dilin ses yapısında görülebildiği gibi, şekil bilgisinde (morphologie) ve cümle düzeninde de görülebilir. Türkçenin XII. yüzyıla kadar süren tarihî döneminde bir *-ġan/-gen* ekinin var oluşu, XII. yüzyıl ortalarından başlayarak belirli kollarda ek başlarındaki *ġ-/g-* ünsüzlerinin erimesi ile bu ekin *Anadolu* bölgesinde *-an/-en* biçimine dönüşmüş olması, işte dilin bu değişme durumu ile ilgilidir. Yine eski *ḳapıġ* kelimesinin *Anadolu* bölgesinde *kapı* ve *kapu* şekillerini alışı ile, Doğu Türk lehçelerindeki *köz* kelimesinin Türkiye Türkçesinde *göz* oluşu da hep, bir dilin yapı ve işleyiş özelliğinden gelen değişimlerdir.

2) Dilde dış etkenler ile ortaya çıkan değişimler ise, bir ulusun zaman içinde uğradığı bütün değişimlerin dile yansıması şeklinde kendini gösterir. Bir ulusun siyasal ve sosyal hayatındaki yükselmeler ve çöküntüler, göçler, yeni bölgelerde yerleşmeler ve yerleştikleri yerlerde değişik kavimlerle kaynaşmalar, din değiştirmeler, komşu veya komşu olmayan ulus ve kavimlerle yapılan ticarî ve kültürel alışverişler, kültür alanı de-

Levent Şahverdi Arşivi

ğişmeleri ve daha başka sebepler nasıl bir ulusun sosyal hayatında birtakım önemli değişiklikler doğuruyorsa, bu değişiklikler elbette, o ulusun sosyal hayatının gerçek bir aynası olan dilde de kendini gösterecektir. Nitekim VIII., IX. yüzyıllarda, *Budizm*'i ve *Manihaizm*'i kabul eden Uygur Türkleri'nin dünya görüşlerini bu dinin gereklerine uydurmaları ile, *Uygurca* da bu dünya görüşüne ayak uydurarak yeni kavram ve kelimeler kazanmış; ona uygun bir anlatım biçimine bürünmüştür. Türklerin M.S. X. yüzyılda *İslâmlığı* kabul edişlerinden sonraki durum da aynıdır. *İslâmlığın* dünya görüşü ve kültür çerçevesi içinde yavaş yavaş Türkçeye pek çok *Arapça* kelime aktarılmış; Türkçenin söz hazinesi ve anlatım biçimi az veya çok oranda bu dilin etkisinde kalmıştır.

Ulusların sosyal durumlarında meydana gelen değişikliklerin dile yansıması olayı, yukarıda saydığımız bütün etkenler için söz konusudur. Bu etkenler bazan dili o kadar güçlü bir şekilde kendi etki alanlarına çekerler ki, böyle durumlarda o dilin kendi yapı ve işleyişine uygun genel akışını değiştirecek durumlar ortaya çıkabilir. Özellikle kültür seviyeleri yüksek ulusların bu bakımdan yaptıkları etki çok güçlüdür. Türkçenin bir zamanlar Arapça ve Farsçanın yoğun bir etkisine uğramış olması, Fransızcanın XVI. yüzyıldan önce ve XVII. yüzyıldan sonra olmak üzere Almancayı büyük çapta kendi etki alanına çekmesi, yukarıda saydığımız dış etkenlerin belirgin örnekleridir. Bu gibi dıştan gelen, özellikle yabancı kültürlerin baskısından gelen etkenler yoğunlaştıkça, dil, kendi yapı ve işleyişinden gelen özelliklerini yavaş yavaş yitirmeğe yüz tutar. Kendi kendini geliştirme olanakları engellenir ve körelir. Dolayısiyle dil ile ulusu birbirine bağlayan manevî bağ da çözülmeye başlar. İşte böyle durumlarda dili içine sürüklendiği çıkmazdan kurtaracak en büyük yardımcı ulusal bilinçtir. Kendi varlıklarının bilinçine erişmiş olan uluslar dilleri üzerinde son derece duyarlı davranırlar. Dil bir ulusu ulus yapan öğelerin başında geldiğine göre, ulus ile ulusal dil arasında yakın bir bağlantı var demektir. Bir ulusun kendi diline olan bağlılığı ve ona verdiği önem, doğrudan doğruya dil ile ulus arasındaki çözülmez bağı kuran ulusal bilincin o ulusta gelişmiş olup olmaması ile ilgilidir. Ulusal bilince erişmiş olan milletler, kendi dillerine gereken özeni göstermişler, onu işleyip geliştirerek yüksek anlatım gücüne sahip zengin birer kültür dili durumuna getirmişlerdir. Bu nedenle, dilin bir ulusun hayatındaki yeri pek önemlidir. Bu durum, her dil gibi elbette Türkçemiz için de söz konusudur. İşte Cumhuriyet dönemindeki Türk dilinin temel felsefesi bu görüşe dayanır. Ancak, konunun gereği gibi anlaşılabilmesi için, önce, Türk dilinin tarihî geçmişine bu açıdan kısaca dokunmak gerekecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL–ULUS BAĞLANTISI AÇISINDAN TÜRK DİLİNİN TARİHÎ DÖNEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

İslâmlıktan Önceki Türk Dilinin Genel Durumu

4. § Günümüze kadar ulaşabilen en eski dil malzemesi üzerinde yapılan çeşitli araştırma ve incelemeler göstermiştir ki, Türkçe çok eski bir dildir. Ural–Altay dil ailesinin Altay kolundan gelen bu dilin varlığı, İsa'dan önceki yüzyıllara kadar uzandırılabilmektedir[1]. Gerçi, bugün elimizde, M.S. VI. yüzyıldan daha gerilere giden yazılı metinler bulunmadığı için[2], bu dilin ne zamandan beri bir yazı dili olarak kullanılmağa başladığını kesinlikle bilemiyoruz. Ancak, 552 tarihinde Türk adı ile tarih sahnesine çıkmış olan Köktürkler çağında, Türk dili, artık yüksek anlatım gücüne sahip bir yazı dili durumundadır. Bu dönemden başlayarak, günümüze kadar genellikle düzenli bir sıra içinde izleyebildiğimiz Türk dili, zaman ve yer bakımından çok geniş

---

1 Türkçenin eskiliği konusundaki görüşler için bkz. Doğan Aksan, *Türkçe araştırmalarında yeni yollar*, TDAY. 1969, s. 47–51; *Kavram anlamları–kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine*, TDAY. 1971, s. 253–262; *Eşanlamlılık sorunu ve Türk yazı dilinin eskiliğinin saptanmasında eşanlamlılardan yararlanma*, I. Türk Dili Bilimsel Kurultayı'nda okunan tebliğdir (Ankara 1972); *Türk yazı dilinin yaşı ile ilgili yeni araştırmalar*, Milletlerarası I. Türkoloji Kongresinde okunan tebliğdir (İstanbul 1973).

2 *Almaata*'da yapılan arkeoloji kazıları ile *Esig Kurganı*'ndan çıkarılan ve 17, 18 yaşlarında asil bir genç ya da bir kağan oğluna ait olduğu sanılan 26 harflik Köktürk yazıları ile yazılmış olan ibare, Türkçenin M.Ö'ki yüzyıllarda da yazı dili olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Bu husus için bkz. O. Süleymanov, *Cetisudın Köne Cazbaları*, Kazak Edebiyatı Gazetesi, 25. IX, 1970 ve Nejat Diyarbekirli, *Kazakistanda bulunan Esik Kurganı*, Cumhuriyetin 50. Yılına ARMAĞAN, İst. Edeb. Fak. Yayını, İstanbul 1973, s. 291–304. Türkçenin İsa'dan önceki yüzyıllarda yazı dili olarak kullanıldığı konusunda kesin bir sonuca varabilmek için, şüphesiz daha başka verilerin de çıkmasını beklemek gerekmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

alana yayılmıştır. Bu genişlik içinde, bağlı bulunduğu değişik kültür daireleri bakımından da ayrı ayrı dönemler kurmuştur. Yukarıda "Giriş" bölümünde belirtmeğe çalıştığımız, dilin akışını etkileyen çeşitli sebepler dolayısiyle, Türk dilinin biribirini izleyen dönem ve kolları arasında yapı ve işleyiş bakımından da değişik birtakım özellikler yer almıştır. Biz burada konunun özünü dağıtmamak için, bunlara yalnız asıl konuya ışık tutacak oranda dokunup geçmekle yetineceğiz. Türkçenin M.S. VI–XI. yüzyıllar arasında uzanan İslâmlıktan önceki dönemi, bilim dilinde Eski–Türkçe diye adlandırdığımız dönemdir. Bu dönemde Türk dilinin yayılma alanı *Orta–Asya*'dır. Genel çizgileri ile kuzeyde *Yenisey* ırmağı çevresinden ve *Moğolistan*'dan başlayıp *Doğu–Türkistan*'ın güney sınırına, doğuda *Mançurya*'dan başlayıp batıda *Aral* gölü ve *Hazar* denizine kadar uzanan bir genişliktedir. Yazı dili olarak, M.S. 552-745 tarihleri arasında siyasal varlık göstermiş olan Köktürkler'in dili ile 745–840 ve 870–1250 tarihleri arasında Köktürkler'in yerini alan Uygurlar'ın diline dayanır. Böylece, Eski–Türkçe, Köktürk ve Uygarca diye adlandırdığımız iki ana kol meydana getirmiştir. Bugün elimizde Köktürkler'den kalma *Kül–Tigin*, *Bilge–Kagan* ve *Tonyukuk* adlarına dikilmiş mezar taşı niteliğinde üç büyük yazıtla, daha küçük olan yüzlerce mezar taşı vardır. Run yazısı ile taş üzerine oyularak yazılmış olan bu yazıtlar, *Orhun Anıtları* veya *Köktürk Yazıtları* diye bilinir. Bunlara Köktürkler'e ait olmamakla birlikte Yenisey ırmağı çevresinde bulunmuş ve yine küçük mezar taşları durumunda olan çok sayıdaki küçük *Yenisey Yazıtları*'nı da katabiliriz. Uygurlar devrinden ise, 1900–1914 yılları arasında *Doğu–Türkistan*'da yapılan kazılardan çıkma yüzlerce sandık yazma eser kalmıştır. Uygur, Mani ve Brahmi yazıları gibi değişik yazılarla yazılmış olan bu eserler, konu bakımından da pek çeşitlidir. Bunlardan birkısmı işlenip yayınlanmıştır. Büyük bir kısmı da daha *Avrupa* ve *Asya* memleketlerinin belirli kitaplıklarında yazmalar halindedir.

Bu döneme giren eserler üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler göstermiştir ki, VI–XI. yüzyıllar arasındaki Türkçe, yüksek anlatım gücüne sahip bir Türkçedir. Bu dönemin Köktürk ve Uygur kolları dil–ulus bağlantısı açısından ele alındıklarında şunlar söylenebilir:

VI–VIII. yüzyıllar arasında, sınırları içinde pek çok Türk boylarını barındırarak bir kağanlığın dili olarak karşımıza çıkan Köktürkçe, yabancı etkilere pek az kucak açmış bir dil durumundadır. Gerçi, çağlarının gereklerine ve şartlarına uyan Köktürkler de, çevrelerinde bulunan komşu kavimlerle siyasî, iktisadî, ticarî ve kültürel bağlar kur-

Levent Şahverdi Arşivi

muşlar; dolayısiyle zaman zaman yabancı etkilere uğramışlardır. Bu etki kimi zamanlarda *Çin*'in siyasî nüfuz ve entrikaları ile, devletin iç bütünlüğünü bozacak, toplumun yapısını sarsacak ve ulusun siyasal varlığını yıkarak *Çin* boyunduruğu altına alacak kadar ileri gitmiştir. *Kül–Tigin* ve *Bilge–Kagan* yazıtlarında bu acı gerçek şu sözlerle dile getirilmiştir: "*Türk budun illedük ilin ıçġınu ıdmış, ḳaġanladuḳ ḳaġanın yitirü ıdmış. Tabġaç budunḳa beglik urı oġlı ḳul boldı, işilik ḳız oġlın küŋ boldı*".'Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evlâdı kul oldu, hanımlık kız evlâdı cariye oldu'[3]. Yine Türk han ve beyliklerininin siyasî amaçlar güderek Çin prensleri ile evlendikleri, devletin zayıf zamanlarında yahut Çin boyunduruğu altına girdikleri dönemde, kendi ünvan ve adlarını bırakarak Çin adları aldıkları da olmuştur. *Köktürk Yazıtları*'nda bu durum: "*Türk begler Türk atın ıtı. Tabġaçġı begler Tabġaç atın tutupan, Tabġaç ḳaġanḳa körmiş*". 'Türk beyleri Türk adını bıraktı. Çindeki beyler Çin adlarını alarak, Çin kağanının buyruğu altına girmişler'[4] yakınmaları ile dile getirilmiştir. Burada işaret edilmesi gereken önemli bir nokta, böyle büyük sarsıntı devirlerinde bile, Türkçenin o çağda ulaşmış olduğu seviyeyi bozmamış olduğudur. Yabancı etkiler dolayısiyle dile girmiş olan bazı ünvan adlarıyla, devlet idaresine ait siyasî kelime ve deyimler, eğreti birer yabancı kelime olmak durumundan kurtulamamıştır. Bu durum hiç şüphe yok ki, Köktürk ulusunun kendi diline olan bağlılığından ve o devir Türk toplumuna yön veren kağanların ve beylerin kendi dilleri karşısındaki bilinçli durumlarından ileri gelmiştir.

5. § M.S. 745 tarihinde Köktürkler'i yıkarak onların yerinde yeni bir devlet kurmuş olan Uygurlar'da da durum aynıdır. Uygur Türkleri, kabul ettikleri Buda, Mani, Brahmi, Nesturî din ve yazıları; kurdukları ticaret ve kültür ilişkileri dolayısiyle, Köktürkler'e oranla çok daha değişik kavimlerle temasa geçmişlerdir. Bu sebeple de kapılarını bu kavimlerden gelen kültür etkilerine açık tutmuşlardır. Kabullendikleri dinler ve yazılar, kimi zaman komşu bir kavmin aracılığından geçmiş olduğundan, araya az çok aracı kavimlerin etkileri de karışmıştır. Bu münasebetlerin bir sonucu olarak da Uygur yazı diline ister istemez Çin, Tibet, Sogot, Sanskrit ve Tohar dillerinden

---

3 Bkz. Talât Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, s.233, E 6, 7; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, MEB. 1000 Temel Eser Serisi: 32, İstanbul 1970, s. 52, E 6,7

4 Bkz. Not 3'te gösterilen yerler: E, 7,8

Levent Şahverdi Arşivi

din, felsefe, astronomi, tıp v.b. alanlarda bir hayli kelime girmiştir. Uygur yazı dili, birden fazla yabancı kültürün etkisinde kalmış ve bu kültürden birçok yabancı kelime almış olmasına rağmen, bunları kısa sürede kendisine benimsetmeğe çalışmıştır. Bunun için Uygurlar'ca iki yolun izlendiği görülüyor: a) Alınan yabancı kelimelere doğrudan doğruya Türkçe karşılıklar bularak veya denk türetmeler yaparak onları dile kazandırmak. Bu yolla Uygurlar'ın bir yandan dile yeni yeni kavramlar soktukları, bir yandan da bunlara yeni karşılıklar bularak dilin söz hazinesini zenginleştirdikleri görülüyor. *irinç emgek* "feci ıztırap", *sakınç* "tefekkür, istiğrak", *bilge bilig* "hikmet, marifet", *men körüm* "benlik, mahiyet teorisi" gibi terim niteliğindeki yüzlerce türetilmiş kelime, Uygurca'nın bu yolda ne kadar başarılı olduğunu gösterecek niteliktedir.

b) Alınan yabancı kelimeleri azçok dilin ses yapısına uydurarak dile sindirmeğe çalışmak. Sanskritteki *ratna* "mücevher" kelimesinden aktarılmış olan *erdni* kelimesi ile, bugün bazılarının öztürkçedir diye savundukları *bitik* sözündeki *bitimek* mastarı, Çince *piet* "fırça" kelimesinden alınmış ve ses yapısı Uygurca'nın ses yapısına uydurulmuş böyle birer ödünç kelime örneğidir. Dilde daha bu türlü bir sindirmenin pek çok örnekleri vardır. Öyle anlaşılıyor ki, Uygurlar, bağlandıkları yeni kültür alanlarından gelen kavram ve kelimeler için, ancak Türkçe karşılıklarını bulamadıkları durumlarda yabancı kelimelere baş vurmuşlar; onları da anadil duygusundan gelen bir bilinçle kendi dillerinin ses yapısına uydurmağa çalışmışlardır.

Demek oluyor ki, Uygurlar zamanın şartlarına bağlı olarak etkisinde kaldıkları çeşitli kültürlerden dillerine pek çok kelime almak zorunda kaldıkları halde, bunları Türkçeleştirmek suretiyle, ulusal bir söz hazinesi kurabilmek yolundaki denemede, bugün bile beğeni ile karşılayabileceğimiz bir başarı göstermişlerdir. Köktürk ve Uygur Türkçelerinde tanık olduğumuz bu durum, doğrudan doğruya o dili kullananlarla, devleti yönetenlerin ulusal dile karşı gösterdikleri özenle ilgilidir.

KARAHANLI VE HAREZM TÜRKÇELERİNİN GENEL DURUMU

6. § X. yüzyıldan buyana Türkler arasında İslâmlığın yoğun bir şekilde yayılmış olması, Türk devletlerini yavaş yavaş eski kültür alanlarından sıyırıp yeni bir kültür alanına sokmuştur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da XI. yüzyıldan başlamak üzere, Türk dilinin

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Türkçe dediğimiz İslâmlıktan önceki dönemi kapanarak, İslâm kültürünün etkisi altında gelişmiş yeni bir dönemi açılmıştır. X. yüzyıldan buyana İslâm kültürü alanına girmiş olan Türk devletleri içinde ilk sırayı 840–1212 yılları arasında *Doğu–Türkistan*'da *Kaşgar* ve *Balasagun* merkez olmak üzere kurulan ve sonradan batıda *Maveraünnehr* bölgesine kadar yayılarak *Semerkand*'ı ikinci bir merkez yapan Karahanlı Türkleri alırlar [5]. Bu devletin sınırları içinde kullanılmakta olan Türk yazı dili Hakaniye veya Karahanlı Türkçesi diye adlandırılmaktadır. Karahanlı Türkçesini, XIII–XV. yüzyıllar arasında *Maveraünnehr* ve *Harezm* bölgelerinde gelişen *Harezm* Türkçesi izlemiştir. Edebî gelenek dolayısiyle *Hazar Denizi*'nin ve *Aral Gölü*'nün kuzey kesimindeki *Altınordu* bölgesi de Harezm Türkçesine bağlı bir yazı dili geliştirmiştir. Ayrıca, XII ve XIV. yüzyıllardan başlayarak, *Orta–Asya*'daki yazı dilinin *İran*, *Irak*, *Suriye* ve *Mısır* bölgesine kadar yayılıp bu bölgelerde Karahanlı–Oğuz–Kıpçak karışımı bir yazı dili halinde bir süre devam ettiği görülmektedir.

Biribirinden lehçe ayrılıkları ile ayrılmış olan bu dönem Türkçesinde, din ve İslâm kültürü etkisi ile Arapçanın, aynı kültür ve edebî bağlantılar dolayısiyle de yavaş yavaş Farsçanın etkileri görülmeğe başlamıştır. Bu döneme giren XI–XV. yüzyıllar arası eserlerde, hece vezni yanında aruz vezninin, Uygur, Mani yazıları yanında Arap yazısının kullanılması; *Atebetü'l–hakayık*, *Nehcü'l–ferâdis*, *Mi'raç–nâme* gibi eser adlarında görüldüğü üzere, yazılan eserlere Arapça, Farsça birtakım adların verilmiş olması, Arap ve Uygur harfleri ile yazılmış Türkçe hukuk vesikaları arasında Arapça vesikaların da yer almış olması,[6] bu döneme İslâm kültürünün getirdiği yabancı etkiler olarak açıklanabilir. Ancak, şu noktayı da belirtmek gerekir ki, bütün bu durumlara rağmen, XV. yüzyıla kadar, Orta-Asya'da Arap, Fars yazı dillerinin Türkçe üzerindeki etkileri oldukça sınırlıdır. Karahanlılar devrinden günümüze kadar gelen *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l–hakayık* gibi eserler, yabancı kelimeler açısından incelendiğinde, bu devir yazı dilinin üstün bir arılıkta olduğu görülür. Hele *Kur'ân* gibi bir kutsal kitabın daha XI. yüzyılda Türkçeye aktarılmış olması,[7] bu durumu daha iyi aydınlatır niteliktedir. Gerçi, daha XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud gibi

---

5 *Karahanlılar* devletinin kuruluş alanı ve genel durumu için bkz. Omeljan Pritsak, *Karahanlılar* md., İslâm Ansiklopedisi Sayı 58.

6 Bkz. R. Rahmetî Arat, *Kutadgu Bilig* yayını, TDK. İstanbul 1947, s. XVII, XVIII.

7 Bkz. Türk İslâm Eserleri Müzesi, no: 73'te kayıtlı *Uygarca Kur'an* Tercümesi ve Abdülkadir İnan, *Eski Türkçe üç Kur'an Tercümesi*, Türk Dili S.6 (1952), s.13

Levent Şahverdi Arşivi

bir dilci, *Divanü Lûgat-it-Türk* "Türk dilleri sözlüğü" adlı eserini Arapça olarak yazmıştı. Ancak, onun eserini Türkçe değil de Arapça olarak yazmış olması, gerçekte Türk kültüründen yana kaybedilecek bir olaydır. O devirde *Orta-Asya*'da ve Arap âleminde Türkçenin kazanmış olduğu büyük değer, Araplara Türkçe öğretmek için, Kaşgarlı'yı eserini Arapça yazmağa zorlamıştır. Abbasîler devrinde askerlik hizmetlerinde kullanılmak üzere *Bağdat*'a getirilen Türklerin Arapça bildikleri halde, onurlarına dokunduğu için Arapça konuşmaktan çekindiklerini belirten tarihî kayıtlarla,[8] Abbasî halifesi Mu'tasım'ın daveti ile *Bağdat*'a gelen Türklerin, kısa bir sürede Türkçenin itibarını kazandıracak kadar önem kazanmış olmaları gözönünde bulundurulursa, eserini *Bağdat*'ta Abbasî halifesine sunmuş olan Kaşgarlı Mehmud'un bu eseri Arapça yazmış olmasının sebebi daha iyi anlaşılır. Yoksa, Karahanlı Türkçesi, *Kutadgu Bilig* gibi bir eserle Yusuf Has Hacib'in elinde yüksek bir nazım ve felsefe dili kıvamına gelmiş bulunuyordu.

7. § Karahanlı yazı dili geleneğine Oğuz ve Kıpçak lehçelerinin de etkisi ile kurulmuş olan Harezm Türkçesinde durum biraz daha değişiktir. Gerçi Harezm yazı dilinin tam olarak kuruluşundan sonra yazılmış olan *Kısasü'l-enbiya*, *Nehcü'l-ferâdis* ve *Muînü'l-mürîd* gibi eserlerde, Türkçenin kendine özgü incelikleri ve gramer özellikleri bozulmadan devam etmiştir. Ancak, bu bölgenin Moğol akınına uğramış olması, bir yandan dile Moğolca kelimelerin karışmasına yol açmış, bir yandan da İslâm kültürü ile olan yakınlık dolayısiyle eldeki Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı nisbeten artmıştır. Yalnız, Moğolca ile Türkçe aynı dil ailesinden geldiklerinden, söz hazinesindeki değişiklik bir yana, Moğolca unsurlar, dilde fazla yadırganır bir durum ortaya çıkarmamıştır. Buna karşılık, Moğol akınının doğurduğu sosyal gelişmeler dışında, İslâm kültürü ile olan sıkı bağlılık kendini gittikçe daha güçlü bir biçimde duyurmağa başlamış, birtakım sosyal zaruretler sonunda da olsa, Türklerin bu kültüre karşı olan aşırı hayranlıkları yavaş yavaş kendi dillerinin zararına olacak bir etki yolu açmıştır. Bu etki, Harezm Türkçesi'ni izleyen ve XV. yüzyıl ortalarında Timurîler devrinde *Maverâünnehr* bölgesinde kuruluşunu tamamlamış bulunan Çağatay yazı dilinde çok daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmış ve bilinçli tepkisini de Nevaî'nin kaleminde bulmuştur.

Orta-Asya Türk yazı dilinin XI–XV. yüzyıllar arasında uzanan ve ilim dilinde Orta-Türkçe diye adlandırılan döneminde, Moğolcanın,

8 Bkz. Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, (Zeki Magamiz çev.), İstanbul, İkdam Mtb. 1328, C.III, s. 302.

Levent Şahverdi Arşivi

Arapça ve Farsçanın dilde adım adım yoğunlaşmaya başlayan etkilerine rağmen, ulusal kültüre ve Türk diline olan bağlılık, genellikle gücünden bir şey kaybetmiş sayılmaz. Bu durumu Türkçe olarak yazılmış eserlerin incelenmesi ortaya koyduğu gibi, doğrudan doğruya dile ait birtakım eserlerin yazılmış olması da ortaya koymaktadır. Hangi sebeplerle kaleme alınmış olurlarsa olsunlar, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it-Türk*'ü ile, bugün elimizde bulunmayan *Cevahirü'l-nahv* adlı gramer kitabı, Muhammed bin Kays'ın Kanglı lehçesine dayanan *Tibyân al-Lûgat al-Türkî'alâ Lisân al-Kanglı* sözlüğü,[9] Harzemşah Atsız'ın emri ile *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Türkçe olarak yeniden kaleme alındığına dair kayıtlar, *Kitabü'l-idrâk*[10], *İbni Mühennâ* sözlükleri ile, bulucusuna izafeten *Houtsma Lûgati*[11] diye anılan sözlükler; *Ettuhfetü'z-zekiyye*[12], *Eş-Şuzûrü'z-Zehebiyye*[13] gibi Kıpçak ve Türkmen lehçeleri ile ilgili gramerler ve bu nitelikteki daha başka eserler, Türkçeye karşı duyulan bilinçli ilgi ve ihtiyacın belirtileridir.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN DURUMU

8. § Yukarıda da belirttiğimiz üzere, XV. yüzyıl ortalarında artık kuruluşunu tamamlamış olan Çağatayca'ya gelince durum epey değişmiştir. Çağatay yazı dilinde, eski Uygur ve Karahanlı yazı dilinden gelme kelimeler gittikçe azalmış, Moğolca kelimeler ve kelime türetmeğe yarayan ekler çoğalmıştır. XIII. yüzyıl Moğol akınından sonra, Asya'nın batı ve kuzey-batı bölgelerine yayılmış olan Moğollar, Altunordu ve Harezm bölgelerinde bir yüzyıl içinde türkleşmiş ve islâmlaşmış oldukları halde, Moğolca, Çağatay ulusunda ve bunlarla sınırdaş olan bozkırlarda XVI. yüzyıla kadar unutulamamıştır. Bu tarihî olayın sosyal sonucu da, Çağatayca'ya Moğolca kelime ve eklerin fazlasiyle girmesi biçiminde kendini göstermiştir.

Bundan başka, Çağatay yazı dili, bir deceye kadar Arapçanın, ondan çok daha büyük ölçüde Farsçanın etkisinde kalmıştır. Timurî-

---

9 Bkz. M. Fuad Köprülü, *Muhammed b. Kays ve eseri*, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İstanbul 1934, s. 155–161.

10 Ahmet Caferoğlu yay. Abû Hayyân, *Kitâb al-İdrak li-Lisân al-Atrâk*, İstanbul Evkaf Mtb. 1931.

11 *İbnü Mühenna Lûgatı* (A. Battal Taymas yay.) TDK. İstanbul 1934.

12 Besim Atalay, *Ettuhfetü'z-Zekiyye fil-Lûgat-it Türkiyye Çevirmesi*, TDK. İstanbul 1945.

13 Besim Atalay yay., Molla Salih, *Eş-Şuzur-üz-Zehebiyye vel-Kıtaül-Ahmediyye fil-Lûgat-it Türkiyye*, TDK. İstanbul 1949.

Levent Şahverdi Arşivi

ler devrinde, Farsçanın Türk aydın zümresi arasında bulduğu rağbet ve dolayısiyle Çağatay yazı dili üzerindeki baskısı, onun cümle yapısına kadar işlemiştir. Farsça yazılmış eserler bir yana, klâsik Çağatayca ile yazılmış olan eserlerde de bazı parçalar, insana yazarın Farça düşünüp Çağatayca olarak yazdığı kanısını vermektedir. *Muhakemetü'l-lûgateyn* 'iki dilin yargılanması' adlı eserinde Türkçenin unutulmak üzere olduğuna işaret eden, XV yüzyılın ünlü Çağatay şairi Ali Şir Nevaî, gençlerin, kolaydır diyerek Farsçaya kapılıp eserini Farsça yazmalarından yakınmıştır. Bu eserinde Farsça ile Türkçeyi karşılaştıran ve Türkçenin üstünlüklerini sayan Ali Şir Nevaî "Türkçenin Farsçaya bu derece üstünlüğü meydanada iken"[14], gençlerin eserlerini Farsça yazmalarının asıl sebebi, dilin yeteneksizliği ile ilgili değildir. Onların Türkçe şiir söyleme kudretinde olmamalarından ileri gelmektedir, diyor. eserinde Türk dilinin Fars diline birçok yönlerden üstün olduğunu göstermek üzere yazdığı satırlar ve getirdiği tanıklar, Nevaî'nin yolunu şaşırmış Çağatay dilini kurtarmak için yaptığı samimî çırpınışın ve bilinçli atılımın bir ifadesidir.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN DURUMU

9. § XI. yüzyıl sonrası, Orta-Asya'da Türk kavimleri için sürekli bir göç devridir. Büyük dalgalar halinde Asya'nın dışına taşan Türk boyları, İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelere yayılmışlardır. Bu dağılışın tabiî sonucu olarak da, Türk yazı dilinde birtakım yeni kollar ve dallanmalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazı kollar birer yazı dili kurma imkânını bulamadıkları için dilleri yalnız konuşma dili olarak süregelmiş veya zamanla öteki Türk yazı dilleri arasında eriyip kaybolmuştur. Bazı kollar ise zamanın, yerleşilen bölgelerin, sosyal şartların, etnik değişmelerin ve lehçe ayrılıklarının etkileri altında azçok değişik özellikler taşıyan birer yazı dili halinde gelişme imkânını bulabilmişlerdir. XI. yüzyıldan sonra *Orta-Asya* dışındaki bölgelerde kurulup gelişen yazı dillerinden biri de Anadolu Türkçesi'dir. Kuruluşu 1071 *Malazgirt Savaşı*'ndan sonra ve Oğuzların *Anadolu*'yu ele geçirip yurt edinmeleri ile başlayan Anadolu Türkçesi'ni, tarihî dönemleri bakımından: 1) Selçuklular devri Türkçesi, 2) Anadolu Beylikleri devri Türkçesi, 3) Osmanlıca olmak üzere başlıca üçe ayırabiliriz.

---

14 Bkz. Ali Şir Nevai, *Muhakemet-ül-Lûgateyn* (Şimdiki dile çev. İshak Refet Işıtman), TDK. Ankara 1941, s. 130

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye tarihinde XI–XIII. yüzyıllar arası, Orta–Asya'dan gelen sürekli göçlerle *Anadolu* bölgesinin Türkleşmiş olduğu bir dönemdir. Siyasî bakımdan Anadolu Selçukluları devrine rastlar. Bu dönemde Türkçenin XIII. yüzyıldan önceki dil durumu azçok karanlıktır. Elimizde bugün XIII. yüzyıl öncesine giren dil malzemesi hemen yok denecek kadar az olduğundan, XIII. yüzyıldan önceki dönemin dil yapısı ve *Orta–Asya* yazı dili ile olan bağlantıları bakımından kesin birşeyler söyleyemiyoruz. Söyleyebildiklerimiz dolaylı bilgilere ve karşılaştırmalara dayanmaktadır[15]. Bu açıklama ile şunu belirtmek istiyoruz ki, *Anadolu*'ya gelen Türkler beraberlerinde hazır, kurulmuş bir yazı dili mi getirmişlerdir? Yoksa, bu bölgede yeni şartlar altında ve uzun bir çaba sonunda yenibaştan bir yazı dili mi kurabilmeyi başarmışlardır? *Orta–Asya*'yı *Anadolu*'ya bağlayan XI–XIII. yüzyıl arası dil malzemesindeki boşluk, bu hususta kesin bir yargıya varmamızı güçleştirmektedir. Ancak, Anadolu Selçukluları devrinde yazılmış Türkçe eserlerin dil yapısına ve XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat–it–Türk* adlı eserinde Oğuzca için verdiği bilgilere bakarak, Selçuklu devri Türkçesinin bazı özellikleri ile Oğuzcaya, bazı özellikleri ile de *Orta –Asya* yazı diline, yani Karahanlı Türkçesine kaydığına hükmediyoruz. Bu da demektir ki, Selçuklular devri Türkçesi, her yazı dilinin kuruluşunda görüldüğü gibi, eski dönemin sonu ile yeni dönemin başlangıcını birleştiren ve Oğuzca ile *Orta–Asya* yazı diline dayanan karışık bir dil yapısındadır. Bu dil XII. yüzyıldan gerilere doğru uzandıkça eski Türk yazı dilinden gelen özellikleri artırmakta, XII. yüzyıldan daha ilerilere çıktıkça Oğuzca özellikleri yoğunlaştırmaktadır. Bu sebeple *Anadolu* bölgesinde doğrudan doğruya Oğuzca özelliklere dayalı bir yazı dilinin kuruluşu XIII. yüzyıl sonlarındadır. Bu kuruluşun böyle bir nitelik taşımasında, XIII. yüzyıl Moğol akınının Anadolu'ya getirdiği yeni Oğuz boylarının da büyük payı vardır. İşte, kuruluşu Selçuklular dönemine rastlayan Eski Anadolu Türkçesinin XI–XIII. yüzyıllar arasındaki genel durumu budur. Ancak, şu noktayı da belirtmek gerekir ki, bu dönemin Türkçesi, daha devletin resmî dili durumunda değildir. Gerçi, halk Türkçe konuşmaktadır. Din ve tasavvuf ilkelerini halka yaymak için yazılmış olan basit muhtevalı eserlerin dili de Türkçedir. Sultan Veled'in Türkçe manzumeleri[16], Ahmed Fakih'in

15 Bu konuda geniş ve aytıntılı bilgi için bkz. Zeynep Korkmaz, Şadrü'd–dîn Şeyhoğlu, *Marzubān–nāme Tercümesi* Ankara Üniv. DTCF. yayını, Ankara 1973, s. 24–41; *Das Oghusische im XI und XIII. Iahrhundert als Schriftsprache*, Central Asiatic Journal Vol. XVII/2–4 (1973), s. 294–303

16 Yayını için bkz. Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri*, İst. Üniv. Ed. Fak. yay., İstanbul 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

Çarhnâme'si[17] ve *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-şerîfe*[18] adlı eseri, *Şeyyad Hamza*'nın *Hoca Dehhanî*'nin şiirleri,[19] *Behcetü'l-hadâik fi-mev'izetil-halâik*,[20] *Kitâb al-Farâiz*[21] gibi günümüze kadar gelebilmiş olan eserler, bu durumun açık tanıklarıdır. Ne var ki, halk tabakası için Türkçe olarak bu türlü eserler yazılmış olmasına rağmen, medrese dili, ilim dili, dış yazışmalar ve şer'î işler dili olarak Arapça, edebiyat dili ve divan yazışmaları dili olarak da Farsça yerleşmiş bulunuyordu. XIII. yüzyılda Anadolu'nun büyük merkezlerinde İslâm kültürü güçlenmiş, medreseler açılmış; hükümdarlar adına Arapça ve Farsça eserler yazılmıştır. Bu ürünlerin XIII. yüzyılda altın devrine ulaştığı da bilinmektedir. Selçuklu sultanlarının Abbasî halifeleri, Eyyubî prensleri ve Memlûkler ile yaptıkları yazışmalarda, Arapçayı hâkim kıldıkları, kitâbeler ve vakfiyelerle tanıklanmaktadır. Resmî dil dışında Farsçanın hakimiyeti aydın zümreye seslenen edebî eserlerin dilinde de kendini göstermiştir. Arap ve Fars dilleri, *Orta-Asya*'daki Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda da aynı şekilde hâkim durumda olduğundan, bu tutum Anadolu Selçukluları'na Orta-Asya'dan aktarılmış bir gelenek halindedir.

Çeşitli tarihî ve sosyal sebeplerle, Anadolu Selçukluları'nda Arap ve Fars dillerine karşı yerleşmiş olan bu derin tutku, kalıntılarını bir süre daha devam ettirmiştir. Nitekim, bazı tarihî kaynaklarda, *Anadolu*'nun bazı bölgelerinde menşurların, mektupların, hesapların, defterlerin ve hükümlerin XIV. yüzyılda bile Farsça yazıldığına dair kayıtlar yer almaktadır[22]. Görülüyor ki, bir yandan Selçuklu devletinin bağlı bulunduğu tarihî ve sosyal şartlar, bir yandan da Türkçenin XI. yüzyıldan sonraki tarihî gelişme şartları, Türkçeyi *Anadolu* bölgesinde hâkim bir yazı dili durumuna getirebilmek için, Arapça ve Farsça ile, uzunca süren bir çarpışma devresine itmiştir. Denebilir ki, *Anadolu*'da gelişen yazı dilinin Selçuklular dönemi, üç dilli bir dönem durumundadır. Türkçenin Arapça ve Farsçaya karşı kendi varlığını koruma bakımından

---

17 Yayını için bkz. Mecdud Mansuroğlu, *Ahmed Fakih Çarhname*, İstanbul 1956.

18 Bkz. Hasibe Mazıoğlu, *Anadoluda XIII. yüzyıl ürünlerinden bir eser*, X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963, TDK. Ankara 1964, s. 75-79.

19 Bu şiirler üzerindeki yayınlar için bkz. Zeynep Korkmaz, Şadrüddîn Şeyhoğlu, *Marzubān-nāme Tercümesi*, Ank. Üniv. DTCF. yayını, Ankara 1973, s. 60, 61.

20 Bu eser üzerindeki çalışma ve yayınlar için bkz. not 19'da göst. e., s. 58.

21. Bkz. E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Tome I, Paris 1932, s.24, S.62 ve not 19'da göst. e., s. 24.

22 Bkz. Aziz b. Erdeşir-Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, Fuad Köprülü'nün önsözü ile, İstanbul 1928, s. 537.

Levent Şahverdi Arşivi

giriştiği çetin savaştan başarılı olarak çıkabilmesi de ancak Selçuklu devletinin son yıllarına rastlamıştır.

BEYLİKLER DEVRİNDE TÜRK DİLİ

10. § XIII. yüzyıl sonlarında Selçuklu devletinin Moğol baskısı ile zayıflaması üzerine, bulundukları bölgelerde kendi adlarına hüküm sürmeye başlayan eski uç beylerinin kurdukları Anadolu Beylikleri devri, Türkçecilik ve Türkçe eser sayısı bakımından pek verimlidir. Bu dönem, Selçuklular devrindeki dil tutumuna karşı bir tepki, bir uyanma; yerli dile daha çok dönüş ve gelişme devridir. Bunda Türkçenin, özellikle Oğuzcanın XII. yüzyıldan beri Arapça ve Farsçaya karşı verdiği çetin savaşın başarılı sonuçları yanında, Arap ve Acem kültürüne tanış olmayan yahut onu benimsemeyen Oğuz ve Türkmen beylerinin tutumlarının da büyük payı vardır. Oğuz ve Türkmen beylerinin ulusal geleneklerine ve kendi bölge dillerine verdikleri önem, şairleri ve yazarları korumak bakımından gösterdikleri duyarlık, pek çok Türkçe eser yazılmasına ya da Arap ve Fars edebiyatındaki önemli eserlerin Türkçeye aktarılmasına yol açmıştır. Bu devir türlü bölge dillerinin belirli bir yazı geleneğine uyularak yazı diline geçirildiği devirdir. Hele Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçe sevgisine dayanan tutumu, Arapça ve Farsçaya karşı Türkçeyi hâkim duruma getirebilmek için 1277 yılında: "**Bundan böyle divanda, dergâhta, bârgâhta, çarşıda, meydanda Türk dilinden başka dille konuşulmayacaktır**" şeklinde çıkardığı ferman, hem öteki beyliklere örnek olmuş; hem de Türk dili tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Aydınoğulları, Germiyanoğulları, Saruhanoğulları, Karamanoğulları, Osmanoğulları, İnançoğulları, Menteşeoğulları ve daha başka beyliklerin hüküm sürdükleri bölgelerde, *Mantıku't-tayr*, *Kelile ve Dimne*, *Kaabus-nâme*, *Marzubân-nâme*, *İskender-nâme*, *Süheyl ü Nevbahar*, *Tezkiretü'l-evliyâ*, *Taberî Tercümesi*, *Kur'ân* tercüme ve tefsirleri gibi[23] dinî, tarihî, edebî nitelikte telif ve çeviri yüzlerce eser meydana getirilmiştir. Bu eserlerde oldukça temiz bir dil, Türkçeye dayanan zengin bir kelime hazinesi ve Türkçenin yapı özellikleri yer almaktadır. Arap ve Fars kültüründen uzak olan Oğuzlar'ın, Anadolu bölgesinde yerleşip yoğunlaşmaları ile, daha önce konuşma dili olarak süregelen ve varlığını pek göstermemiş olan Oğuzca, artık bir yazı dili olarak gelişme yoluna girmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ve XIV. yüzyıl başında

23 Bu eserler ve üzerindeki çalışmalar için bkz. not 19'da göst. e., Giriş Bölümü, s. 61–66.

Levent Şahverdi Arşivi

da hayatta bulunan Yunus Emre'nin elinde Türkçenin kazandığı san'atlı ve felsefî anlatım gücü [24], yeterli kişiler ve sanatçılar elinde Türkçenin nasıl bir seviyeye yükseleceğini göstermesi bakımından üzerinde durulmağa değer. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devri diye adlandırabileceğimiz ilk yüzyılını da içine alan bu dönem, XV. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür. Türk dili tarihinde, Selçuklular devrinden başlayarak, Beylikler ve Osmanlılar'ın kuruluş devrini de içine almak üzere, XV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bu dönem Türkçesi Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırılmaktadır.

OSMANLICAYA GEÇİŞ

11. § XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasî birliğinin kurulması ile, Anadolu'da bir yazı dili birliği de kurulmuş oluyordu. Ne var ki, Osmanlılar'dan önceki dönemde Türk saraylarına merkezlik etmiş olan şehirlerle, Osmanlı devrinde şehzâdelerin valilik ettiği bazı illerin ve İstanbul'un birer kültür merkezi durumuna gelmiş olması ile, buralarda, Selçuklular devrinde olduğu gibi, Arap ve Fars kültürleri yeniden önem kazanmıştır. Medreselerdeki öğrenime Arapça ve Farsça eserler örneklik etmiş, Türk saraylarında yabancı şairlere daha çok önem verilmeğe başlamıştır. Bu ve benzeri sebeplerle kuruluş devrini tamamlamış olan Türk yazı dilinin gidişinde kısa zamanda büyük değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler saray erkânı ve aydınlar arasında koyu bir Osmanlı–İslâm sisteminin yer alması, Arap ve Fars dillerinin çok daha yoğun bir şekilde Türkçeye işlemesi ve Türkçenin yetersizliğinden söz edilerek hakir görülmeğe başlaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, aydınlar arasında bir eserin Arap ya da Fars dili ile yazılmış olması bir öğünç, Türkçe yazılması ise bir utanç vesilesi olmuştur. Bundan dolayı da ancak halka seslenen eserler Türkçe yazılabilmiş, bunlar için özür dilendiği bile olmuştur. Daha XIV. yüzyılda Âşık Paşa'nın ve Hoca Mes'ud'un, XV. yüzyılda Devletoğlu Yusuf'un eserinde dile getirdikleri bu hususlarla ilgili yakınmalar gerçekten üzücüdür [25]. Gerçi, Osmanlılar devrinde bu gi-

24 Geniş bilgi için bkz. Zeynep Korkmaz, *Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri*, Türkoloji Dergisi, C V/I, s. 13–19.

25 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Fuad Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basît*, İstanbul 1928, s.II–15; Mecdud Mansuroğlu, *Anadoluda Türk yazı dilinin başlaması ve gelişmesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Derg. C.IV/3, s.216; Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. baskı TDK. Ankara 1960, s. 9–10; Zeynep Korkmaz, *İzmir Kitaplıklarında Eski Anadolu Türkçesine ait birkaç değerli yazma*, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, C. VIII/3–4, s. 43, 44

Levent Şahverdi Arşivi

dişe uymayan şairler ve Türkçe eser yazılmasını teşvik eden padişahlar da vardı. Mercimek Ahmed'in Farçadan dilimize aktardığı *Kaabus–nâme Tercümesi* ile [26] *Vakayî–nâme* [27] gibi eserler bu durumun belirgin örnekleridir. Yalnız şurası da bir gerçektir ki, bu türlü eserler, genel eğilim içinde ayrıcalık taşıyan eserler durumundadır. Âşık Paşa'nın *Garip–nâme* adlı mesnevisinde, Türkçenin durumuna işaret eden ve onun nasıl hor görülmüş olduğunu belirten mısralar [28] bu hususu yeterince aydınlatacak niteliktedir. Artık XVI. yüzyılda Klâsik Türk Edebiyatı oluşumunu çoktan tamamlamış, san'at bakımından da en yüksek noktasına ulaşmıştır. Ancak, belirtmek gerekir ki, bu edebiyatın Türkçe yönü de büyük bir gerilemeye uğramış ve yukarıda açıklanan zihniyete uygun durum almıştır. Aşağı yukarı bir yüzyıllık bir zaman içinde bile o kadar çok Arapça ve Farsça kelime sokulmuştur ki, edebiyat ve ilim dili Arapça–Farsça ve Türkçenin karışmasından kurulmuş bir yapma dil oluvermiştir. Ne yazık ki yapı ve işleyişinde Türkçe ile hiçbir yakınlığı bulunmayan bu iki yabancı dilin Türkçe üzerindeki etkisi yalnız söz hazinesinde de kalmamıştır. Arapça ve Farsça kelimelerle birlikte dile yavaş yavaş bu dillerin bir kısım kuralları da sokulmağa başlamıştır. Türlü kelime ve san'at oyunları ile anlamı söyleyişe feda etmeğe başlayan nesir dili bile, kısa zamanda en yüksek noktasına ulaşarak, çok kez aydınların ve yazarların bile güçlükle anlayabileceği derecede ağırlaşmıştır. XVI. yüzyılda Sinan Paşa, XVII. yüzyılda Veysî ve Nergisî bu türlü san'atlı nesir dilinin en gözde temsilcileri olmuşlardır. Kestirmeden yazılıvermesi gereken bir *düşündükçe* kelimesi bile, Nergisî gibi bir yazı ustasının elinde *dest–î endîşe keyzümpâre–i mülâhaza ile âteş–dân–ı efkâr ettikçe* kılığına girivermiştir. Bu gelişmeler sonunda Osmanlı İmparatorluğu, XV. yüzyılın ikinci yarısından bu yana artık iki dilli bir devlet durumuna gelmiştir. Bir yanda Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devrinden başlayarak kendi tabiî akışı ve gelişme koşulları içinde yol alan *konuşma dili* yani halkın dili, öbür yanda bu dilden iyiden iyiye uzaklaşmış olarak bütün ağırlığı ile süregelen yapma dil niteliğindeki *yazı dili.* Bu durum elbette aydınlar ile halkı da büyük ölçüde biribirinden ayırmıştır. Öyle ki, devrin şair ve bilginleri hüner göstermek istedikleri zaman bu san'atlı ağır dile, din ve tıp kitaplarında görüldüğü üzere, öğretmek ve halka yararlı olmak istedikleri zaman açık Türkçeye başvuruyorlardı.

26 Mercimek Ahmed, *Kaabusname*, (bugünkü dile çeviren ve önsözü hazırlayan Orhan Şaik Gökyay), MEB, yay. I. baskı İstanbul 1944, 2. baskı İstanbul 1966.

27 Köprülü Ktb. Fazıl Ahmed Paşa Bölm. no: 216

28 Örnekler için bkz. F. Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân–ı Türkî–i Basît*, s. II–15.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu bölgesinde gelişen Türk yazı dilinin Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalışını yalnız bu dillere karşı duyulan hayranlığa bağlamak elbette doğru olmaz. Bu durum bir dereceye kadar da kendi içinde başlangıç kurmuş olan Türkçenin, çevredeki siyasal ve sosyal ihtiyaçların genişlemesi ile gerekli olan dil malzemesini kendi içinde bulamayınca, kendine en yakın İslâm kültürü çevresinden sağlama çabasına dayanmaktadır. Türkçe olarak yazılan eserlerde Arapça terimlere yer verilmesi, Arapçadan Türkçeye aktarılan eserlerde Arapça terimlerin olduğu gibi bırakılması ve hattâ XVIII. yüzyıldan sonra dilimize Batı kaynaklı birtakım yabancı terimlerin de girmeğe başlaması, yukarıda belirttiğimiz durumla ilgilidir. Ancak, Osmanlı devrinde bu aktarma o derece ileri gitmiştir ki, bir süre sonra dili kendi kendini işletme ve geliştirme olanaklarından yoksun bırakarak, onu hor görülen kısır bir dil durumuna getirmiştir. Türkçenin Selçuklular'dan başlayıp, Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan gelişme yolunda, bir yazı dili olarak yalnız Beylikler devrinde kazanmış olduğu seçkin durum, yukarıda da görüldüğü üzere doğrudan doğruya o devir toplumuna yön veren Türkmen beylerinin anadile karşı gösterdikleri bilinçli tutum ve duyarlıkla ilgilidir. Ulusal dil ile ulus arasındaki bağlantı bakımından Selçuklu ve Osmanlı devlet erkânı ile bu devir aydınları anadile karşı pek ilgisiz kalmışlardır. Bilindiği gibi, dillerin gelişmeleri ve yüksek anlatım gücüne sahip birer kültür dili durumuna gelebilmeleri, öncelikle o dilleri kullanan toplumların ve o toplumlara yön verenlerin kendi dillerine karşı gösterdikleri özenle ilgilidir. Böyle üstün bir seviyenin elde edilebilmesi, ayrıca, o toplumdaki san'atçıların onu işlemekte gösterecekleri başarı derecesine bağlıdır. Şiir dilini onu özenerek yazan şairler, nesir dilini usta nesirciler, ilim dilini de onu yeterince özenle kullanabilen bilginler yapar. Yunus'un ve Süleyman Çelebi'nin söyleyişlerinde dupduru yapısı ve zengin söz hazinesi ile yüksek bir deyiş gücü kazanmış olan, Dede Korkut hikâyelerinde bütün değeri ile devam eden Türkçe, eğer XV yüzyıldan sonra da aynı tutumdaki daha başka san'atçıların elinden geçmiş olsaydı, elbette zamanla işlene işlene daha da zenginleşip bir kültür dili durumuna gelebilecekti. Oysa, anadili hor gören bir saray ve aydınlar topluluğunun eline düşmüş olması, onu, Beylikler devrinde gelişme yatağına sokmuş bulunan bu olanaklardan yoksun bırakıvermiştir. İmparatorluk temellerinin atılması ve Osmanlı sınırlarının genişlemesi ile birlikte, Osmanlılık anlayışına uygun olarak ulusal bilinç gittikçe zayıflamış, bunun yerine din ve ümmet duyguları geçmiştir. Bu sebeple XV, XVI. yüzyıllarda Türkî-i Basît[29] akımı adı

29 Bkz. not 28'de göst. e.

Levent Şahverdi Arşivi

altında, bu ağır ve yapma dile karşı duyulan tepkiler de sürekli ve etkili bir akım olmaktan uzak kalmıştır. Daha sonra XVIII, XIX. yüzyıllar şair ve yazarlarınca izlenen yol da Osmanlı İmparatorluğunun bütün gösterişi ile süregelen bu ağır dili karşısında kişisel çabalar olmaktan ileriye gidememiştir[30]. XVI-XIX. yüzyıllar arasında uzanan Osmanlıca dediğimiz bu ağır, yapma dile karşı en güçlü tepkinin Tanzimatçılardan geldiğini görmekteyiz.

TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK DİLİ

12. § III. Selim devrinden başlayarak gittikçe hızlanmış olan Batılılaşma hareketi, daha sonra Osmanlı İmpartorluğun'daki devlet düzeninin ve düşünce hayatının çöküntüye uğraması ile Tanzimat hareketine ulaşmıştır. Bu hareket ile siyasal ve sosyal hayatımız yeni bir düzene girmiştir.

Tanzimat'tan sonra yazılmış olan dilbilgisi kitaplarında Türk dili, Türkçe, Arapça ve Farsçanın kaynaşmasından oluşmuş bir dil olarak tanımlanmıştır. Bu nitelikteki dili anlatmak üzere de, karışık yapıdaki siyasî birliği korumak için kullanılan *millet–i Osmaniye* deyimine paralel olarak *lisân–ı Osmanî* yahut *Osmanlıca* deyimi kullanılmıştır.

Tanzimat döneminin önemle üzerinde durduğu konulardan biri yazı dilinin sadeleştirilmesidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de öncelikle tabiî ilimler konusunda yazılmış olan bütün kitapların, devlet, okul ve gazeteci dilinin Türkçeleştirilmesi gerekiyordu. Batı yaşayışına yönelmiş olan bir imparatorlukta, düşünce hayatının ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, ancak anlamı söyleyişe kurban etmeyen sade bir dilin kullanılması ile gerçekleşebilecekti. Bu sebeple gerek birinci derecede bir devlet adamı olan Reşid Paşa'nın kendisi, gerek onun yolunda yürüyen ve yazılarında 'anlaşılır dil' görüşünü savunan A. Cevdet Paşa[31], düşünceyi ön plânda tutmağa önem vermişlerdir. Şinasî'nin hiçbir özentiye kapılmadan yazdığı sade dilli yazıları ile, *Tercümân–ı Ahvâl* ve *Mecmua–i Fünûn* gibi gazeteler, bu konuda kendilerinden sonra gelenlere öncülük etmişlerdir.

Tanzimat devrinde dil konusu şuurlu bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple dilin sadeleştirilmesi, imlâsı, grameri ve sözlüğü

30 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Agâh Sırrı Levend, Yuk. göst. e. s. 76–79.

31 Cevdet Paşa, kimi eserlerinde *anlaşılır dil* konusunu açıkça söylemiştir. Bkz. Cevdet Tarihi, İstanbul 1309, C.I, s. 14; *Kısas–ı Enbiya*, İstanbul 1331, s. 988; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul 1332, s. 61–76; Agâh Sırrı Levend, yuk. göst. e. s. 81,82

Levent Şahverdi Arşivi

konularında türlü eserlerde ve basında çeşitli görüşler yer almıştır. Namık Kemal gibi o dönemin süslü üslûbunu benimseyen bir edib bile, üslûbun anlaşılmaz şekildeki ağırlığından yakınmıştır. O, yazılarında Nergisî gibi milletimizin en ünlü edibinin eserlerini anlamanın, yabancı dilde yazılmış *Gülistan*'ı anlamaktan daha güç olduğuna, iki sayfalık bir yazıyı okumak için seksen kez sözlüğe başvurmak gerektiğine, üstelik bunun da bir marifet sayıldığına işaret etmiştir[32].

Ali Suavi, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Şemseddin Sami, Süleyman Paşa, Namık Kemal'i izleyen ve dili sadeleştirme konusunda önemli görüş ve tedbirler ileri süren Tanzimat yazarlarıdır. Ziya Paşa, ünlü *Şiir ve İnşa* makalesinde, Osmanlı şiir ve inşasının taklitçiliği üzerinde uzun boylu durmuştur. Başka bir yazısında ayrıca Türkçe imlâ bozukluklarının sebeplerini de dile getirerek Osmanlı imlâsına âşina olabilmenin 'en azından' Arapçanın ve Farsçanın dil kurallarını bilmeğe bağlı olduğunu belirtmiştir[33]. Ahmet Mithat Efendi, *Basîret*, *Tercümân-ı Hakîkat*, *Dağarcık* gibi dergilerde çıkardığı yazılarında, hâlen kullanılmakta olan Osmanlı dilinin Arapça ve Farsçadan başta, ticarî ve kültürel zaruretler dolayısiyle, Yunan, İtalyan ve Fransız kelimelerini de içine alan karışık bir yapıda olduğuna işaret etmiştir[34]. Bu yazılarında kimi zaman Arapların, kimi zaman Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak kelime ve kurallar bakımından bir dil dilencisi olduğumuzu esefle kaydetmiştir[35]. Ancak o, dilin sadeleştirilmesi için Arapça ve Farsça kelimelerin dilde kalmasında bir sakınca görmemiştir. Arap ve Fars gramerinden geçme tamlamalarla, sıfatların, çokluk şekillerinin v.b. kuralların Osmanlı gramer kurallarına uydurulması ile, dilimizin Şinasî'nin vardırmış olduğu evreden daha yukarı bir sadelik evresine ulaşabileceği görüşündedir. O, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi, bu konuda yalnız düşünce savaşı yaparak uygulamada başarısızlığa uğramış bir yazar da değildir. Yazılarında, özentisiz, açık dil davasının ve ortaya attığı görüşün samimî bir destekleyicisi olmuştur.

---

32 Tasvir-i Efkâr, 16 Rebiülâhir 1283 (1866) S. 416. Metin örneği için bkz. *Türk Dilinde Sadeleşme Evreleri*, s. 113; N. Kemal, *Mukaddime-i Celâl*, Kütüphane-i Edüzziya Serisinden: 1305, s. 5, 13.

33. *Hürriyet* gazetesi, Londra, 20 Cumade'l-ûlâ 1285 (7 Eylül 1868) S.II.

34. *Basiret*, 19 Mayıs 1288 (1871), S.36: *Bir varakcık*; *Basiret* 23 Mayıs 1288 (1871), S. 639; 25 Mayıs 1288 (1871), S. 641; 30 Mayıs 1288, S. 645; *Tercemân-ı Hakikat* 1299, S.II2: *Ehemmiyetli bir lâyihadır*; *Dağarcık* 1288 (1871, S.I: *Osmanlıcanın ıslâhı.*

35 *Tercemân-ı Hakikat* yıl 1299, S. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

Şemseddin Sami'nin bu konudaki yazılarının incelenmesi, onun bilinçli bir dilcilik anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. O, Türkçenin Osmanlılardan önce de var olduğuna işaret ederek *lisân-ı Osmanî* deyiminin sakatlığını belirtmeğe çalışmıştır. Dile Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi ile canlılığını yitirmiş ve kullanılıştan düşmüş olan Türkçe kelimeler yerine, biçimsiz de olsa Orta-Asya'da kullanılagelmekte olan Doğu-Türkçesi'nden kelimeler almanın uygun olacağı görüşündedir. Dilimize girmiş olan Arapça ve Farsça kelimeler dilimizle tam bir kaynaşma kuramamış olduklarından, onları atmamızın kolay olabileceğini savunmaktadır[36].

Tanzimat döneminin şair ve yazarları, dilin imlâsı konusuna da eğilmişlerdir. Bu konuda başlıca güçlük, dilimize Arapça ve Farsçadan geçmiş olan yabancı kelimelerin yazılışları ile, Türkçede ses değişmelerine uğrayan yabancı kelimelerin yazılışlarında kendini gösteriyordu. Arapçada, kelime içindeki ünlüler yazılmadığı için, Türkçeye aktarılan *tekellüm* (tklm) gibi bir kelimenin imlâsı ve okunması bizde başlıbaşına bir güçlük doğuruyordu. Durum aslında *alâim-i semâ* yazılışında olup da Osmanlı halkı arasında *eleğimsağma* biçimine sokulmuş olan yazılışı ile söylenişi farklı kelimeler için de aynı idi. Bu gibi kelimeler asıl imlâlarına uygun olarak mı, yoksa, Türkçede aldıkları söylenişe uygun olarak mı yazılacaklardır? Eldeki Osmanlı alfabesi dili yeterince karşılayamadığına göre, ona yeni hareke ve ünlü (vokal) işaretleri gerekli mi idi gibi noktalarda toplanıyordu. Bu dönemin yazar ve şairleri, alfabe ve imlâ konusunda, genel olarak yalnız bazı hareke işaretleri eklenmesi ile düzeltme yoluna gidilmesini benimsemişlerdir. Bunların yapılabilmesi için, öncelikle dilin esaslı bir gramerinin ve sözlüğünün hazırlanması gereği üzerinde durmuşlardır[37].

Yukarıdan beri özet olarak yapılan açıklamalar gösteriyor ki, Tanzimat döneminde, Divan Edebiyatı dilinin bir devamı olan Osmanlıcanın zamanın gereklerine uymayan ağır bir dil olduğu anlaşılmış bulunuyordu. Bu dil, halkın dilinden uzaklaşmış anlaşılmaz bir dil olduğu için, gerekli tepkiler de gösterilmiştir. Şinasî, Muallim Naci,

---

36 *Hafta gazetesi*, metin için bkz. *Türk Dilinde Sadeleşme Evreleri*, s.130–134.

37 *Mecmua-i Ulûm*, 15 Zilhicce 1296 (1878), S.2; Ahmet Mithat, *Medrese-i Süleymaniye rehnümâ-i mualimîn*, İstanbul 1305, s. 10; *Tercemân-ı Hakikat*, 6, 9, 28 Haziran 1888; *Mecmua-i Ulûm* yazarlarından Muhsin, 15 Zilhicce 1296 (1878), S.2: *Meşveret*'in önsözü; *Tercemân-ı Hakikat* 27, 28 Haziran 1888, S. 3006–3007; *Mürüvvet*, 4 Mayıs 1304, S. 59; Münif Paşa, *Mecmua-i Fünûn* 1280 (1868), S. 14; Mirza Feth Ali Ahundof, *Mecmua-i Fünûn* 1288 (1868), S. 14; *Türk Dilinde Sadeleşme Evreleri*, s.149–150 ve 155–157.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi sade üslûplu yazıları ile bu düşüncenin uygulanmasında öncülük etmişlerdir. Şinasî'den başlayarak, yazı dili gittikçe sadeliğe de yüz tutmuştur. Ancak, bunun yanında *'âli üslûp'* diye nitelendirilen ağır bir dilden kurtulmak yine de mümkün olamamıştır. Namık Kemal'in, Abdülhak Hâmid'in dil ve üslûpları bu nitelikteki üslûplardır. Bu dönemde yapılan çalışmalar, Arapça ve Farsça kelimelere pek dokunmayan, dili tamlamalardan arıtmak suretiyle yazıda anlamı temel alma düşüncesini savunan kısmî bir düzeltmecilikten ileriye geçememiştir [38].

SERVET-İ FÜNÛN DÖNEMİNDE DİL TUTUMU

13. § Servet-i Fünûn devri yazarları nazımda ve nesirde Tanzimatçıların yolunu izlememişlerdir. Onlar, Fransız edebiyatının ürünlerini örnek alarak, duygu ve düşüncelerini bütün incelikleri ile yansıtacak bir dille, buna uygun hünerli bir üslûp arıyorlardı. Bu yüzden kendilerine başka bir yol çizdiler. İhtiyaç duydukları dil malzemesini karşılayabilmek için de, kullanılıştan düşmüş olan, ancak, sözlüklerde var olan birtakım Arapça ve Farsça kelimelere başvurdular. Bilinen Arapça ve Farsça kelimelerden yararlanarak *şems/müşemmes, zemherîr/izmihrâr, lâne-i melâl, leyâl-i girizân, hayat-endîş, zekâ-şiken* gibi o güne kadar bilinmeyen yeni türetmeler, yeni isim ve sıfat tamlamaları ile, yeni birleşik sıfatlar kurdular. Böylece, Arapça ve Farsça kelimeler ile, bu dillere ait kurallar Servet-i Fünûn döneminde yeni bir kılıkta ortaya çıkmış oldu. Bir de Fransız edebiyatından aldıkları deyimleri Türkçeye çevirerek kullandılar. Görülüyor ki, eski düşünceleri yeni bir söyleyişle verebilmek için ya yeni kelimeler aradılar ya da cümle kuruluşunu değiştirdiler. Tevfik Fikret ile Halit Ziya bu eğilime uygun dil ve üslûp yaratanların başında yer alırlar. Nazım dili, Fikret'in eserlerinde bir yandan halk dilinden alınan bazı kelimelerle beslenerek tabiî bir anlatım biçimi kazanırken, bir yandan da alışılmış yeni tamlamalar ve birleşik sıfatlarla alabildiğine ağırlaşmıştır. Cenab'ın dili ondan da ağırdır. Öyle ki, Edebiyat-ı Cedîde diline karşı gelenler, onun dilini *'anlaşılmaz bir dil'* olarak nitelendirmişlerdir. Nesirde Halit Ziya'nın durumu da aynıdır. Hüseyin Cahit ve Ahmet Hikmet her ne kadar daha sade birer dil kullanmışlarsa da, yine de kendilerini bu süslü üslûbun etkisinden kurtaramamışlardır.

---

38 Tanzimat dilinin özellikleri ve bu dönemdeki dil sorunları üzerinde daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 113-177.

Levent Şahverdi Arşivi

Servet-i Fünûn yazarlarının kullandıkları özel kelime ve tamlamalarla, üslûba karşı gösterdikleri büyük özen, dili kolaylıkla anlaşılır olmaktan büsbütün uzaklaştırmıştır. Onların bu tutumu ve yarattıkları ağdalı üslûp, Tanzimat döneminde bir dereceye kadar sadeleşme yolu tutmuş olan yazı dilini yeniden ağırlaştırmıştır. Bu sebeple bunu bir gerileme sayanların ağır tepkilerine yol açmıştır. Edebiyat-ı Cedîde dilinin ağırlığına karşı koyan başlıca yazarlar Ahmet Mithat, Şemseddin Sami, Necip Asım, Mehmet Celâl, Tepedelenli Zade Kâmil, Ahmet Rasim ve İbni Rifat Samih'dir.

Ahmet Midhat ve Şemseddin Sami, çeşitli adlarla yayınladıkları yazılarında[39], Tanzimat döneminde ileri sürdükleri düşünce ve görüşleri aynı inançla tekrarlamışlardır. Yalnız, Necip Asım, ilk yazılarında, dilden atılması gerekli Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Doğu-Türkçesi'nden kelimeler alınabileceği görüşünde olduğu halde, bu dönemde, Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasına karşı çıkıyordu. Çünkü, bu kelimeler dilden çıkarıldığında, dilin yoksullaşacağı kanısında idi. Ayrıca, *posta*, *telgraf*, *telefon*, *kronometre* gibi Batıdan geçme teknikle ilgili kelimelerin de olduğu gibi bırakılması görüşünde idi. Böylece, bu dönemde, tasfiyecilikten uzaklaşılmış bulunuluyordu[40].

Bu dönemde dilin sadeleştirilmesi için ileri sürülen çözüm yolları şu noktalarda özetlenebilir: Halka seslenen ve *İstanbul* söyleyişini temel alan bir yazı dilinin kullanılması, isim ve sıfat tamlamaları ile birleşik sıfatların bırakılması, alışık olmadığımız *erz*, *hatap*, *lâhim* gibi kelimelerin *pirinç*, *odun* ve *et* gibi Türklere özgü Türkçe karşılıkları ile değiştirilmesi, dilin anlatım düzenine ve ulusal zevke aykırı düşen süslü üslûbun bırakılması. Bunlar, cümle yapısındaki bozukluklarla, dilin Fransızca kelimelerle alacalanmış olmasına da karşı çıkıyorlardı. Bu eleştirme ve karşı çıkmaların dilin akışında ne dereceye kadar etkili olabildiğini gösterebilmek için, kısaca, Servet-i Fünûncuların kendilerini nasıl savunmuş olduklarına da değinelim:

Onlara göre, Servet-i Fünûn Edebiyatı halka özgü bir edebiyat değildir. Yüksek zümre edebiyatıdır. Sınırları daralmıştır. Sanatlı

---

39 Ahmet Mithat, *Dekadanlar*, Sabah gazetesi, 1 Mart 1313 (1897), Girit özel sayısı; *Sadeliği iltizam edelim*, yazının metni için bkz. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 196; Şemseddin Sami, *Lisan ve Edebiyyatımız*, *Tercemân-ı Hakîkat* ve *Servet-i Fünûn* dergilerinin çıkardıkları özel sayılar 1897; *Yine lisan ve edebiyyatımız*, *Tarîk-i ıslâh*, Sabah gazetesi, 3 Ağustos 1314 (189) Lisanımızın sadeleştirilmesi, Tarik gazetesi, 26 Mayıs 1315 (1899).

40 *İkdam* gazetesi, 25 Temmuz 1313 (1897).

Levent Şahverdi Arşivi

olması gerekir. Dilinin halk sınıfınca anlaşılmamasında bir sakınca yoktur[41]. Çünkü, dil, ince his ve engin tasavvurların anlatım aracıdır. Bu özelliği dolayısiyle düşündürücü ve etkili olmalıdır[42]. *Saat-ı semen-fâm* 'yasemin renkli saat' gibi bir tamlama yerine başka nasıl bir tamlama yapılabilir? Buna karşı koyanlar, o tamlamaları doğuran düşünceyi derinlemesine kavrayamayanlardır. Sâde üslûp, âdi eserlerin üslûbudur. Ancak halk için yazılan eserlerin dili halkın seviyesine uyar. Karşı görüşte olanlarca, sakat ve garip cümleler diye nitelendirilen cümleler de, bizde söylenmemiş olan anlamları belirtmek ya da eski düşünceleri yeni bir kılıkta söyleyebilmek içindir[43]. Bunlara göre, Arapça ve Farsça tamlamaların yerine eşit güçte Türkçe kelime ve tamlamalar bulunamaz. Yüksek ruh duygularının dile getirilmesinde tamlamasız başarı sağlanamaz. Mehtaplı bir geceyi anlatan şairin "*ey peri–i zerrîn–bâl–i leyâl*" diyeceği yerde, "*ey gecelerin yaldız kanatlı perisi*" demesi imkânsızdır. Çünkü, birincisi kulağa daha hoş ve anlatımlı gelir. Cenap Şahabeddin için, yeni kelime ve tamlamalar kulanmadan edebiyatta yenilik yaratmağa kalkışmak, bir şato yıkıntısına hiçbir yeni malzeme eklemeden yeni bir bina yapmağa benzer. Bırakılan yabancı kelime ve tamlamalar yerine, onların Türkçe karşılıklarını almak, söyleyişe, beklenen anlam inceliğini veremez. *Şehîk* diyeceğimiz yerde *iççekme* dersek "*öyle varlar âdeta yok demek olur*" görüşündedir[44].

Tevfik Fikretde *Tasfiye–i Lisân* başlıklı yazısında, bağlı bulunduğu ekolün görüşünü savunmuştur. Oncak, o vakte kadar mükemmel bir dilin elde edilememiş olması, dile Arapça ve Farsça kuralların sokulmuş olmasındandır. Kendisi, yabancı kelimelerin atılması bakımından tutuculuğun taraflısı olmamakla birlikte, atılacak kelimelerin yerine iyi karşılıklar bulunabileceği görüşünde de değildir. O, birşeyler yapalım derken dilin bozulmasından korkmaktadır. Üstelik ne yapılırsa yapılsın, konuşma dili ile yazı dilini birleştirme imkânı da olmayacaktır. Bu bakımdan tasfiyecilik çıkar bir yol değildir[45].

Servet–i Fünûn devrinde, yukarıda özetlemeğe çalıştığımız dil konusundaki ikilik imlâ konusunda da devam etmiştir. Bir yanda imlâya güçlükleri giderici yeni sesli harfler eklenmesini, öte yandan Türkçe kelimelerin bile Arapça, Farsça kelimelerde olduğu gibi sesli harfler kullanılmadan yazılmasını savunanlar oluyordu.

41 Hüseyin Cahit, *Biraz daha hakikat*, *Tarik* gazetesi, 2 Kânunuevvel 1314 (1898).

42 Halit Ziya, *Mai ve Siyah'tan*, *Servet–i Fünûn* 1 Ağustos 1312 (1896), S.283.

43 Bkz. Süleyman Nesib,'in görüşleri için *Servet–i Fünûn* 30 Nisan 1314 (1898), S.374.

44 *Servet–i Fünûn*, 3 Temmuz 1313 (1897), S. 331; Yeni Ta'bîrât; S. 333: *Yeni Elfâz.*

45 Bkz. *Servet–i Fünûn*, 13 Mayıs 1315 (1899), S. 422.

Levent Şahverdi Arşivi

SERVET-İ FÜNÛN DİLİNE KARŞI TEPKİLER VE DİLDE MİLLİYETÇİLİK AKIMININ BAŞLAMASI

14. § Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın bu ağır dil, san'at ve üslûp anlayışı devam ededursun, öte yandan onların dil anlayışını temelinden yıkan bir edebî olayla karşılaşıyoruz. Bu da 1897 yılında *Girit* adası yüzünden çıkan *Türk-Yunan* savaşı sırasında Mehmet Emin'in yazmış olduğu Türkçe şiirlerin yayınlanmasıdır. Onun hiçbir edebiyat akımına bağlı olmadan yazmış olduğu bu şiirler dili, konusu ve konuları işleyişi bakımından, bir yandan Servet-i Fünûncuların özenle savundukları bütün temelleri yıkıvermiş, bir yandan da dili sadeleştirme tezini savunanlara büyük bir destek olmuştur. Ayrıca, bu şiirler ile *Anadolu*'da 700 yıldan beri bir uyku devresine girmiş olan Türk milliyetçiliğini uyandırmağa başlamıştır. Denebilir ki, Türklerin *Anadolu*'da yerleşmesinden sonra genellikle sönmüş sayılan milliyetçilik duygusu, onun şiirleri ile yeniden kıvılcımlanmıştır. Gerçi, başlangıçta, Tevfik Fikret başta gelmek üzere bütün Servet-i Fünûn yazarları Mehmet Emin'e karşı çıkmışlardır. Kendi dil ve üslûp anlayışlarını birer kalkan gibi kullanarak onu küçümsemeğe çalışmışlardır. Onun dupduru bir dille ve külfetsiz bir üslûpla şiir yazma yolunu, halka ancak halkın anlıyabileceği basit bir dille seslenme eğilimine bağlamak istemişlerdir[45]. Onlar bir yandan bu tutumlarını sürdürürken, bir yandan da Mehmet Emin'in şiirleri birkısım gençleri kendi yoluna çekiyor, yankısı yurt dışına taşıyordu. Artık bir süre sonra küçümsemeler de durmuştu. Tevfik Fikret onu küçümseyenlerin başında geldiği halde, Mehmet Emin'in *Kesildi mi ellerin* ve *Zavallılar* başlıklı manzumelerini okuduktan sonra, ilk tutum ve kanısını büsbütün değiştirmiştir. Mehmet Emin'e yazdığı beğeni dolu mektuplarda artık kendini, o dilin âdi konuların yazılabildiği bir dil olarak saymak düşüncesinden sıyırmış bulunuyordu.

Mehmet Emin'in şiirleri Hüseyin Cahit Yalçın'ın da saldırısına uğramıştır. Onun bu konuda yazdıkları bir bakıma Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın son savunması olarak kabul edilebilir.[46]

15. § Servet-i Fünûn dönemindeki dili sadeleştirme çabaları, II. Meşrutiyet döneminde daha güçlü ve belirli bir akım olarak devam et-

---

46 Bkz. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 288.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Bu dönem, aydınlar arasında ulusal bilincin tomurcuklandığı bir uyanma dönemi olarak kabul edilebilir. II. Meşrutiyet'in ilânı ile kendini gösteren siyasî ortam, düşünce ve edebiyat alanında yeni gelişmelere yol açmıştır. Bu dönemin dille ilgili akımlarını: Edebiyat–ı Cedîde'nin dilini kullananlar, en sade Osmanlıcacılar, Yeni Lisancılar ve Türkçeciler olmak üzere ayırabiliriz.

Edebiyat–ı Cedîdeciler'i izleyen Fecr–i Âticiler, dil bakımından onlardan hiç ayrılmamışlardır. Bunlar da Arapça ve Farsça kelimeleri, bu dillerden geçme kurallarla işleyen isim ve sıfat tamlamalarını aynı özenti ile kullandıklarından, dildeki kolay anlaşılamıyacak ağırlık yine devam etmiştir.

Edebiyat–ı Cedîde devrinde sade dili savunanlar *Türk Derneği*'ni kurdular. Görüş ve düşüncelerini 1909'dan bu yana çıkarmağa başladıkları *Türk Derneği* dergisinde açıkladılar. Derneğin dil amacı dilimizin açık, sade, güzel bilim ve kültür dili olabilecek kadar geniş kapsamlı bir dil durumuna getirilmesi ve imlâsının da ona göre incelenmesi noktalarında toplanıyordu. Bunların dil konusunda çizdikleri sınır "en sade Osmanlı Türkçesi" şeklindeydi. Bunlar, Osmanlıcanın kuruluşunda Arapça ve Farsça kelimelerden nasıl yararlanıldığını gözönünde bulundurarak, bunların yalnız bütün Osmanlılarca kullanılabilecek olanlarını bırakmak, ötekileri dilden atmak gerektiği kanısında idiler. Dil böylece, süs diye üzerine kondurulmuş olan yabancı ve eğretiliklerden sıyrılarak, daha sevimli bir biçim almış ve bu yolla, en sade Osmanlıcaya ulaşılmış olacaktı. Ancak, Derneğin bu tutumu, Dernek içindeki kimi üyelerce bile bir "tasfiyecilik" sayıldığı için düşünce ayrılıkları başgösterdi. Bir süre sonra Dernek de dağıldı.

Türk Derneği'nin bu tutumu Fecr–i Âticiler'in karşı koymalarına yol açmıştır. Halit Ziya, *Servet–i Fünûn* dergisinde yazdığı bir yazıda[47], dilden yabancı kelimelerin atılmasını boşuna bir emek olarak saymıştır. Dernekçilerin, dili halkın seviyesine indirme yolundaki tutumlarına, dil halkın seviyesine inmez, halkın seviyesi dili anlayabilecek duruma getirilir, görüşü ile karşı koymuştur. Ali Nusret de aynı görüşte idi. O, 'hamiyyet–i milliye' adı altında, bütün benliğimizle bağlı olduğumuz Arapça ve Farsça kelimeleri dilden atmanın, zavallı dilimizi yeniden sersefil, çırılçıplak etmek demek olduğunda direniyordu. Bir yanda Osmanlı adı altında siyasî bir birlik kurmağa çalışılırken, öte yandan garip bir Türklük duygusunun, Türklük dâyie–i garîbe-

47 4 Kânunuevvel 1324, S. 916.

Levent Şahverdi Arşivi

sinin ortaya atılışını da millî haysiyetle bağdaştırmadığını belirtiyordu[48]. Süleyman Nazif de dili sadeleştirmenin bizi 700 yıl geriye götüreceği görüşünde idi. Dilini seven hiçbir Osmanlı *hatavât-ı terakkî* yerine *ilerleme adımları* yazamaz diyordu[49].

Bu görüşlere karşı koyanlar ise, yenileşmenin ilk şartı olarak halka inişi kabul ediyorlardı. Anadolu Türklerinin fikirlerini uyandırıp, onlara çevrelerinde ne gibi gelişmeler olduğunu bildirmek yazarların görevidir. Yurduna ve ulusuna hizmet etmek isteyen yazar, elbette milletin çoğunluğunun anladığı bir dille yazacak, onda milliyet ve kavmiyyet duygu ve düşüncelerini uyandırmağa çalışacaklatır diyorlardı. Bu dil aslâ % 40'ı Farsça, % 40'ı Arapça, % 10'u Fransızca ve ancak % 10'u Türkçe olan bir dil olamazdı. Olsa olsa sade Türkçe olacaktır görüşünde idiler. Ayaz İshakî bu konuda Ali Nusret'e verdiği cevapta: Âlemde şimdiye kadar bu dilin fesâhatını başka dillere esîr olmasında arayacak sizden başka bir yazar gelmemiştir ve gelmeyecektir de. Bu görüşün yaratıcılık şerefi size, yalnız size ait olacaktır. Bugün için gerek duyduğumuz bazı Farsça sözleri ancak bir konuk olarak kabul edebiliriz. Bunlara hiçbir zaman kapitülasyon hakkı verilmemelidir, diyordu[50].

Türk Derneği'nin çalışmalarını, *Selânik*'te *Genç Kalemler* dergisinde toplananların çabaları izlemiştir. Bunlar yazılarını *Yeni Lisan* adı altında yazdıkları için Yeni Lisancılar diye tanındılar. Ömer Seyfettin, Yeni Lisancılar'ın başında yer alır. O, *Genç Kalemler* dergisinde yazmış olduğu *Yeni Lisan* başlıklı yazısında: bugünkülerin dünküleri taklitten vazgeçtikleri anda, gerçek tan atacak ve ancak onların sayesinde yeni dile dayanan millî bir edebiyat doğacaktır,[51] diyordu. Ömer Seyfettin, bu yazısında millî bir edebiyatın ancak millî bir dille doğacağına işaret etmiş oluyordu. O da, beşyüz yıldan beri kullandığımız Arapça ve Farsça kelimeleri atmanın karşısında ve bunun mümkün olmayacağı görüşünde idi. Konuşma dilimizle yazı dilimizi birleştirirsek, edebiyatımızı ihya ve icad etmiş olacağız diyordu. O, konuşma dilini *'en tabiî dil'* diye nitelendirdiği *İstanbul Türkçesi* olarak görüyordu. Görülüyor ki, Genç Kalemler topluluğunun çalışmalarında dilde tasfiyecilikten çok yazıda İstanbul ağzını yerleştirme çabası yer almıştır.

---

48 *Servet-i Fünûn*, 31 Kanunuevvel 1325 (1910), S. 971.

49 *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 12 Temmuz 1909, S. 43.

50 *Sırât-ı Müstakîm*, 6 Ağustos 1325 (1909), C. II, s. 50 *Lisan mes'elesine dair.*

51 Bkz. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 314.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Lisancılar'a karşı koyanlar, genellikle dilin doğal gelişme şartlarına el atmamak gerektiği, dilin gelişme yolunu ancak büyük sanatçıların çizebileceği görüşünden hareket ederek, *Selânik*'ten gelen bu 'millî edebiyat' ve 'yeni lisan' iddialarını küçümsemişlerdir. Bu konuda Fuad Köprülü'nün *Servet–i Fünûn* dergisinde yazmış olduğu *Yeni Lisân* başlıklı yazısı özellikle belirtilmeğe değer[52]. Yeni Lisân'a karşı koyanların bir kısmı da, dili arıtma hareketi yapılırken, atılan kelimelerin yerine *Maveraünnehr*'den hiç dokunulmamış, yaratıldığı gibi kalmış bir dilin getirileceğine, yani Çağatayca kelime ve şekillerin alınacağı zannına kapılıyorlardı. Bu görüşü dile getirenlerden Mehmet Âkif: Bunlardan da ümmet–i Muhammed birşey anlamayacak; şimdi artık *meclis* yerine *kurultay*, *meb'us* yerine *yalvaç*, *a'yân* yerine *aksakal* mı diyeceğiz diyordu [53]. Oysa, bu dönemde dilin sadeleştirilmesi üzerinde duranlar genel olarak yazı dili ile konuşma dili arasındaki açıklığı kısaltacak bir yolda yürünmesini istiyorlardı.

Genç Kalemler'in *Yeni Lisan* denemesi bütün direnişlere rağmen artık yavaş yavaş uygun bir ortam hazırlamış bulunuyordu. Bu sebeple genellikle iyi karşılanmış, çeşitli gazete ve dergilerin dillerinde etkisi görülmeğe başlamıştı. Öyle ki bu konuda yazılan, hattâ tanınmamış kimselere ait yazılarda bile, toplumun yapısında beliren siyasî değişiklikle birlikte Türk gençliğinin kafasında dil bağımsızlığı düşüncesinin yer aldığı göze çarpıyordu. Bu yazılarda, yüzyıllarca kendini siyasî alanda hâkim tanıyan bir ulusun başka dillerin boyunduruğuna katlanamıyacağı ve elbette bu bağların parçalanmasına çalışılacağı gibi temelli düşünceler ortaya atılabiliyordu. Yunan ve Balkan savaşlarının sonuçları ile II. Meşrutiyet'in ilânı, kafaları ve duyguları açmış, milliyet ve Türklük bilinci kamçılanmağa başlamıştı. Bu durum yankısını elbette dil alanında da gösterecekti. Bunlar, düşünce, duygu ve dil bakımından eskiye bağlı kalanları, Türklük duygularına, Türklük ruhuna aykırı davrananlar diye nitelendiriyorlardı. Bu gibi ulusal olmayan davranışları yavaş yavaş *yeni lisân*'ın gidereceğini bildiriyorlardı.

Süleyman Nazif, Cenap Şahabeddin gibi yazarlar gazete ve dergilerde çıkan çeşitli yazılarla Yeni Lisâncılar'ı hırpalamağa çalışıyorlardı. Bunlarca, vasf–ı terkîbînin dilden kaldırılması Osmanlıcayı tehdid eden belâlardan biri olarak nitelendiriliyor [54]; *Yeni Lisân*

---

52 *Servet–i Fünûn*, 16 Şubat 1327 (1911).

53 *Sırât–ı Müstakîm*, 24 Haziran 1326 (1910), C. IV, S.92–96.

54 *Şehbâl*, 15 Haziran 1328, S. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

akımının bir "*mefkûre–i milliye : ulusal amaç*" olarak doğmuş sayılması[55], alayla karşılanıyordu. Bu gibi karşılıklı çatışmalar devam ededursun, Yeni Lisancılar gittikçe güç kazanıyorlardı. Bunlar düşünce bakımından devrin düşünürü ve ülkücüsü Ziya Gökalp'in etkisinde idiler. Ziya Gökalp, siyasî devrimi sosyal devrimin izlemesi gerektiğini telkin ediyordu. Ömer Seyfeddin'in önderlik ettiği ve Ali Canip'in öncülerinden olduğu *Yeni Lisân* akımını destekliyordu.

Türk toplum hayatının ve Türk milliyetçiliğinin 1908'den sonraki gidişinde büyük etkisi olan Ziya Gökalp, dil konusundaki düşüncelerini *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde toplamıştır [56]. Ziya Gökalp dil sorununu Türkçülük hareketinde aşılması gereken basamaklardan biri olarak kabul ediyordu. Ona göre ulusal bir dilin meydana getirilebilmesi için, Osmanlı dilini hiç yokmuş farzederek halk dilinden, özellikle *İstanbul* hanımlarının dilinden yararlanmalıdır. Türkçe karşılıkları olan Arapça ve Farsça kelimeleri dilden atmalıdır. Bunlardan ancak Türkçeye geçtikten sonra şekil değişikliğine uğramış olanlar benimsenebilir. Gerektiğinde boşlukları doldurmak için başka Türk lehçelerinden kelime, ek, edat gibi şeyler alınabilir. Yeni terimler için halk diline başvurmalıdır. Aranan kelimeler orada bulunamayınca Türkçenin tamlama yollarını kullanarak türetme yapmağa çalışmalıdır. Sonuç olarak ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz hazinesi bakımından yeni Türkçenin temeli her halde *İstanbul* Türkçesine dayanmalıdır. Eski Türkçe kelimeler ancak Türk medeniyetinin tarihi yazıldıkça, eski Türk kurumlarının adları olarak dile girecektir[57]. Görülüyor ki Ziya Gökalp, Arapça ve Farsça kelimelerin dilden büsbütün çıkarılması taraflısı değildir. Türkiye dışındaki eski ve yeni lehçelerden alınacak Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça kelimeler ile değiştirilmesine de karşıdır. Ziya Gökalp böyle bir tutumu tasfiyecilik saymış; vaktiyle ileri sürülmüş olan tasfiyeciliğin, dili en canlı kelimelerinden, dinî, ahlâkî ve felsefî deyimlerinden yoksun bırakarak anlaşılmaz bir duruma getirdiğini ileri sürmüştür[58]. Dolayısiyle tasfiyeciliğin karşısındadır. Ziya Gökalp halkın diline dönüşten de şunu anlamıştır: Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir. Halk için mûnis olan ve sun'î olmayan her kelime millîdir[59].

---

55 *Şehbal*, 15 Eylül 1328, S. 61.

56 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339, S. 121–122.

57 *Türkçülüğün Esasları*, s. 121–122.

58 Not 57'den göst. e., s. 10, 108.

59 Not 58'de göst. e., s. 122, md.7.

Levent Şahverdi Arşivi

Meşrutiyet devrinin önemli dil akımlarından üçüncüsü, Türkçeciler grubunun temsil ettiği akımdır. Bu grubun başında hiçbir düşünce savaşına katılmadan hece vezni ve dupduru Türkçesi ile manzumeler yazan Mehmet Emin Yurdakul yer almaktadır. Balkan savaşının yenilgi ile sonuçlanması ve birkısım toprağın elden çıkması gençlerde milliyetçilik duygularını daha da geliştirmiş ve onları sade dile daha çok yöneltmiştir. *Türk Yurdu*, *Türk Sözü* ve *Halka Doğru* dergileri, halkı 'milliyet' duygusu etrafında toplayabilmek için, ona kendi dili ile seslenme amacını gütmüşlerdir. Gerçi, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile düşünce ve yazı hayatına bir durgunluk gelmişti. Ancak, *Türk Sözü* ve *Halka Doğru* dergilerinin yaymak istedikleri ülkü, 1917 yılında Şairler Derneği'nin kuruluşu ile yeni bir kuşağa devredilmiştir. Ne var ki, I. Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması, gençlerde ulusal bir ülkü olarak benimsenen Türkçülüğe karşı yine bazı saldırılara ve dilde sadeleşme ile alaylara yol açmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİNDEKİ GELİŞMELER

YENİ TÜRK DEVLETİNİN DAYANDIĞI TEMEL İLKELER

15. § Yukarıda Türkçenin tarihî gelişme dönemleri üzerine dil–ulus bağlantısı açısından yaptığımız kuşbakışı, dilimizin Cumhuriyet'ten önceki dönemlerde nasıl bir nitelik taşıdığını yeteri kadar aydınlatmıştır sanırız.

Cumhuriyet döneminde Türk dilinin hangi ölçülerle ele alındığını ve nasıl geliştiğini belirtebilmek için, öncelikle, Cumhuriyet dönemi Türk toplumunun bağlı bulunduğu ana ilkelerle, Türkçenin bu döneme girerken taşıdığı özellikler arasında bir karşılaştırma yapmak gerekiyor.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli fikir akımlarını, türlü siyasî ve sosyal olayları yakından izlemiş olan Mustafa Kemal Atatürk, bu imparatorluğun batışının askerî ve siyasal bir sarsıntıdan çok, kökleri sosyal temellere dayanan çöküntülerden ileri geldiğini biliyordu. Bu sebeple o, 1919–1923 yılları arasındaki çetin savaşlarla Türk ulusunu siyasî bağımsızlığa kavuşturup Cumhuriyet'i ilân ettiği zaman, bunu aslâ yeterli görmemiştir. Sosyal kurumları ve iç yapısı sağlam temellere dayanmayan bir ulus, elbette uzun süre bağımsız kalamazdı. Yarım yamalak düzeltme tedbirleri Türk toplumunu sağlam bir düzene sokamazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim ve Tanzimat döneminden buyana yapılagelen düzeltme denemeleri iyi sonuç vermemişti. Çünkü, bu denemelerin hiç birinde de sosyal kurumları kökünden düzeltme yoluna gidilmemişti. Islahat dediğimiz yüzden veya kısmî bir düzeltme ile yetinilmişti. Tanzimat hareketi ile, yönelmiş olduğumuz Batı medeniyetinin genellikle şeklî bazı yenilikleri alınmış; Batı'yı bu yükselişe götüren ruh ve düşünce yapısı üzerinde durulmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa, Atatürk, Türk ulusunun bağımsızlığını bir bütün olarak ele alıyor; Türk ulusuna, onu toplum yaşayışında pek ileri merhalelere ulaştırabilecek köklü ve sağlam bir yeni yol çizmek istiyordu. Bu nedenle, Atatürk için Kurtuluş Savaşı bile, Türk ulusunu gerçek bağımsızlığa götüren bir vasıtadan ve aşılması gerekli bir atılımdan başka bir şey değildi. O, bu görüşünü şu sözlerle dile getirmiştir: "**Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için belli başlı vasıtadır. Gaye fikirdir. Zafer bu fikrin istihsaline hizmet nisbetinde kıymet ifade eder**[60]" Bizce, bu sözlerin altında yatan derin anlam şudur: Atatürk Türk ulusunu yıllarca ilerlemekten geri koyan bağları kırarak her anlamı ile Batı kültürünün isterlerine uygun, batılı düşünce tarzını benimsemiş modern bir Türk devleti kurmak istiyordu. Türk ulusunu yüzyıllarca süregelen doğulu zihniyetin zararlı yanlarından kurtarmak azminde idi. O, ulusça çektiğimiz sıkıntıların ve daldığımız gaflet uykusunun, ilerlemeyi engelleyen bir zihniyet yapısından ileri geldiğini de biliyordu. Bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: "**Milleti uzun asırlar gaflette bırakan esbâb-ı mütenevvia arasında hakikî noktayı bir kelime ile ifâde etmiş olmak için diyebilirim ki, bütün sefâletimizin sebeb-i kat'îsi zihniyet mes'elesidir. İnsanlar ve insanlardan mürekkep olan cemiyetler her şeyden evvel bütün fertleri ile sâlim bir zihniyete sâhip olmalıdırlar. Zihniyeti zayıf, çürük, sakîm, sehîf olan bir hey'et-i içtimâiyenin bütün mesâili hebâdır. İtiraf mecburiyetindeyiz ki bütün İslâm âleminin cem'iyyet-i içtimâiyesinde hep yanlış zihniyetler hüküm sürdüğü içindir ki, şarktan garba kadar İslam memleketleri düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların zincîr-i esâretine geçmiştir**"[61]. Bu sebeple Atatürk, Türk ulusunun yaşayışında köklü birtakım değişiklikler yapmak istiyordu. İşte bu köklü değişiklikleri de devrimler ile gerçekleştirmiştir.

Atatürk Devrimlerini, Tanzimattan beri sürdürülegelen ıslahat denemelerinin kesin bir sonuca bağlanmasıdır diye yorumlamak, kanımızca yerinde bir yorumlama olamaz. Çünkü Cumhuriyet dönemine kadar yapılagelenlerin her biri, yukarıda belirttiğimiz üzere, yalnızca birer ıslahat niteliği taşıyordu. Atatürk ise, Batıyı örnek alırken Türk sosyal yapısındaki çeşitli kurumları yenileştirme yolunu tutmamıştır. O eski kurumları kökünden temizleyerek, yepyeni bir sistem getirmiştir. Kurmuş olduğu modern devlette ulusal egemenliği ve millî ruhu hâkim kılmıştır. Teokratik düzen yerine lâik düzeni yerleştirmiştir. Eğitimde,

60. Bkz. Enver Ziya Karal, *Atatürkten Düşünceler*, Ankara TTK. basm. 1956, s. 114.

61. *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, C. II, 2. baskı, Ankara 1959, s. 138.

Levent Şahverdi Arşivi

hukukta, ekonomide dilde ve düşüncede başka ölçüleri temel almıştır. O, bu ana ilkelere ve icraatına uygun olarak devrim *(inkılâp)* kelimesini:" **Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine, milletin en yüksek modern îcaplara göre ilerlemesini te'mîn edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır**"[62] diye tanımlamıştır. Yaptığı devrimlerden beklenen amacı da şöyle açıklamıştır: **"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamâmen asrî ve bütün mânâ ve eşkâliyle medenî bir hey'et-i içtimâiye hâline îsâl etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakîkati kabul edemeyen zihniyetleri târumâr etmek zarurîdir**"[63]. Görülüyor ki, Atatürk Devrimleri bir bütün olarak, yenileşme ve batılılaşma yolunda girişilen kesin atılımlardır. Başka bir anlatımla, Türk ulusunun gelişmesine set çeken engelleri kaldırma savaşıdır. Bu savaşı bir kültür savaşı olarak da nitelendirebiliriz. O, sosyal yapımızdaki çürümüş organları radikal bir ameliyatla kökünden kazımıştır[64]. Tanzimat bizi hiçbir zaman ikili düşünceden kurtaramamıştır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar uzanan dönemlerde, doğulu düşünce tarzı ile batılı düşünce tarzı yanyana ve çok kez çatışma durumunda olmuşlardır. *Batılılaşma* adı altında Batı taklitçiliğinden bir türlü kurtulamamıştık. Batıdaki gelişmeleri yalnızca yüzden izleyerek bu gelişmeleri doğuran düşünce sistemine ve ruh yapısına inememiştik. Oysa, Atatürk sağlam bir uygarlık anlayışını benimsemişti. Bu anlayışla, doğrudan doğruya o düşünceyi doğuran kaynaklara inmek istiyordu. Batıyı Batı yapan temel görüşlere bağlanmayı hedef almıştı. Bu bakımdan Doğunun *'yorumcu'* zihniyetinden Batının *'akılcı'* zihniyetine yönelmişti. O, bir toplumun çağdaş uygarlık düzeyine aklın ve dilimizin kılavuzluğunda erişilebileceğini biliyordu. Görülüyor ki, O, Türk ulusunu Osmanlı toplumundan büsbütün ayrı bir dünya görüşü üzerine oturtmak istemiştir. İşte bu özellikleri dolayısiyle Atatürk Devrimlerini, Türk'ün 'aydınlanma çağı' olarak nitelendirenler olmuştur[65].

DİL–ULUS, DİL–KÜLTÜR BAĞLANTISI AÇISINDAN TÜR DİLİNİN CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ YERİ

16. § Türk ulusunun Batı kültürünün gereklerine uygun bir yolda yürüyebilmesi ve üstün bir kültür seviyesine ulaşabilmesi için, kendi

62 Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara TTK. Basm. 1959, Türkiye İş Bankası Yay., s. 268'den sonraki tıpkıbasım sayfası.

63 Enver Ziya Karal, *Atatürkten Düşünceler* s.41.

64 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İstanbul, Remzi Kitabevi 1961, s. 79.

65. Bkz. Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil–Kültür Bağlantısı*, İstanbul Mat., İstanbul 1955, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

benliğine dönmüş ve zenginleştirilmiş bir dile sahip olması gerekiyordu. Eldeki kitabın "Giriş" bölümünde, dil ile ulus ve dil ile kültür arasında sıkı bir bağlantının bulunduğuna işaret etmiştik.

Genel dilbilimcilerin de belirttikleri üzere, dil, ulusları biribirinden ayıran en önemli sosyal özelliklerdendir. Ulusların aydın karakteri dilin yapısında kendini gösterir. Dil bir ulusun manevî gücünün eseridir. Onun ruhunun (Geist) dış görünüşüdür[66]. Bir ulusun dili ruhudur, ruhu da dilidir. Ünlü dilbilimci Herder'e göre de, bir ulusun ruhu onun dilinde ortaya çıkar[67]. Wilhelm von Humboldt: Uluslar, kendi ulusal biçimlerini dile verirler. Bir ulusun manevî gücünü o gücün en yüksek açıklama aracı olan dilde araştırmak gerekir, demiştir. Dil konuşma (ve yazı ile) biçimlenir. Konuşma da düşünce ve duygunun söze geçmesidir. Bundan dolayı bir ulusun duygu ve düşünce tarzı dilde kendini gösterir, ona ruh ve karakter kazandırır[68]. Ulusların gelişmesine, karakterlerinin belirmesine paralel olarak, bunlardan dil de etkilenir. Her dil kendi ulusunun özelliklerine ayak uydurarak belli bir karakter kazanır. W. von Humboldt, mademki dili belli bir biçimde kuran insan kitlesi bir ulus olarak karşımıza çıkıyor ve dil ile ulus ayrılmaz biçimde biribirine bağlanıyor, o halde bir ulusun karakterini en açık biçimde ortaya koyan da o ulusun dilidir, diyor. Bu sebeple, bir ulusun manevî özelliklerinin sürekli olarak dile etki yapması, dilin karakterini ortaya koyar[69]. Görülüyor ki, dil ile ulus arasında çözülmez bir bağ vardır.

Dilinde üstünlüğe erişememiş bir ulus, kültür bakımından da gerçek bir üstünlüğe erişemez. Çünkü dilin aşağı bir durumda kalmış olması, onun daha yüksek amaçlarla kullanılabilmesi için gerekli yeteneklerin ve olayların eksikliğinden doğmaktadır. Biz bunu dil–düşünce bağlantısı dolayısiyle başka bir biçimde dile getirmiş ve dili duygu ve düşüncenin bir dışa vurma biçimi olarak göstermiştik. Düşüncenin tam olarak anlatılabilmesi dilin gelişmesine bağlıdır. Hayatın en basit olaylarından tutunuz da örf ve âdetlere, san'at eserlerine, bilimsel araştırmalara kadar uzanan yüksek duygular dille ifade edilir. Üstün fikirler dille anlatılır. İlim de dile bağlıdır. Herder'e göre dil, sosyal yapının olduğu kadar kültürün de bir aynasıdır. Dil aynı zamanda bir kültür yaratıcısıdır. Humboldt, dilinde üstünlüğe erişememiş bir millerin kültürü de eğreti bir kültür olarak kalır[70] demektedir. Bu durumda,

66 Bkz. Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften*, Bd. VII/1, S.43, n.I.
67 Bkz. not 65'te göst.e.,s. 44.
68 Bkz. not 66'da göst. e. s. 166.
69 Bkz. göst. e. s. 172.
70 Bu konuda ayrıca bkz. Dedia Akarsu, göst. e. s. 74 ve öt.

Levent Şahverdi Arşivi

ancak yüksek bir olgunluğa erişen dillerde gerçek bir düşünce faaliyeti meydana gelebilmektedir. İnsanın düşüncesi ve düşüncenin dışarı yansıtılması dille gerçekleşebildiğinden, dilde üstünlük yaratmayan bir ulusun düşünceleri de kapalı, dar, sınırlı ve kısır kalacaktır. Demek oluyor ki, dil ile kültür de birbirileri ile yakından bağlıdırlar. Onları da birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Atatürk, modern Türk devletini kurarken Batı uygarlığını geliştiren temel fikirlere yöneldiğine göre, uygarlığın içine doğrudan doğruya kültür ve kültürün içine onun ayrılmaz bir parçası olan dil de giriyor demektir. Bu nedenle, Batı kültürünün isterlerine uygun ve ulusal bir gelişme yolu tutmuş kültürlü bir ulus olabilmek için, gerçekleştirilen devrimler arasında dile de özel bir yer ayırmak gerekiyordu.

Aslında, değişen sosyal düzen, değişen ve gelişen kültürle birlikte dilin de birtakım değişmeler geçirmesi olağandır ve bir dilbilim gerçeğidir. Bir ulus kendi yaşayışını güçlü bir şekilde etkileyen devrimler yaptığı zaman, dil bundan uzak kalamazdı. İnsanın ve toplumun duygularının, düşüncelerinin, bütün maddî ve manevî hayatının yeniden şekillenmesi dolayısiyle, elbette bu yeni şekil almalar dilde de kendini gösterecekti. Dilin gidişi toplumun gidişi ile aynı yönde olduğundan, devrimler geçiren bir ulusta yeni düşünceler yeni bir ruh yaratacak, dil de bu yeni ruhun ve bu yeni kültürün akışına ayak uyduracaktı. Kaldı ki bizim dilimiz, Cumhuriyet öncesi dönemde geçirdiği tarihî sarsıntılarla, yapı ve işleyişi bakımından bu değişikliğe en çok muhtaç olan bir dildir. İşte, Cumhuriyet dönemine girildiği zaman dil–ulus, dil–kültür ve dil–devrim bağlantısının ortaya koyduğu sonuçlar ve Türkçenin tarihî gelişme koşulları bakımından içinde bulunduğu yetersiz durum, Türk diline yenibaştan eğilmeyi gerektiriyordu. Atatürk bütün bu gerçekleri şu veciz sözlerle dile getirmiştir: **"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil şuurla işlensin.**

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır".

Atatürk'ün, Sadri Maksudî Arsal'ın 1930 yılında yayımlanmış olan *Türk Dili İçin* adlı kitabının önsözüne koymuş olduğu yukarıdaki satırlar, aynı zamanda Türk dilinin Cumhuriyet döneminde ne biçimde ele alınacağını gösteren bir plân niteliğindedir.

Levent Şahverdi Arşivi

17. § Türk ulusunun Batı kültürü temelinde yürüyebilmesi ve üstün seviyeye ulaşabilmesi için, yukarıda belirtiğimiz üzere kendi benliğine dönmüş ve zenginleştirilmiş bir dile sahip olması gerekiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma *Osmanlıca* buna elverişli değildi. Bu dil, İmparatorluğun etnik bakımdan taşıdığı karma yapıya paralel karma bir dildi. XVI–XIX. yüzyıllar arası, Osmanlı İmparatorluğu'nda *'osmanlılık'* ve *'ümmet'* görüşlerinin yerleştiği bir dönemdir. Bu durum *Osmanlıca* ile dile de geçmiş bulunuyordu. Bu görüş, dili kendi özelliklerinden ve benliğinden uzaklaştırmış; ona bağlananları ulusal duygudan yoksun bırakmıştı. *'Devlet'* kavramı *'osmanlılık'* ve *'ümmet'* kavramları ile birlikte yürüyordu. *Osmanlıca* Türkün bağrından ve Türkçenin kendi kaynağından kopup gelmiş bir dil değildi.

XVI. yüzyıldan başlayarak birkaç yüzyıl içinde benliğini kaybetmiş olan Türk dili, Tanzimat'tan beri gösterilen çabalar ve atılımlar ile pek az yol alabilmişti. Daha, yabancı diller boyunduruğunda bulunan bir dil olmaktan kurtulamamıştı. Türk dilinin sadeleştirilmesini savunanların kendileri bile, Arapça, Farçsa kelimelerden sıyrılmış bir Osmanlı dili düşünemiyordu. Bu konuda varılabilecek en ileri nokta, ancak yabancı kurallardan kurtarılmış bir dil ve *İstanbul* aydınlarının konuştukları "*en sade Osmanlıca*" idi. Türk dilini Osmanlıca olmaktan kurtarıp Türkçe yapacak teşebbüslere "*tasfiyecilik*" damgası basılıyordu. Bunların dışında bir de Osmanlı–İslâm kültürü ve medrese eğitimi ile yetişmiş geleneğe bağlı *koyu Osmanlıcacılar* vardı. Bunlar *en sade Osmanlıca*'nın bile karşısına dikiliyorlardı. Böylece, XIX. yüzyıldan sonra yalnız halk dili ile yazı dili arasında değil, yazı dili içinde de bir ikilik doğmuştu. *En sade Osmanlıca* ilkesi ve bu ilkeye bağlananların bir türlü terkedememiş oldukları Arapça, Farsça kelimelerle gelenekçilik, halk dili ile yazı dili arasındaki açıklığı ancak bir dereceye kadar kısaltabiliyordu. Dili aslâ tam bir kurtuluşa ve kendini gürleştirme imkânına kavuşturamıyordu. Arapça ve Farsçaya karşı gösterilen bu yersiz tutku, Türkçenin ayağına vurulmuş bir köstek gibiydi. Üstelik Tanzimat'tan bu yana dile bir hayli Fransızca kelime de girmişti. Ticarî ilişkiler ve birarada yaşama dolayısiyle azçok İtalyanca ve Rumca kelimeler de karışmıştı.

Atatürk, ulusların mantık görüşünü aşan gelenekçiliklerinin doğurduğu zararları şu cümlelerle dile getirmiştir: **"Hiçbir delîl–i mantıkîye dayanmayan birtakım an'anelerin, akîdelerin muhâfazasında ıs-**

Levent Şahverdi Arşivi

râr eden milletlerin terakkîsi çok güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkîde kuyût ve şurûtu aşamayan milletler hayâtı ma'kûl ve amelî müşâhede edemez. Hayat felsefesini vâsî gören milletlerin taht-ı hâkimiyet ve esâretine girmeğe mahkûmdur"[71].

Tanzimat'tan Cumhuriyet öncesi yıllara kadar uzanan dili sadeleştirme çabalarının beklenen başarıya ulaşamaması, elbette, yalnız yukarıda açıklamağa çalıştığımız Osmanlıca saplantısından ve buna bağlı kösteklemelerden de ileri gelmiyordu. Birinci bölümdeki açıklamalar sırasında yeri düştükçe belirttiğimiz üzere, Türk dilinin yalnız başına Osmanlı toplumunun bağlı bulunduğu İslâm kültürünün gerektirdiği kavram ve kelimeleri hakkiyle karşılayabilecek durumda olmamasından ileri geliyordu. Bir vakitler Türkçenin bu ihtiyacı karşılayabilecek kadar işlenip geliştirilmesi gerekirken, aydınlar ve yazarlarca bu işin yapılmamış olması, şimdi de Türkçeyi anlatım olanakları kısır, Arapça ve Farsçanın gölgesinde sığıntı bir dil durumuna sokmuştu. Memlekete Doğudan ve Batıdan gelen etkileri süzgeçten geçirecek millî değerlere dayanan bir eğitim ve yönetim sistemi de yoktu. Karamanoğlu Mehmet Bey'in ve Reşit Paşa'nın tutumları bir yana bırakılırsa, yüzyıllarca dile hiçbir zaman devlet eli uzanmamıştı. Bu konudaki ilerlemeler, ancak şairlerin ve yazarların özel tutumlarına bağlı kalmıştı denebilir. Türk dili kendi kendini geliştirme olanaklarını yitirmişti.

Aynı durum Türklük ve Türk unsuru için de söz konusu idi. Osmanlı topluluğu görünüşte Türk'ü unutmuştu bile. Belki de İmparatorluğu oluşturan unsurlar içinde en beğenilmeyeni o idi. Toplum kendine ve milliyetine karşı bir aşağılık duygusuna bürünmüştü. *Osmanlıca* denilen karma dil, Osmanlı devletinin kuruluşu ile başlıyor, daha gerilere gitmeyi 'osmanlılık' gururuna bir engel sayıyordu. Yazı dili ağırlaşa ağırlaşa halkın dilinden uzaklaşmıştı. Bu yüzden idare edenlerle edilenlerin anlaşması güçleşiyordu. Dili hor görme ve Osmanlıcadan ayrı bir dil tanımama yüzünden, dilin gramer, imlâ, sözlük gibi sorunları da yüzüstü bırakılmıştı. Yürütülegelen bütün sadeleştirme çabalarına rağmen, Türk dilini çökerten engeller, karşısında yine de dimdik duruyor denenebilirdi. II. Meşrutiyet'ten sonra ulusal bilincin uyanmış ve Türkçecilik akımının hızlanmış olması da yeterli sayılamazdı. İşte, Cumhuriyet dönemine aktarılmış olan Türkçenin genel durumu bu idi. Bir yandan Cumhuriyet döneminde devralınan Türkçenin bu yetersiz durumu, bir yandan da köklü birtakım sosyal devrimlerin yapılmış olması

71 Bkz. Enver Ziya Karal, *Atatürkten Düşünceler*, s. 76.

Levent Şahverdi Arşivi

Dil Devrimi'ni bir zaruret haline getiriyordu. Bu da ona ancak devlet elinin uzanması ile gerçekleşebilirdi. Öte yandan 1895 yılında görülen gelişmeler ve Millî Edebiyat akımı, Türk toplumunda bu iş için uygun bir ortam da hazırlamıştı. Ancak davanın çözüm noktasını sezecek ve dile bu açıdan yön verecek bir devrimci bekliyordu.

Atatürk, Türk toplumunun tarihî ve sosyal değişimlerle ulaştığı evreyi ve içinde bulunduğu şartları derinlemesine biliyordu. "**Hakikî inkılâpçılar onlardır ki, terakkî ve teceddüt inkılâbına sevketmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temâyül-i hakîkîye nüfuz etmesini bilirler**"[72] diyen Atatürk, bu gerçeği ne güzel dile getirmiştir. Cumhuriyet dönemine girildiği zaman, Türk dilinin tarihî, sosyal ve kültürel koşullar bakımından içinde bulunduğu yetersiz durum, onun bir devrim konusu olarak yeniden ele alınmasını gerektiriyordu. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde Türk dili bambaşka yeni ölçülerle ele alınmıştır. Bu ölçüleri şu noktalarda toplayabiliriz:

1) Cumhuriyet döneminde Türk diline devlet eli uzanmıştır. Modern bir devletin kurucusu ona gereken özeni göstermiştir.

2) Tarihî, sosyal ve kültürel bir zaruret dolayısiyle dilde devrim yapılmıştır.

3) Türk dilinin yabancı etkilerden uzak, kendi kendine yetişir bir kültür dili durumuna getirilebilmesi için, yalnız dille uğraşacak bir dernek kurulmuştur.

4) Türk dili bir bilim kolu olarak üniversitelere girmiş; bunun dışında Türk dilini ve Türk tarihini kaynaklarına inerek araştıracak özel bir fakülte kurulmuştur.

5) Ulusta Türkçe sevgisini ve dil bilincini uyandıracak etkili yollar izlenmiştir.

Şimdi, yukarıdaki noktaları da gözönünde bulundurarak, Türk dilinin Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerini daha yakından izlemeğe çalışalım.

DİLE DEVLET ELİNİN UZANMASI

18. § Birinci bölümde Türk dilinin tarihî gelişmesini özetlerken gördük ki, Türkçenin VI–XI. yüzyıllar arasındaki döneminde işleyişi normal olarak devam etmiştir. Dile bazı yabancı kelimeler girmiş ol-

72 Not 71'de göst. e. s. 44

Levent Şahverdi Arşivi

masına rağmen, bu durum dilin genel akışını değiştirememiştir. Aksine, dile olumlu etkileri bile görülmüştür. Uygurcaya yabancı dillerden alınan çeşitli kavram ve kelimelere Türkçe karşılıkların bulunmuş olması, dilin zenginleşmesine hizmet etmiştir. Bu dönemde Türk dili kendi benliğine hâkim bir dildir. Türk devletlerine öncülük eden kağanlar, dilde ulusal özellikleri koruma görevlerini, başarı ile yürütebilmişlerdir.

X. yüzyıldan başlayarak Türklerin İslâm kültürü alanına girmiş ve bu kültürü gittikçe artan bir güçle benimsemiş olmaları, yavaş yavaş durumu ulusal dil aleyhine değiştirmeğe başlamıştır. Orta–Asya devletlerinde XI–XIV. yüzyıllar arasındaki dönemde, bazı bölgelerde dil yine ulusal varlığını ve katıksız gelişme yolunu sürdürebilmiştir denebilir. *Kutadgu Bilig* gibi bir eserin varlığı, bu bakımdan Türk dili lehine kaydedilecek bir olaydır. M.S. 1069 yılında yazılmış olan böyle bir eserin *Kaşgar* hükümdarı Hasan b.Süleyman Arslan Karahan'a sunulmuş olması, Türk devletinde kağanların Türk diline karşı, daha duyarlıklarını ve ilgilerini kaybetmemiş olmalarının güzel bir tanığıdır. Ancak, şurası da bir gerçektir ki, Büyük Selçuklular döneminde ortaya çıkan yeni tarihî, sosyal ve kültürel koşullar dolayısiyle, Türk dili yalnız halkın konuşma dili olarak kalmış; yazı dili olarak bir varlık gösterememiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda ilim dili olarak Arapçanın, edebiyat ve divan dili olarak Farsçanın yerleşmiş olması, hiçbir zaman Türkçenin yetersizlik ve güçsüzlüğüne bağlamaz. Daha o devirde Kaşgarlı Mahmud, Türkçenin *Orta–Asya*'daki gücünü göstermek ve Araplara Türkçe öğretmek için *Divanü Lûgat–it–Türk* adlı eserini yazmış bulunuyordu. Bunu Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l–edeb*'i ve Muhammed b. Kays'ın Kanglı lehçesine dayanan sözlüğü izlemiştir. XI. yüzyılda Türkçe *Kutadgu Bilig*'le, İslâm kültürünün gereklerini de karşılayabilen yüksek bir nazım dili durumuna yükselmiş bulunuyordu. Bu sebeple Büyük Selçuklular döneminde Türkçenin uğradığı ihmali, Arap ve Fars kültürlerinin bu devlet üzerindeki eritici etkileri ile, bu devlete yön verenlerin ulusal değerlere ve dile karşı duydukları ilgisizlikle açıklamak mümkündür. Aynı durumu, XI. yüzyılda başlayan göçlerle *Anadolu* bölgesinde yeni bir devlet kurmuş olan Anadolu Selçukluları'nda da görmekteyiz. Bu devirde Türkçe ne yazık ki, aydınlar zümresinin horlamasına uğramış, ancak basit muhtevalı eserlerin yazılabileceği basit bir dil olarak kabullenilmişti. Bu durumda bir dereceye kadar ogünün Türkçesindeki gelişme koşullarının da rolü olmuştur. Çünkü Selçuklular dönemindeki Türkçe bir yandan *Orta–Asya* özelliklerini taşı-

Levent Şahverdi Arşivi

yan bir dil, bir yandan da Oğuzca özellikleri yazı diline sokma çabasında olan bir dil durumunda idi. Böyle bir dilin bir durulma devrine girinceye kadar geçirdiği sarsıntılar, onun benimsenip benimsenmemesinde azçok etkili olabilirdi. Yalnız, şurası da bir gerçektir ki, bir dil ancak ona önem veren güçlü yazarların, anadil bilincini geliştirmiş toplumların ve ulusal dile değer vermesini bilen devletlerin elinde gereken yerini ve değerini bulabilir. Oysa, Selçuklular devrinde bu yönün son derece zayıfladığı görülüyor. Selçuklu hükümdarlarının Türkçe adlarından başka, Farsça adlar ve ünvanlar da almış olmaları bu durumun tanığıdır. Yunus Emre gibi bir san'atçının elinde en yüksek anlatım gücüne erişebilmiş bir dilin, Sultan Veled'in elinde cılızlaşması ve Farsçaya dönüşmesi, san'at dehası dışında, onun benimsenmeyerek hor görülmesi ile de ilgilidir. Selçuklular'ı izleyen Beylikler devri'nde Türk dilinin yeniden güç bulması, doğrudan doğruya bozulmamış Türk kültürünü saklayan beylerin ve bu beylikleri yönetenlerin ona vermiş oldukları önemle ilgili değil midir? Bu dönemde Türkçeyi hâkim duruma getiren Karamanoğlu Mehmet Bey ve 1277 yılında çıkarttığı ferman, bütün o devir Türkmen beylerinin dilsever tutumunu temsil eden bir davranış değil midir.?

Çağatay devletinde de, Arapça–Farsça ve Moğolca kelimelerle yolunu şaşırmış olan Çağataycayı Ali Şir Nevaî gibi bir güçlü san'at ve devlet adamının çırpınışları kurtarmağa çalışmamış mıdır? Osmanlı İmparatorluğu'nda dili, anlatım gücü bakımından hakir gören tutum yine yazarlardan ve devlet erkânından gelmemiş midir? Osmanlıca gibi yapma bir dilin, ulusal dil aleyhine alabildiğine gelişmesinde bu tutumun rolü yok mudur? Karamanoğlu Mehmet Bey'in açtığı yol daha sonraki devlet büyüklerince de benimsenmiş olsa ve Yunus'un açtığı çığır yazı dili halinde devam ettirilebilseydi, şimdiye kadar yüksek ve zengin bir kültür dilimiz olamaz mıydı? Tanzimat dönemindeki dili sadeleştirme akımında Reşit Paşa ve Cevdet Paşa gibi devlet erkânının önemli rolleri olmamış mıdır? Görülüyor ki, bir dilin kendi kaynaklarına bağlı olarak işlenip geliştirilmesinde yazarların tutumunun rolü büyüktür. Ancak, bazı hallerde o devlete yön verenlerin tutumu ondan da ağır basmaktadır. Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar Türk diline böylece önem verildiği görülmemiştir. Türkçenin geçirdiği tarihî gelişme koşullarının onu ne derecede kısırlaştırdığını gören Atatürk, yüksek seziş güçünden gelen bir davranışla, ona gereken değeri vermiş ve bir dil devrimi yaparak, yolunu şaşırmış ve kısırlaşmış olan Türk dilini kendi benliğine kavuşturmak

Levent Şahverdi Arşivi

istemiştir. Bu dönemde *ulusal dil* davası Türk Devrimi'nin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu tutum en büyük desteğini de Anayasa'da bulmuştur. 1876 Anayasası'nda *Tebaa–i Osmâniyenin dîni*'nin "*dîn–i islâm*" olduğu hakkında ayrı bir madde (18. madde) bulunduğu halde, bu maddede Türkçenin resmî bir dil olduğu ancak dolaylı bir ifade ile anlatılmıştı. Bu belirsiz durum ancak 1923 Anayasası'nda değiştirilmiş, bu Anayasa'ya devletin resmî dilinin Türkçe olduğunu bildiren özel bir madde (2. madde) eklenmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminde Türk diline devletin maddî ve manevî desteği uzanmıştır. Bu destek ifâdesini, Atatürk'ün: "**Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz**"[73] sözlerinde bulmuş oluyordu. Atatürk devrinde Türk diline devletin manevî desteği o kadar güçlü bir şekilde uzanmıştır ki, bu uzanış daha sonraki yıllarda bazı dalgalanmalara rağmen *devlet dili*'nin türkçeleştirilmesine kadar götürülebilmiştir. Bilindiği gibi, genel yazı dilini Türkçeleştirmek daha kolaydır. Devlet dili, kanun dili klişeleşmiş birtakım anlatım şekillerine ve kökleşmiş terimlere bağlı bir dil olduğundan, bu nitelikte bir dili değiştirmek kolay olamazdı. İşte Cumhuriyet döneminde Dil Devrimi'nin en güç uygulamalarından biri olan devet dilini bile, Türkçeleştirme yoluna girilmiş olması, dile devlet elinin uzanmasından doğan bir başarıdır. Devrim uygulamasında da tarihî bir dönüm noktasıdır.

Cumhuriyet döneminde dile devlet elinin uzanması dolayısiyledir ki, bugün bütün devlet dairelerinde, okullarda, özel ve resmî teşekküllerde yazarlar ve halk arasında Türk dili bilinçli bir benimseme kazanmış bulunmaktadır. Türk ulusu, bu durumu, yalnız ve yalnız Ata'sının, çağından çok ilerilere doğru uzanan derin görüşüne borçludur. O, tarih boyunca Türk diline yardım eli uzatanların en güçlüsü ve en bilinçlisi olmuştur.

DİL DEVRİMİNİN BAŞLAMASI

19. § Türk ulusuna uygulanacak devrimler, Atatürk'ün düşüncesinde Cumhuriyetten çok önceki yıllarda yer almıştır. O, 1908 yılında, *Selanik*'te askerî kulüpte arkadaşlarıyle yaptığı bir sohbet sırasında, II. Meşrutiyet'in ilânı ile girişilen devrim hareketinin yarım kalmış olduğuna işaret etmiştir. Bu konuda söylediği: "**İnkılâbı ikmâl**

73 *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayını: 1, C. 1, 2. baskı, Ankara 1961, s. 362.

Levent Şahverdi Arşivi

etmek lâzımdır. Biz bunu yapabiliriz. Ben bunu yapacağım"[74] şeklindeki sözleri, devrim düşüncesinin onda ne kadar erken başlamış olduğunu gösteren bir tanıktır.

Atatürk'ün *Dil Devrimi* konusundaki düşünceleri de oldukça eskidir. Daha okul sıralarında iken güzel yazı yazmağa karşı gösterdiği özenti, Türk Edebiyatının Tanzimat sonrası ünlülerine karşı duyduğu yakın ilgi, onda dil sevgisinin ilk belirtileri olarak kabul edilebilebilir. Daha sonra gençlik yıllarını *Selânik* ve *İstanbul* gibi kültür merkezlerinde geçirmiş olması, onun Dil Devrimindeki tasarısının hazırlık yılları sayılabilir.

N Kemal'in idealist görüşleri, *Türk Derneği*'nin ve *Genç Kalemler*'in kendi ülkülerini dile getirmeğe çalışan yayınları, Mehmet Emin'in memleket gerçeklerini dile getiren dupduru bir Türkçe ile yazılmış manzumeleri ve devrin düşünürü Ziya Gökalp'in etkisi, onun kafasında önceleri seziş olarak yer almış belirtileri geliştirip olgunlaştırarak birer tasarı haline getirmiştir. Onda bu düşüncenin eskiliğini gösteren daha başka örnekler de vardır: Daha II. Meşrutiyet'in ilânından birkaç yıl önce *Selânik*'te Bulgar türkoloğu İvan Monolov ile yaptığı bir konuşmada, Arap yazısının Batı kültürüne girmemize engel olduğunu belirtmiştir. Bu sözüne, bu işin bir gün nasıl olsa gerçekleşeceğini de eklemiştir. Atatürk'ün bugün yayımlanmış bulunan *Hatıra Defteri*'nde de[75] bu konu ile ilgili kayıtlar vardır. Yıl 1916. I. Dünya Savaşı bütün şiddeti ile süregelmekte. Atatürk, Namık Kemal'in *Makalat–ı Siyâsiye ve Edebiye*'sini okuyor. Arkasından *Arıburnu* raporunu okutuyor. Sonra Neşet Bey ona *Çapakçur* cephesine ait muharebe takririni okuyor. Daha sonra yeni gelmiş istihkâm yüzbaşısı Fuad Efendi'ye hayvanlarını gösteriyor. Sonra da tekrar oturduğu yere gelip Kemal Bey'in *Tarih–i Osmanî*'sini okumağa başlıyor. Yemekten önce Emin'in (Mehmet Emin Yurdakul) *Türkçe Şiirler*'i ile Fikret'in *Rubab–ı Şikeste*'sinden bazı parçalar okuyarak aralarında bir karşılaştırma yapıyor. Ancak, bu güzel şiirlerde takıldığı nokta: "*Türkçe olanda da diğerlerinde de aynı derecede Arapça ve Farsça kelimat*"ın var oluşudur. Onca ikisi arasındaki fark, "*biri parmak hesabı, diğeri değil*" den ibarettir[76].

---

74 Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 69–73.

75 Şükrü Tezer, *Atatürkün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1972, s. 8.

76 Not 75'te göst. e. s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

Yıl 1918. Atatürk'le Ruşen Eşref (Ünaydın) konuşuyor. Konu, Enver Paşa'nın yazıda Arap harflerini birleştirmeden yazmak ve ünlüleri gösterecek işaretler eklemek yolundaki "*hatt-ı cedîd:* yeni yazı" denemesi. Atatürk'ün bu konudaki görüşü şudur: "*iyi bir niyet fakat yarım iş; hem de zamansız*"[77].

Halide Edip Adıvar da onun daha 1922 yılında Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden önce, Türkçenin gelecek günlerindeki Batılılaşmasında, Lâtin harflerinin kabul imkânından söz eden konuşmasına değiniyor[78]. Bu örnekler daha da artırılabilir. Yukarıda sıralanan birkaç tanık bile onun bu konudaki sezgi ve dehasının ölçüleridir.

Atatürk, 1923 yılından sonra devrim tasarılarını birer birer uygulamağa başlamıştı. Ancak, onları Türk ulusu için gerekli bir sıraya koyuyor, sırası düşmeden açığa vurmuyordu. 1927 yılında söylediği büyük Nutuk'unda[79] bu nokta ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir: "**Ben milletin vicdânında ve istikbâlinde ihtisâs ettiğim büyük tekâmül istîdâdını bir millî sır gibi vicdânımda taşıyarak, peyderpey, bütün hey'et-i içtimâiyemize tatbîk ettirmek mecbûriyetinde idim**"[80]. Bu satırlar gösteriyor ki, Atatürk, ulusuna uygulayacağı devrimleri belirli evrelere ayırmak istiyordu. Bundan beklenen amaç, uygulanacak bir devrim için en uygun ortamı beklemekti. Yahut da ulusun düşünce ve duygularını o devrim için en elverişli bir ortama sokmaktı. Böylece, devrim yolunda atılan her adım, kıvamına gelmiş bir tasarının uygulanması biçiminde ortaya çıkıyordu. Atatürk'ün bu uygulama ilkesi de büyük *Nutuk*'ta şu sözlerle açıklanmıştır: "**Tatbîkatı birtakım safhalara ayırmak ve vakâyî ve hâdisattan istifâde ederek milletin hissiyât ve efkârını hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak lâzım geliyordu.**"[81] İşte bu gerekçedir ki, *Dil Devrimi*'ni Atatürk Devrimleri'nin genel sırasında öteki devrimlerden daha sonraya bırakmıştır. Bu devrimin kendi içindeki ilk başlangıcı da yazı devrimidir. Ancak, ona da öncülük eden daha başka devrimler vardır.

---

77 Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar*, Ankara 1956, s. 28, 29.

78 Bkz. A. Dilaçar, *Alfabemizin 30. Yıldönümü*, Türk Dili, S. 83 (1958), s. 536.

79 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, 3 cilt, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 1960.

80 Bkz. Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, s. 43.

81. Göst. e. s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

20. § Dil Devrimi'nin ilk evresine 'öğretim birliği' ile adım atılmıştır denebilir. Çünkü bir memlekette kültür birliğinin sağlanması ancak öğretim birliğinin sağlanması ile gerçekleşebilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nda mahalle mekteplerinden tutunuz da *rüştiye*, *idadî*, *sultanî*, *Mekteb–i Harbiye*, *Mekteb–i Tıbbiye* ve *medrese* türündeki çeşitli öğretim ve eğitim kurumlarına varıncaya kadar, hepsi de program ve metod bakımından bir görüş birliğinden yoksun bulunuyordu. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhid–i Tedrisat* kanunu ile, değişik ölçülerle öğretim yapan bütün bu öğrenim kuruluşları çağdaş bir öğretim düzenine sokulmuştur. Aynı gün çıkan kanunla *Şer'iye ve Evkaf Vekâleti* kaldırılmış olduğundan, bu bakanlıkça yönetilen okullarla medreseler de kaldırılmıştır. Böylece, Türk millî eğitimi lâik ve ulusal bir nitelik kazanmıştır. Eğitimde Doğu ve Batı kültürlerine dayanan ikili sistemin, çağdaş öğretim düzenine dayanan tek bir millî eğitim sistemine dönüştürülmüş olması, elbette kültür birliği yolu ile dil birliğine de hizmet etmiş olacaktı. 30 Kasım 1925'te kabul edilen bu kanun ile tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılmış olması da, Doğu kültürünün ve dinin hurâfe yönünün sosyal yapımızdaki zararlı etkilerini silici nitelikte olduğundan, dolayısiyle dili de etkilemiş oluyordu.

26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen bir kanunla İslâm takvimi yerine uluslararası takvim ve saat ölçülerinin alınmış olması; 1927 yılında çıkarılan bir kanunla bütün cadde ve sokak adlarının türkçeleştirilmesi, hem kültür birliği amacına yönelmiş hem de yazı ve dil devrimlerini kolaylaştırmıştır. Yazı devrimi'nin ilk uygulaması da 24 Mayıs 1928 yılında çıkarılan kanunla, Arap harfli rakamlar yerine Lâtin esaslı harflerin kabulünde kendini gösterir. Arap rakamları yerine Lâtin rakamlarının alınmış olması, sağdan sola yazma düzeni yerine soldan sağa yazma düzeni getirmiştir. Halkın böyle bir yazı füzenine alıştırılmış olması, bundan sonra ele alınacak *yazı devrimi* için bir hazırlık ve ilk adım niteliği taşıyordu.

YAZI DEVRİMİ

21. § Türklerin X. yüzyıldan buyana kullanageldikleri Arap yazısı, Türkçenin yapı ve işleyişine uygun düşen bir yazı sistemi değildi. Türkçe ile Arapçanın ayrı dil ailelerine bağlı oluşu ve iki dil arasında ses yapısı ve gramer kuralları bakımından her hangi bir yakınlık bulun-

Levent Şahverdi Arşivi

mayışı, Arap dilinin ihtiyacından doğmuş olan bu yazıyı, Türkler için kullanışsız ve öğrenilmesi güç bir yazı durumuna sokmuştu. En büyük güçlük, yazıda sesli harflere yer verilmeyerek yalnız sessiz harflerin yazılmasından doğuyordu. Bu durum Türkler için hem Arapça, Farsça kelimelerin yazılış ve okunuşunda zorluk çıkarıyor; hem de Türkçe kelimeler Arapçanın imlâ kurallarına sokularak sesli harfler kullanılmadan yazılıyordu. Böylece Arap yazısı, okuma ve yazma bakımından her kelimesi şekil olarak ezberlenmesi gereken bir klişe yazısı durumu gösteriyordu. Ayrıca, Arapçada Türkçeye uygun düşmeyen bir ünsüz sistemi de bulunduğu için, dilin ön ve arka bölümlerinde boğumlanmalarına göre, iki türlü *k* (kef ve kaf), üç türlü *s* (sin, peltek s ve sat), iki türlü *t* (te ve tı), üç türlü *z* (ze, zel, zı) harfleri vardı. Bunların hangilerinin hangi kelimelerin yazılışlarında yer alacağı hususu, Türkler için bir problem oluyordu. Bu yüzden daha Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma hareketlerinin başladığı Tanzimat'tan beri *imlâ* ve *alfabe* sorunu ortaya çıkmıştı. Bu dönemde alfabe ve imlâ konularında genellikle iki ayrı görüş yer alıyordu:

1) Arap alfabesinin Türk dili için yetersiz olduğu görüşünden hareket ederek, bu alfebeyi düzeltme yönündeki eğilim ve öneriler,

2) Arap yazısının Türk dilinin yapısına uygun düşmediği ve yapılması düşünülen düzeltmelerin de iyi bir sonuç veremiyeceği görüşünden hareket ederek, yeni bir alfabenin kabulünü isteyenler.

Cem'iyyet–i İlmiye'nin kurucusu Münif Paşa başta olmak üzere Mirza Feth Ali Ahundov, Ali Suavi, Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Cenap Şahabeddin ve Celâl Nuri gibi yazarlar Lâtin ya da İslâv alfabesi temelinde yeni bir alfabenin kabulü taraflısı idiler. Ancak, onların bu görüş ve önerileri o günkü Osmanlı toplumunda en küçük bir olumlu yankı bulamamıştı. II. Meşrutiyet döneminde kurulmuş olan *Tedkikat–ı Lisaniye Hey'eti*, 'imlâ' ve 'lûgat' konusu üzerindeki çalışmalarını iki ayrı komisyon halinde yürütüyordu. Bunlardan 'imlâ' konusu, *Sarf ve İmlâ Encümeni*'ne verilmişti. Ne var ki bu encümen, imlâ konusunda okuyup yazmayı kolaylaştıracak düzeltmeler yapma taraflısı değildi. Böyle bir düzeltmeye yanaşmıyordu. Bu yüzden Encümen'in 1919 yılında yayımlamış olduğu *Usul–i İmlâ* adlı broşür, birtakım yankı ve tepkiler uyandırmıştı. Encümen'in sözcülüğünü yapan Ahmet Cevat (Emre), yapılan tepkilere verdiği cevaplarda, işaretli harflerin kullanılışında kamu oyunca genel

Levent Şahverdi Arşivi

direnme ile karşılaşılacağı gerekçesi ile, Komisyonun böyle bir düzeltmeye gitme imkânını bulamadığını belirtiyordu[82].

Bu konuda Enver Paşa'nın da bir görüş ve buluşu vardı. Ancak, onun, yazıda her sessiz harfin önüne birer sesli harf ekleyerek yazma ve böylece imlâda kolaylık sağlama temeline dayanan denemesi de pek tutunamamıştır. *Hatt-ı munfasıl*, *Hatt-ı cedîd*, *Enver yazısı* gibi adlar alan bu yazı türü de daha I. Dünya Savaşın'dan sonra bırakılıvermişti.

Cumhuriyet dönemine bu koşullar altında girilmişti. Dil konusunda olduğu gibi, yazı ve imlâ konusundaki tartışmalar da sürüp gidiyordu. Tartışmaların süregeldiği 1923–1928 yılları arasındaki dönem, Lâtin esasındaki Türk harflerinin kabulü için bir nabız yoklaması ve ortam hazırlaması dönemi olarak kabul edilebilir. Nitekim 1923 yılında *İzmir*'de düzenlenen *İktisat Kongresi*'nde Ali Nazmi ve bir arkadaşı Lâtin harflerinin kabulü konusunda bir önerge verdikleri zaman, en ağır tepki Kongre başkanı Kâzım Paşa'dan (Karabekir) gelmişti. Kâzım Paşa, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği *Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz*[83] başlıklı demecinde, Lâtin harfleri kabul edildiği gün memleketin "herc ü merce" gireceğini ileri sürüyordu. Lâtin harflerinin en güçlü savunucusu Hüseyin Cahit'ti. H. Cahit (Yalçın), 1923 yılında *İzmir*'de İstanbul gazetecileri ile yapılan bir toplantıda böyle bir teklif ileri sürdüğü zaman[84], bu teklifi Atatürk bile olumlu karşılamamıştı. Çünkü o, böyle bir uygulamaya geçiş için, memlekette daha elverişli bir ortama girilmemiş olduğunu biliyordu. Sonradan bu olayı Falih Rıfkı'ya: "**Hüseyin Cahid bana vakitsiz bir iş yaptırmak istiyordu. Yazı inkılâbının daha zamanı gelmemişti**" diye açıklamıştır[85]. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in ilk yılları, bu konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden savunulabildiği yıllardır. Bu kürsüden yükselen ilk ses *İzmir* milletvekili Şükrü Saracoğlu'nun sesidir. O, eğitim bütçesi dolayısiyle yaptığı bir konuşmada, Arap harflerinin Türk dilini yazmağa elverişli olmadığını açıklıyordu. Bunca fedakârlıklara rağmen, halkın yine de okuyup yazma bilmemesinin sebebini harflere bağlıyordu: "**Efendiler bunun yegâne kabahati harfler-**

---

82. *Yenigün* 1919 (25 Kânunuevvel 1335).

83. *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923.

84 Bkz. *İzmir Kongresinde Lâtin Harfleri*, İçtihad, 1 Haziran 1923, S. 155; I Ağuştos 1923, S. 156

85 Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Harf Devriminin 25. yılını kutlarken: Yeni yazı*, Türk Dili C. II, S. 23 (Ağustos 1953), s. 71 8.

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Arap hurufatı Türk lisanını yazmağa müsait değildir"[86] diyordu. Onun bu konuşmasının yarattığı bu tepkiyi Vasıf Çınar şöyle anlatmıştır: **"Koridorda idim, Millet Meclisi'nde bir gürültüdür koptu. Ne oluyor diye içeriye girdiğim zaman Saracoğlu'yu kürsüde gördüm. Sarıklı milletvekilleri ona yalnız söz söyletmemeğe çalışmakla kalmıyorlar, yalnız bağırmakla kalmıyorlar, ona hücum etmeğe hazırlanmışa benziyorlardı. Necati**[87] **ile ve bazı arkadaşlarla beraber, var kuvvetimizle devam devam diye başladık. Saracoğlu'ya taarruz eden olmasın diye, kürsünün etrafını da tuttuk.**[88]" Bu konu lehte aleyhte düşüncelerle 1928 yılına kadar süregelmiştir. 28 Mart 1927 tarihinde, Akşam gazetesinin "*Lâtin harflerini kabul etmeli mi, etmemeli mi?*" konusunda açmış olduğu bir soruşturma ve aldığı karşılıklar, alfabe sorununu yeniden tazelemişti. Basında lehte ve aleyhte tartışmalar yer alıyordu. Arap yazısını savunanlar, dine aykırı düşeceği, kültür bunalımı doğuracağı, memleketin bin yıllık kitaplıklarını yıkacağı görüşü ile yeni bir alfabenin benimsenmesine karşı çıkıyorlardı. Oysa, ortada bir gerçek vardı. O da yukarıda açıkladığımız üzere, Arap yazısının Türk dilinin yapısına uymaması gerçeği. Arap harflerini Türk diline uygulama güçlüğünden doğan yazı zorluğu, memlekette öğretim ve eğitim işlerini engelliyor, toplum gelişmesini köstekliyordu.

Memlekette bir kültür savaşına girmeyi kolaylaştıran öteki devrimler başarılmıştı. Artık yavaş yavaş bu işlere de el atmanın sırası gelmişti. 7 Kasım 1925 tarihinde İsmet İnönü'nün Meclis kursüsünden, ulusal kültürümüzle ilgili olarak en yüksek dil uzmanlarını biraraya getirecek bir dil akademisinin kurulacağı yolundaki demeci[89], devletin bu konudaki hassasiyetinin bir ifadesi idi. Daha sonra Meclisin 20 Mart 1926 günlü oturumunda *Maarif Teşkilâtına Dair Kanun*'un bazı maddeleri görüşülürken, Eğitim Bakanı Mustafa Necati de dil işleri ile uğraşan bir dil hey'etinin kurulması gereğine işaret etmişti. Bu konuşma üzerine, adı geçen kanunda *Dil Hey'eti* adını taşıyan bir kurula yer verilmiş ve bütçede bu kurul için özel bir fasıl da açılmıştı. Bu konuşmalar sırasında Mustafa Necati'nin, Lâtin harflerine de değinmiş olması ve kurulan *Lisan Hey'eti*'nce bu konuda yapılacak hazırlığın, devletin genel siyasetine uygun düştüğü takdirde benimseneceğini bildirmesi[90], yazı

86 25 Şubat 1340 (1924) Perşembe.

87. Zamanın Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'dir.

88 Emin Erişirgil, *Bir tarih bir teklif*, Türk Dili, C. 1, S. 4 (Ocak 1952), s. 32.

89 *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 6, C. I, Ankara 1946, s. 88, 89.

90 Not 89'da göst. e. s. 355.

Levent Şahverdi Arşivi

devrimi için atılmış resmî adımın kapalı bir biçimde dile getirilmesi idi. Nitekim, daha sonra Bakanlar Kurulu'nun 23 Mayıs 1928 tarihli toplantısında, Atatürk'ün isteği ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın teklifi ile, Lâtin harflerinin dilimize uygulanması konusunu inceleyecek bir komisyon[91] kurulmasına karar verildi.

Atatürk, Batı dünyasına katılma amacı güden bir devrimci olduğu için, eski Türk kaynaklarına inilerek alınacak bir alfabe yerine, *Lâtin* esasında bir alfabe alınması görüşünde idi. Seçilen komisyon[92], 26 Haziran 1928'de çalışmalarına başladı. Komisyon çalışmalarını yakından izleyen Atatürk, Arap yazısındaki özellikleri gözönünde bulundurarak, külfetsiz ve kolay öğrenilir bir alfabe hazırlanmasını istiyordu. Böyle bir alfabenin dilimize yerleşmesi, Arapça ve Farsça kelimelerin atılmasını da kolaylaştıracaktı.

Bu konuda yapılan toplantılar ve görüş ayrılıklarını gideren uzun tartışmalardan sonra, Komisyon, Lâtin harflerini kabule ve ortaya çıkacak güçlükleri göğüslemeğe oy birliği ile karar verdi. Komisyonda, Lâtin harflerinin Türkçeye nasıl uygulanabileceği konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıktıkça bu çalışmaları yakından izleyen Atatürk, araya giriyor, karşılaşılan güçlükleri keskin görüşü ile aydınlıya kavuşturuyordu. Hazırlanan alfabe tasarısında Avrupa milletlerinin yazılarında görülen *ch*, *sch*, *tsch* gibi ikili, üçlü ve dörtlü harflere yer verilmemişti. Tek harfli yazı sistemine dayanan bu alfabede, her sesin tek işaretle gösterilmiş ve dilimizdeki dokuz ünlünün sekiz ayrı ünlü (vokal) işareti ile karşılanmış olması, bu alfabenin en başarılı yanıdır. Ayrıca, başka alfabelerden alınmış olmasına rağmen, kendi dilimizin gereklerine göre ayarlanarak *c*, *ç*, *s*, *j*, *ğ*, gibi özel değerli harflerin seçilmiş olması, onu taklitçi bir alfabe olmaktan kurtarıp, ulusal bir alfabe durumuna sokmuştur. Bu alfabe sisteminde çözüm bekleyen noktalardan biri de, dilimizdeki Arapça kelimelerin ses değerlerini belli eden ayrı harfler kullanılıp kullanılmayacağı idi. Yalnız Arapça kelimelerde yer alan peltek *s* (ث), *ayın* (ع), tı (ط), *zı* (ظ), *zel* (ذ) gibi sesleri karşılayan özel harfler kullanılacak mıydı? *kef* (ك) ile *kafın*(ق) ayrılığını belirtmek gerekir miydi? Türkçe kelimelerde böyle harflerin yeri olmadığından, Atatürk, alfabede söz konusu harfleri karşılayacak özel işaret-

91. İlgili kanunda *Dil Hey'eti* diye geçen bu komisyon, yayınlarda *Dil Encümeni*, halk arasında Alfabe Hey'eti adını almıştır.

92 Seçilen Komisyon üyeleri şunlardır: Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ahmet Cevat (Emre), Ragıp Hulusî (Özdem), Fazıl Ahmet (Aykaç), Mehmet Emin (Erişirgil), İhsan Sungu.

Levent Şahverdi Arşivi

lerin yer almasını istemiyordu. Bu türlü eklemeler, yalnız eski harfleri tanıyan kuşaklara yararlı olacak, yeni kuşaklara ise zararı dokunacaktı. Oysa, alfabe yalnız o günün kuşağını değil, asıl gelecek kuşakları hedef alıyordu. Kaldı ki, Türkçenin ince ve kalın sıradan olan ünlüleri yani sesli harfleri, bunu kendiliğinden ayarlayabiliyordu da. Atatürk, bu hususla ilgili olarak 'bir süre sonra dilden nasıl olsa atılabilecek yabancı kelimelerin hatırı için, Türk alfabesine yeni harfler ilâvesini uygun bulmuyorum' diyordu[93].

Komisyonun üzerinde durduğu önemli bir nokta da alfabenin uygulama süresi idi. Üyeler bu yeni alfabenin 5–15 yıl arasında değişen bir süre içinde uygulanabileceği görüşünde idiler. Komisyon üyesi Falih Rıfkı (Atay), Komisyon tasarısını *İstanbul*'da Atatürk'e sunduğu zaman, aralarında geçen konuşma, devlet başkanının bu konudaki eşsiz sezişini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu bakımdan, konuşmayı olduğu gibi aktarıyoruz:

"*Atatürk bana sordu:*

— *Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?*

— *Bir onbeş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklif var, dedim. Teklif sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı dili birarada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler için de tedrici bazı usuller düşünülmüştür.*

Yüzüme baktı:

— *Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz, dedi. Hayli radikal bir inkılapçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım:*

— *Çocuğum dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi, herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada, bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terkolunuverir.*[94]

Bundan sonra sıra artık, hazırlanmış olan bu tasarıyı halk oyuna benimsetip, en kısa sürede öğrenilmesini sağlamağa gelmişti. Devrimlerin uygulanmasında ulusun kendine olan inanç ve bağlılığını, kendisi için en büyük güç kaynağı sayan Atatürk, 1928 yılının 9 Ağustos

---

93 Bkz. Sadri Maksudî Arsal, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve San'at Hey'eti neşriyatından millî seri, Sayı 1, 1930, s. 275.

94. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya: Aatürk Devri Hatıraları*, Dünya Yayınları: 5, C. II,s. 405–406.

Levent Şahverdi Arşivi

günü, Sarayburnu parkında alfabe konusundaki tarihî konuşmasını yaptı. O, Türk ulusunun yapısında en köklü değişikliğin temelini atacak olan bu alfabe üzerindeki görüşlerini heyecalı bir dille açıkladıktan sonra, konuşmasını şu sözlerle bitirmiştir: " **Bu millet utanmak için için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, bu hatâ bizde değildir. Türkün seciyesini anlayamıyarak, kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatâlarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hatâları tashih edeceğiz.**"[95]

Bundan sonraki günler ve haftalar, memlekette bir eğitim seferberliği ile geçmiştir. Gerçi, yüzyıllarca süregelmiş bir yazı kültürünü ve bundan doğan alışkanlıkları kaldırmak girişimi, yeni alfabenin uygulanma ve tutunma şansı üzerinde bazı endişeler yaratıyordu. Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in "*Reis hazretleri, nasıl filân sözdeki –dır'ı –tır yaparız? Kim demiş ki –dır, –tır diye talâffuz edilir*"[96] biçimindeki, genel görüşü yansıtan sorusu, bunun açık bir örneğidir. Görülüyor ki, en büyük yadırgama Arap imlâ geleneğindeki özelliklerin, yeni Türk yazısına uydurulmamış olmasından doğuyordu. Gelenekçiliğe körükörüne bağlılıktan gelen bu yadırgama, en yurtsever kişilerin bile iliklerine kadar işlemiş bulunuyordu. Ne var ki, Komisyon Başkanı, tasarıya konan ilkelerin, Türk dilinin yapısına bağlı kalmak gereğinden doğduğunu belirterek, endişeleri dağıtmağa çalışıyordu. Bu türlü geçici yadırgamalar bir yana, Atatürk, alfabe konusu ile yakından ilgileniyor, örnek olması gereken çalışmalar yapıyordu. Atatürk'ün, o yıl öğretime yeni harfler ile başlayacağını duyurması, basında da yankılar uyandırmıştı.

Bundan sora Atatürk, halkı yeni yazıya alıştırmak, yeni alfabeyi yurt çapında tutundurmak ve hazırlanan tasarının uygulanma durumunu yakından izleyebilmek için, bir yurt gezisine çıktı. *Tekirdağ*, *Bursa* ve *Çanakkale* illeri bu gezinin ilk duraklarıdır. 23 Ağustosta yaptığı *Tekirdağ* gezisinde memur, öğretmen, asker ve halkla görüşerek, karatahta üzerinde bu alfabeyi halka öğretme denemesini doğrudan doğruya kendisi yaptı. "*ve–t–tîni ve–z–zeytûni...*" âyetini karatahtaya hem Arap hem de Lâtin harfleri ile yazdırdıktan sonra, bir hocaya yönelerek: **"Görüyorsun hoca efendi, bu harflerin şeddesi meddesi yok. Hem bu harfler ile ne kadar kolay ve yanlışsız okunuyor. Biz işte bunu düşünerek ve**

95 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını: I, 2. C. 2. baskı, Ankara 1952, s. 253.

96 Emin Erişirgil, *Bir tarih bir teklif*, Türk Dili, C. I, S. 4 (Ocak 1952), s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

Garp âsârını da kolayca öğrenebilmek için Lâtin harflerini kabul ediyoruz"[97] sözleri, yeni alfabeyi halka benimsetme yolunun en pratik örneğidir.

Atatürk, Tekirdağ gezisinde: Daha ortada bu alfabeyi ilân eden bir kanun ve bu işe önderlik edecek öğretmenler bile yokken, halkın yazıyı öğrenme bakımından gösterdiği büyük ilgiyi şükranla karşıladığını belirtmiş; bu yazı ile Türkün ulaşacağı manevî gelişme ürünlerini daha şimdiden görür gibi oluyorum[98], demiştir. Atatürk'ün alfabe hocalığı etme gezisi, *Bursa* ve *Çanakkale* illerinden sonra, *Sinop*, *Samsun Amasya* ve *Sivas* illerinde de devam etmiştir. Bütün illerde ve devlet örgütünde, yeni yazıya karşı hummalı bir hazırlık dönemi başlamıştı. Bu arada İstanbul gazeteleri de yeni yazı örnekleri yayınlıyordu. Böylece, devlet işlerinin bu yazı ile yürütülmesi, öğretime bu yazı ile devam edilmesi için gerekli hazırlıklar da tamamlanmış oluyordu. Yaptığı gezide alfabenin aksayan yanlarını da görmüş olan Atatürk, yazıya inceltme işâreti(^) konması, -mı? /-mi? soru ekinin ayrı yazılması, eklerle kelimeler arasındaki tire (-) işaretinin kaldırılması gibi bâzı küçük ekleme ve düzeltmeler daha yaptırmıştı. Bu düzeltmelerle Türk alfabesi son şeklini almış bulunuyordu. 1 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin o yılki açış konuşmasını yapan Atatürk, bu konuşmasında, alfabe ve yazı devrimine geniş bir yer vermiş; konuşmasını, alfabeyi hedef alarak: **"Aziz arkadaşlarım, yüksek ve ebedî yadigârınızla büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir"**[99] sözleri ile bitirmiştir. Bu konuşmanın arkasından, yeni Türk alfabesini öneren 1353 sayılı kanun oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu kanunun kabulü üzerine, artık Doğu kültürü ile olan yazı bağlantısı büsbütün kesilmiş oluyordu. 1929 yılından başlamak üzere, okuyup yazma bilmeyen yetişkinler için de Atatürk'ün başöğretmenliğinde "Millet Mektepleri" açılmıştı[100].

Yeni Türk alfabesinin kabulü, Türk dilini köstekleyen en büyük engeli ortadan kaldırmış; Yazı devrimi, Cumhuriyet döneminde ulusça girişilen kültür savaşının başlı başına bir dönüm noktası olmuştur.

DİL DEVRİMİ

22. § Türkçenin ses ve söyleyiş kuralları gözönünde bulundurularak hazırlanmış olan Lâtin esasındaki Türk alfabesi, dildeki Arapça

97 Ömer Sami Coşar, *Atanın büyük inkilâbı: elifbeden alfabeye*: 5, Milliyet 14 Kasım 1960.

98 25 Ağustos 1928. Bkz. *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 81

99 Bkz. *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, C. 1, s. 359, 360.

100 Bkz. not 99'da göst. e. l. baskı, s. 347, 2. baskı, s. 360

Levent Şahverdi Arşivi

ve Farsça kelimelerin atılmasını kolaylaştırmıştı. 1 Eylül 1929 tarihinden başlamak üzere, okullardan Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılmış olması da, bu konuda kolaylık sağlıyordu. Bu bakımdan, Yazı Devrimi, Dil Devrimi'nin hazırlayıcısı ve ona geçişi kolaylaştıran bir köprü olmuştur. Yeni yazının kabulünün dilde kısa sürede yaptığı olumlu etkileri ve dilin yabancı kelimelerden temizlenmesi bakımından aldığı yönü, günün Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü (Taray), 18 Mayıs 1930 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşma ile dile getiriyordu[101]. Gerçekten de Arap yazısının bırakılması ile, Arapça ve Farsça kelimeler en büyük desteğini kaybetmişti. Yazı yazanlar, ellerinden geldiğince Arapça kelimelerden kaçınmak istiyorlardı. Bu durum ve Lâtin alfabesi temelindeki Türk alfabesinin kabulü, dil konularını su yüzüne çıkarmış; memlekette bir sözlüğe de ihtiyaç duyulmuştu. Başbakan İsmet Paşa'nın direktifi ile bir toplantı yapıldı. Memleketin çeşitli eğitim ve kültür kurumlarında görevli, tanınmış kimselerin katılması ile yapılan bu toplantıda bir 'sözlük' hazırlanması karara bağlandı. Ancak, bu sözlüğün hazırlanabilmesi için, öncelikle: a) dilin sınırlarını çizecek söz hazinesinin ortaya konması, b) dilimize ve yürürlüğe giren yazıya uymayan yabancı kelimeleri Türkçe karşılıklar ile değiştirecek çalışmaların yapılması gerekiyordu. Daha önce alfabe üzerinde çalışan ve *Dil Hey'eti* adını taşıyan komisyon da dağılmamıştı. Yeni durum dolayısiyle sözlük işi de bu komisyona bırakıldı. Ayrıca Komisyona Celâl Sahir (Erozan), Reşad Nuri (Güntekin), İbrahim Alâeddin (Gövsa), Besim Atalay ve İsmail Hikmet (Ertaylan) da katıldılar[102]. Komisyon üyeleri, Türk dili üzerinde özel hazırlığı olan kimseler değillerdi. Üyelerin hemen hepsi bu işe vazife duygusu ve dil sevgisi ile katılmış olan idealist şair ve ediplerdi. Bu bakımdan, bu ilk dönem çalışmaları dilcilik ölçülerine uygun sistemli bir çalışma dönemi olmamıştır. Ancak, Dil Devrimi'ne adım atma bakımından taşıdığı tarihî değer büyüktür. Hey'et çalışmalarını yürütebilmek için, halk ağızlarından derleme yaptırmak üzere Ragıp Hulusî (Özdem)'i görevlendirmişti. Bu yıllarda halk ağzından derlenmiş olan bir kısım malzeme, daha önce, Besim Atalay'ın 1920 yılında Hars Müdürü iken, öğretmenler eli ile derlettiği malzeme ile birleştirildi. Bu malzeme Hâmit Zübeyr (Koşay) ve İshak Refet (Işıtman)'ın kontrol ve ayıklamalarından geçtikten sonra, *Anadilden Der-*

---

101 *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle ilgili söylev ve Demeçleri*, C. II, Ankara 1946, s 19.

102 Bkz. Emin Erişirgil, *Bir tarih bir teklif*, Türk Dili, C. 1, S. 4 (Ocak 1952), s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

lemeler I[103] adiyle yayımlanmıştır. Çalışmaları iki yıl kadar süren *Dil Hey'eti*, bir yandan tarım kelimelerini türkçeleştirmeğe çalışıyor, bir yandan da *Larousse*'ı temel alarak bazı yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar koymağa çalışıyordu. Bu çalışmalar sırasında, karşılık aranan Türkçe kelimelerde dil estetiği mi ön plâna geçecekti? Yoksa, eklerin görevleri mi gibi görüş ayrılıkları beliriyordu. Bu arada, artık fosilleşerek halka malolmuş Arapça ve Farsça kelimelerin bırakılmasını istemeyenler de vardı. Hey'et verimli bir çalışma yapmadığı için, 1931 yılı Temmuzunda dağıldı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu dönemdeki çalışmaları "metodsuz", "ilmî bir mesnedi olmayan" çalışmalar diye nitelendirmiştir[104].

Hey'et dağılmıştı. Ancak, dil işleri düzene sokulabilmek için büyük bir emeğe ve temelli bir organizasyona ihtiyaç gösteriyordu. İmlâ, gramer ve terim konuları ivedilikle çözüm yolları beklemekte idi. Yazı Devrimi, bu işlerin daha da çabuklaşmasını gerektiren bir başlangıç olmuştu. 2 Ağustos 1930 tarihinde Türkçe öğretmenleri ile bir toplantı yapan Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü (Taray), Türkçeyi işlekliğe kavuşturmak, temiz, açık ve kesin bir yapıya ulaştırmak, Türk çocuklarını bu temelde yetiştirebilmek için Türkçe öğretmenlerine düşen göreve işaret ediyordu. Ayrıca, sosyal yapımızda uygulanan devrimlerle dilimizin de güç bulduğunu belirterek, Yazı Devrimi'mizle dilimizi içine çekip batıracak büyük bir hendeği atladık "şimdi sıra lisanımızın da bu inkılâp icaplarına cevap vermesine geldi"[105] diyordu. Görülüyor ki, Dil Devrimi'nde ilk aşama olan Yazı Devrimi başarıldıktan sonra, adım adım Dil Devrimi'nde de yol alınmağa başlamıştı. Yalnız, bu adımları sıklaştırmak ve Dil Devrimi'ni tam kıvamına sokabilmek için resmî bir örgütün kurulması gerekiyordu. Atatürk'ün bu görüşü, Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü'nün konuşması ile dile getirilmişti.

Yıl 1930. Yazı Devrimi başarılalı iki yıl olmuş. Dil Devrimi'ne doğru yol alınıyor. Ancak, bu devrimin de hazırlık ve uygulama bakımından ötekiler gibi gerçek bir başarıya ulaşabilmesi, Dil Devrimi'nden önce, Atatürk'ün kafasında yer eden daha başka bir pürüzün ve bunu çözecek bir başka devrimin yapılmasını gerektiriyordu. Bu da Tarih Devrimi idi. Demek oluyor ki, tarihî, mantıkî ve psikolojik gerekçeler Tarih Devrimi'ni, Dil Devrimi'nden daha öne alıyordu. Bu öncelik durumu

---

103 C.H.F. neşriyatından, Ankara Hakimiyet Milliye Matb. 1932, 448 s.

104 *Yakup Kadri Karaosmanoğlu Harf ve Dil Devrimlerini anlatıyor*, Türk Dili C. XII, S. 134 (Kasım 1962), s. 92.

105 Not 101'de göst. e., C. II, s. 35, 36.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Tarih Devrimi Dil Devrimi'ne yön vermiş olacaktı. Türk dilinin yüzyıllarca küçümsenmesi ve hor görülmesi, ulusun da kendisini küçük görmesine ve horlanmasına yol açmıştı. Batılıların tarafsız görüşe dayanmayan incelemeleri de buna yardım etmişti. Önce manevî gücü tazelemek ve ulusa cesaret vermek için ulusal benliğin üzerinde durarak, tarihten yararlanmak gerekiyordu. Ancak bu yolla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sürüklenegelen pürüzler yokedilebilecek ve Türk dilini boyunduruğa sokan en büyük engel 'anadili hor görme duygusu' yok edilebilecekti. Dolayısiyle Türk tarihi ve Türk dili, geleceği için bir güç kaynağı bulmuş olacaktı. Bu yolda yürüyüş en büyük dayanağını Türk tarih tezinde bulmuştu.

DİL DEVRİMİNDE TARİHTEN YARARLANMA VE TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

23. § Tarihe karşı daha okul sıralarında büyük bir sevgi ile bağlanmış olan Atatürk, I. Dünya Savaşı'nın en perişan günlerinde bile, bu ilgisini eksiltmemiştir. *Atatürk'ün Hatıra Defteri*'nde yer alan kayıtlar, bu durumu bir kez daha perçinleyen örneklerdir. O, 1928 yılından sonra, millî Türk kültürünün temelini atacak olan Türk tarihine büyük bir merakla eğilmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan artakalan tarih görüşünü silerek, ulusal bir tarih anlayışı yaratmak istiyordu. Atatürk'ü böyle bir anlayışa yönelten sebepler şunlardı: 1) Dünya tarihinde Türklerin sarı ırktan geldiğini kabul eden görüşlerin yer alması[106], 2) Bu görüşün sonucu olarak, Türklerin uygar insan niteliklerinden uzak bir millet sayılması, 3) Türk toprakları üzerinde birtakım tarihî iddiaların ortaya çıkması[107].

Sakat bir tarih görüşü ile beslenmiş olan bu dünya karşısında bize düşen görev, tarihimizin gerçek yapısını ortaya koyacak çalışmalar yapmaktı. Ancak bu türlü çalışmalarla Avrupalının kafasındaki gerçeğe uymayan yanlış kanılar silinebilirdi. Dolayısiyle ulusal tarihimiz üzerindeki yanlış ve eksik bilgiler de düzeltilmiş olacaktı. Türk ulusuna ve Türk gençliğine tarihî geçmişimiz gerçek çizgileri ile tanıtılabilecekti. Bunun için örgütlü, düzenli ve sürekli bir çalışmaya yönelmek gerekiyor-

106 Bkz. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 184; Enver Ziya Karal, *Atatürkün Tarih Tezi*, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s. 59.

107 Bkz. Enver Ziya Karal, yuk. göst. e., s. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

du. İşte bu gerekçe ile Atatürk, önce, 1929 yılında, okullardaki derslere öncülük etsin diye bir "Tarih Notları" yayımlattı. Arkasından da 1930 Haziranında toplanan Türk Ocakları'nın VI. kurultayında, Türk tarihi hakkında şimdiye kadar bilinenlerin ve söylenenlerin çoğunun yanlış ve kasıtlı olduğu açıklandı. Ayrıca, Atatürk'ün isteği ve Afet İnan'ın teklifi ile[108], Türk Ocakları teşkilâtı içinde bir *Türk Tarihi Tetkik Hey'eti* kuruldu. Bu Hey'et çalışmalarının sonucunu *Türk Tarihinin Ana Hatları* (1931) adlı bir eserde toplamıştır. Bir süre sonra Türk Ocakları kapandığı için, kurulan Hey'et, 12 Nisan 1931'de *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* adını alarak ve özel bir dernek olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

2 Temmuz 1932 tarihinde toplanan *I. Türk Tarih Kongresi*'nde, Türk tarih tezi açıklandı. Tarih alanında yapılan geniş araştırmalara, Antropoloji, Arkeoloji bilimlerinin elde ettiği sonuçlara dayanan bu tezdeki temel görüşler, Türk dili ile ilgisi açısından şu noktalarda özetlenebilir: "Türk milletinin tarihi şimdiye kadar sanıldığı gibi, yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi çok daha eskidir. Bütün milletlere kültür ışığını saçmış olan millet Türk milletidir". Atatürk Türk tarihi ile ilgilenirken, incelediği eserlerde gözüne ilişen bazı kayıtlar ve bilimsel görüşler, onun düşüncelerini Türk tarihi gibi Türk dilinin de zengin kaynaklarının bulunabileceği noktasına yöneltiyordu. Türk tarihi nasıl Osmanlı tarihinden ibaret değilse, Türk dili de Osmanlı dilinden ibaret değildi. Çok daha gerilere giden engin bir tarihi vardı. Türk tarihinin araştırılıp incelenmesi, Türk dilinin karanlık devirlerini de aydınlatmış olacaktı. Tarihimizin geçmiş devirlerinin aydınlanması, tarihimiz ve dilimizin geleceğine de ışık tutmuş olacaktı. Yüzyıllar boyunca yeryüzünün dört bir köşesine yayılmış ve ün yapmış olan Türk ulusu, sanıldığı gibi, köksüz ve uygarlıktan yoksun bir ulus olamazdı. Aksine birçok uluslara yön vermişti.

Türk tarihine yönelmiş olmakla Türk diline de yönelmiş olacaktık. Böylece, Tarih Devrimi'ne paralel bir bir Dil Devrimi görüşü kendiliğinden ortaya çıkmış oluyordu. Ancak, tarihimiz gibi dilimizin gerçek yapısı da ulusal bilince dayanan araştırma ve incelemelerle ortaya konabilecekti. 1930 yılında Sadri Maksudî (Arsal), Türk dilini düzeltme ve geliştirme yollarını göstermek üzere, *Türk Dili İçin* adlı bir eser yayımlamıştı. Atatürk, bu eserin başına koyduğu bir notta dolaylı olarak dil ile tarih arasındaki bağlantıya işaret ettikten sonra, dilin bilinç-

108 Bkz. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 185.

Levent Şahverdi Arşivi

li bir şekilde işlenmesi gereğine de dokunuyordu: "**Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin.**

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." Gerçekten de Türk dilini aydınlığa çıkaracak ve hor görülmekten kurtararak bağımsız bir kültür dili durumuna getirecek olan yol, bu ilke ile gösterilmişti. Atatürk, tarih çalışmaları yanında Türk dilinin de bilimsel yollarla ele alınıp incelenmesini istiyordu. Ona göre, "**medeniyeti incelenen Türk kavimlerinin dil hazinesi ihmal edilemezdi**".[109] Tarih dile, dil tarihe yön vermeli ve ışık tutmalı idi. Bu sebeple daha önce dağılmış olan Dil Hey'eti'nin sistemli bir biçimde yeniden kurulması gerekiyordu. Bu gereği Millî Eğitim Bakanı, 1932 yılının 25 Haziranında, Meclis kürsüsünde yaptığı bir konuşma ile de dile getirmişti[110].

Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın *I. Türk Tarih Kongresi*'nde: "*Dünya medeniyetinin Orta–Asya'dan ve Türklerden diğer yerlere ve milletlere geçtiğini ispat eden mühim ve kuvvetli delillerden biri de Türk dilidir*"[111], biçimindeki konuşması ve Kurultay oturumlarında tarih araştırmalarının dil araştırmaları ile de desteklenmesi, Türk dili için özel bir örgütün hemen kurulacağına işaret eden belirtilerdi. Tarih Devrimi ve Türk tarih tezi, bu ortamı iyiden iyiye hazırlamış bulunuyordu.

TÜRK DİLİ TETKİK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

24. § *I. Türk Tarih Kongresi*'nin kapandığı akşam, Çankaya Köşkü'nde yapılan görüşmeler sırasında Atatürk, "*dil işlerini düşünecek zaman geldi, ne dersiniz?*" sorusunu ortaya atarak, görüşleri bu konuya çekmişti. Üyelerin bu durumu sevinçle karşılamaları ve olumlu görüşler ileri sürmeleri üzerine, o da, daha orada *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'ne kardeş bir de "*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*" kurulması direktifini vermiştir. Böylece 12 Temmuz 1932 tarihinde bütün resmî işlemleri tamamlanmış olarak Türk Dili Tetkik Cemiyeti adı altında bir dernek kurulmuştur. Atatürk, derneğin başkanlığına Samih Rifat'ı, genel yazmanlı-

109 Bkz. yuk. göst. e., s. 207.

110 Bkz. *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 90.

111. Bkz. Yuk. göst. e., C. II, s. 93.

Levent Şahverdi Arşivi

ğına Ruşen Eşref'i getirmiştir. Böyle bir derneğin kurulmuş olması, Atatürk'ün Türk diline verdiği değerle orantılı olarak, Türk dilinin devlet himayesinden yoksun kaldığı zamanlarda, ona doğrudan doğruya sahip çıkacak özel bir kuruluşun varlığını hazırlamış olmak bakımından ayrıca değer taşır. Atatürk'ün, Türk Dil ve Tarih Kurumlarının malî kaynaklarını, kendi şahsî gelirini vasiyet etmek suretiyle garanti altına almış olması da, onun ulusal gelişmede Türk diline ve Türk tarihine verdiği büyük değerin bir başka belirtisidir.

Bu derneğin ne gibi işlerle uğraşacağının ilk taslağını da, 11 Temmuz gecesi yapılan görüşmeler sırasında doğrudan doğruya Atatürk çizmiştir. Bu taslağa göre, dernekte, Türk dili alanında "Lûgat–Istılah", "Gramer–Sentaks" ve "Etimoloji" çalışmaları yapılacaktı. Ayrıca, Türk dilinin gereğince aydınlanması için "Filoloji ve Lengüistik" çalışmaları da yapılmalıydı. Atatürk'ün Türk dili çalışmaları ile ulaşılmasını istediği iki ana hedef vardı:

a) Yüzyıllardır biribirinden ayrı birer kol durumunda ilerleyen halk dili ile yazı dilini uyumlu bir biçimde biribirine yaklaştırmak. Türkçe bakımından hemen hemen yok olma durumuna girmiş bulunan yazı dilini türkçeleştirmek. Tarihî devir metinlerinden, lehçelerden ve ağızlardan derlemeler yaptırarak güçlü bir söz ve terim hazinesi kurdurabilmek. Böylece yüklü bulunduğu yabancı sözlerden arınmış, Türkçeye dayanan olgun ve dolgun bir yazı dili yaratabilmek.

b) Türk tarihinin ve Türk dilinin karanlıklara gömülmüş eski devirlerini aydınlatabilmek için, belge değeri taşıyan eski dillerle, artık bugün ölmüş olan dilleri, sistemli ve karşılaştırmalı olarak incelemek.

Derneğin amacı da ilk tüzüğünde şöyle bir madde ile belirtilmiştir: "*Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak ve onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek*" [112].

Atatürk, Türk ulusuna uyguladığı her devrimde olduğu gibi, Dil Devrimi'nde de nasıl bir çalışma yoluna girilmesi gerektiğini tayin edebilmek için, konunun yeterince olgunlaştırılması gereğini duyuyordu. Ayrıca, vaktiyle dağılan Dil Hey'eti gibi, Türk Dili Tetkik Ce-

112 Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşu ve ilk tüzüğü üzerinde ayrıntılı bilgi almak için bkz. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 207, 208, Ruşen Eşref (Ünaydın), *Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşundan İlk Kurultaya kadar: Hatıralar*, TDK. yayını, Ankara 1943, 2. basılış, s. 10 ve öt.; Türk Dili, S. 20-23, (1936), s. 15–23, madde 18, 29; M. Şakir Ülkütaşır, *Türk Dil Kurumunun dünü ve bugünü; Türk Dili İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., C.I, Ankara 1966, s. 218.

Levent Şahverdi Arşivi

miyeti'nin kurucu üyeleri de, bu alanın uzman kişileri değillerdi. Dil uzmanlarının sayısı bir ikiyi geçmiyordu. Çoğunluk ülkenin başka alanlarda ün yapmış yetkililerine dayanıyordu. Türk dili ile ilgili konuların bir kurultayda tartışılması yerinde olacaktı. Bunun için Atatürk, Ruşen Eşref'e Eylül ayında bir kurultay toplanması buyruğunu vermişti.

BİRİNCİ TÜRK DİL KURULTAYI

25. § 26 Eylül–6 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanmış olan *I. Türk Dil Kurultayı*'nda okunan tezler ve yapılan tartışmalar, genellikle yukarıdaki ilkelere ve Türk tarih tezine uygun bir yönde yürütülmüştür. Atatürk'ün dil konusunda yapmış ve yaptırmış olduğu inceleme sonuçları, Kurultayda çeşitli tezlerle ortaya konmuş ve tartışmaya sunulmuştur. Okunan tezler nitelikleri itibariyle başlıca dört gruba ayrılabilir. Bunlar: a) Dilin menşeini, b) Türk dilinin bugünkü durumunu ve modern bir dil durumuna getirebilmek için duyulan ihtiyaçları, c) Türk dilinin gelecekteki gelişmelerini, d) Dile müdahale edilip edilemeyeceği, sorunlarını ele alan konulardır. Sunulan tezler içinde, Türkçenin yapı ve gelişmesini genel dilbilim ve dil tarihi açısından yansıtan bazı değerli konuşmaların yer aldığı görülmektedir. Ragıp Hulusî (Özdem)'in, Türkçenin kendi çevre şartları içindeki yapı ve gelişmesini konu edinen konuşması ile; Samih Rifat'ın, *Karahanlılar Edebiyatı ve Kutadgu bilig*, Hasan Ali (Yücel)'in, Türk dilinin Halk Edebiyatında sürüp Divan Edebiyatında bozulması; Şeref Bey'in, Türk dilini temizlemek için güdülecek yollar; Abdülhak Hamid (Tarhan)'ın, Dil Devrimi'nin gerçekleştirilmesinde *İstanbul* Türkçesinden vazgeçilemiyeceği konusundaki görüş ve tezleri, bu grubun dikkate değer konuşmalarıdır. Tezlerin bir kısmı da, Türk dilinin öteki dillere birer anadil olarak tanınma eğilim ve iddiasında olan tezlerdir. Bu iddiaların temeli de, Türk tarih tezinin verdiği istidlâllere dayanmaktadır. Türk tarih tezine göre, Türkler buzul devri sonunda *Orta–Asya*'da beliren iklim değişiklikleri ve kuraklık yüzünden, *Asya* dışına göç etmişler ve yayıldıkları yerlere kültürlerini de götürmüşlerdir. *Irak*, *Anadolu*, *Mısır*, *Ege* medeniyetlerinin ilk kurucuları Orta Asya'lılardır. Şu halde buralarda kurulan kültürde Türk dilinin öncülüğünü ve izlerini aramak gerekecekti. İşlenen konuların durumu ve dayandığı temeller güsteriyor ki, bu kurultay, Türk dili çalışmaları bakımından daha ilk hazırlık niteliğindedir. Bu bakımdan, "*Türkçe bir Hint–Avrupa dilidir*", "*Türkçenin Sami dillerle mukayesesi*" gibi konuları ele alan tez-

Levent Şahverdi Arşivi

lerde, bugünün ilim anlayışına ve dilbilim ilkelerine aykırı düşünce ve zorlamalar göze çarpar.

Sumerce ile Türkçeyi sesbilgisi (phonetique), şekilbilgisi (morphologie) ve kelime hazinesi (Wortschatz) bakımlarından karşılaştıran Ahmet Cevat (Emre)'ın tezi de ilgi çekicidir. Sumercenin dil yapısı ile Türkçenin dil yapısı arasındaki ortaklık, Atatürk'ün düşüncesini, Türk kültürünün menşei konusunda ta Sümer medeniyetine kadar uzandırmıştı. İlhamını yine Türk tarih tezinden alan bu görüş, I. Kurultaya bu türlü konuları da getirmiş bulunuyordu. Böyle bir konuyu bugünün ölçüleri ile ele aldığımızda, Sumerce ile Türkçe arasında yalnız bir dil akrabalığı olup olmadığı sorunu üzerinde durulabilir. Bu yakınlığı, doğrudan doğruya iki kavim arasındaki bir menşe birliğine bağlamak bugün ulaştığımız bilimsel sonuçlara göre imkânsız görünmektedir. Görülüyor ki, Kurultay gündeminde yer alan bu türlü çalışmalar, gerçekte birer öncalışma niteliği taşımaktadır. Türk dilinin nasıl bir yöntemle ve ne gibi ölçülerle ele alınıp geliştirilebileceği, ancak daha sonraki uzun çalışmalar ve ileri adımlarla yolunu bulabilecektir.

Kurultayda okunan tezlerden biri de, Dil Devrimi'ne ve Kurultayın amacına aykırı düşen bir tezdir. Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından okunan bu tez, dilin sosyal bir varlık olarak kendi kendine gelişmesi gerektiği görüşünde olanları temsil ediyordu. O, dilde devrim yapılamıyacağı görüşünü savunduğu zaman, bu görüşe karşı çıkanlar olduğu gibi, aynı görüşü benimseyenler de olmuştur. Denebilir ki, *I. Türk Dil Kurultayı*, bozulan ve kendi kendini geliştirme imkanlarını yitirmiş olan bir dile, insanların el atarak onda devrim yapabilme imkanını, bu karşı görüşün tartışılması yolu ile gün ışığına çıkarmış oluyordu.

Kurultayın son gününde 7 maddelik bir çalışma programı kabul edilmiştir. Program maddeleri, Türk dilinin bütün öteki dillere kaynaklık ettiği görüşünden hareket edilerek:

1) Türkçenin gerek Sumer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint–Avrupa ve Samî dilleriyle karşılaştırılması,

2) Türkçenin tarihî gelişmesinin izlenerek karşılaştırılmalı bir gramerinin yazılması,

3) Türk lehçelerindeki kelimelerin derlenmesi suretiyle bir lehçeler sözlüğünün, daha sonra bir bütün Türk dili sözlüğünün, gramerinin ve terimler sözlüğünün hazırlanması,

4) Türkçenin tarihî gramerinin yazılması,

Levent Şahverdi Arşivi

5) Doğu ve Batı memleketlerinde yayımlanmış olan Türk dili ile ilgili eserlerin derlenmesi ve bunlardan gereklilerin dilimize aktarılması,

6) Derneğin, kendi çalışma ve araştırmaları ile dış memleketlerde bu konu ile uğraşanların araştırmalarını yayımlayacak bir dergi çıkarması,

7) Memleket gazetelerinde dil işlerine özel bir yer verilmesi, noktalarında özetlenebilir.

Yukarıdaki çalışma programında Türkçenin öteki dillere bir anadil olduğu düşüncesi ile, bu düşünceyi gerçekleştirmek için konmuş olan 1. madde bir yana bırakılırsa, öteki altı madde, bugünün modern dilcilik anlayışına göre de gerçekleştirilmesi yerinde olan maddelerdir. Bu bakımdan özlü bir program sayılır.

I. Türk Dil Kurultayı'nda Atatürk'ün özellikle üzerinde durulmasını istediği konulardan biri de, halk ile aydınların dilleri arasındaki ayrılığı giderme yolunda yapılacak çalışmalardı. Sunulan tezler arasında bu konu ile ilgili olanlar da vardı.[113] Kurultayca seçilmiş olan Yönetim Kurulu, hazırlamış olduğu bir bildiri ve çalışma programı ile, bu hususları da 3 madde halinde tesbit etmiştir. Bu program gereğince:

1) Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı olabilecek ve çağdaş uygarlığın gereklerini karşılayabilecek bir olgunluk seviyesine yükseltmek,

2) Bunun için, yazı dilindeki, Türkçeye yabancı kalmış unsurları atarak halk ile aydınlar arasındaki dil ayrılığını gidermek ve Öztürkçe temeline dayanan bir dil yaratmak,

3) Bu işi başarmak için: a) Halk ağızlarından derlemelere dayanan bir sözlük ile, Türk lehçeleri sözlüğünü hazırlamak. Türkçenin yapı ve işleyişinin kurallarını ortaya koymak. b) Dilimizin belkemiği durumunda olan terimleri, Batı dillerindeki yüksek kavramları karşılayabilecek biçimde ortaya koymak. c) Bütün bunları yaparken en güzel, en uyumlu Türkçeye bağlı kalmak ilkesinden uzaklaşmamak[114].

Gerek *I. Türk Dil Kurultayı*'nca gerek bu kurultayın seçmiş olduğu Yönetim Kurulu'nca tesbit edilen çalışma ilkeleri gösteriyor ki, şimdi Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin karşısında, gerçekleşme yoluna

---

113 Kurultaya sunulan tezler için bkz. *I. Türk Dil Kurultayı: Tezler, müzakere zabıtları*, Maarif Vek. İstanbul Devlet Matb., 1933, s. 21-472.

114 Milliyetçiliğin dildeki belirtisi için bkz. Uriel Heyd, *Language Reform in modern Turkey*, Jerusalem 1954, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

girecek yüklü bir program vardı. Bu program da "*Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak ve onu dünya dilleri arasındaki değerlerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek*" amacına dayanıyordu. Cemiyet bu amacı gerçekleştirebilmek için, tüzüğünde belirtilen kollara ayrılarak yoğun bir çalışmaya koyuldu.

Dil Devrimine Atatürk'ün yön vermesi ve 1 Kasım 1932 yılının Meclis'i açış konuşmasında, Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için bütün devlet teşkilatının ilgisini istemesi ile, yukarıda özel bölümünde belirttiğimiz üzere, Türk diline devlet elinin koruyuculuğu uzanmış bulunuyordu.

DİLDE 1932 - 34 YILLARI ARASINDAKİ GELİŞMELER

26. § I. Türk Dil Kurultayı'nda çizilmiş olan programın uygulanmasına devrim ilkelerine uyularak söz hazinesinden başlandı. Dildeki yabancı kelimelerin sökülüp atılabilmesi için, bir yandan bu kelimelerin eski kaynaklarda yer alan karşılıklarının, bir yandan da halk dilinde hâlâ yaşamakta olan Türkçe karşılıklarının bulunması ve böylece tarihî ve yaşayan varlıklarının ortaya konması gerekiyordu.

Ogünün şartları ve imkânları içinde bu işi gerçekleştirecek en kestirme yol, aydın yurttaşların ve idare ortaklarının elbirliği ile yürütecekleri bir tarama ve derleme seferberliği olabilirdi. Bu sebeple, dernek 1932–34 yılları arasındaki çalışmalarda bu yolu tuttu. Türk Dili Tetkik Cemiyeti söz derleme seferberliğini devam ettirirken, bir yandan da dilimizde kullanılan yabancı sözlere bütün okuryazarların ortaklaşa çalışmaları ile karşılıklar bulabilmek için, bir karşılıklar soruşturması açmıştı. Bu soruşturmada tarama yolu ile elde edilen 1382 Arapça ve Farsça yabancı kelimeye Türkçe karşılıklar gösterilmesi isteniyordu. Böyle bir çalışma, Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar kılavuzuna temel olacaktı. Ne var ki, bu çalışmalar sırasında ortaya yeni birtakım güçlükler daha çıkıyordu. Derleme ve tarama işlerinde çalışanlar yeterince hazırlıklı kimseler olmadıklarından, çok kez bir Türkçe kelimenin kaç yabancı kelimeye karşılık tutulduğu, kimi zaman da yabancı kelimelere uygun Türkçe karşılıklar bulunmadığı görülüyordu. Bu durumda aradaki boşlukların kapatılabilmesi için yazılı eserlerden de yararlanılmasına karar verildi. Bu sebeple, o güne kadar yapılan tarama ve derleme çalışmalarına ek olarak Türkiye içi ve dışı yazılı dil kaynaklarının da taranmasına geçildi. Böylece, elde edilen tarama ve derleme

Levent Şahverdi Arşivi

malzemesi 1934 yılında *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi* adiyle yayımlandı.

Bu dönemde Atatürk, yapılan derleme ve tarama işleri ile yakından ilgilenmiştir. O, öztürkçe kelimelerin kullanıldığı yazılar yazılmasını istiyordu. 1933-34 yılları, soruşturma-derleme ve tarama yolu ile elde edilen malzemenin yazıda kullanılmağa başladığı bir dönemdir. Gerek gazetelerde ayrılmış dil köşelerinde gerek başka yazılarda, yeni kelimelerle denemeler yapılıyordu. Ancak, bu deneme devresinde, dil malzemesini yazıya geçirerek değerlendirmede tutulan yolun yanlışlığı yüzünden, bir süre sonra büyük bir uygulama sakatlığı doğmuş ve girişilen özleştirme hareketi çıkmaza sürüklenmeğe başlamıştır. Tarama Dergisi'ne yazılı kaynaklardan alınmış olan malzeme, Anadolu Türkçesinin tarihî gelişme şartlarına uygun olup olmadığı açısından değerlendirilerek bir dilbilim süzgecinden geçirilmiyordu. Bilindiği gibi, Türk dilinin eski ve yeni birçok kolları, tarihî ve sosyal gelişme şartlarına, etnik ayrılıklara, değişik kültür alanlarının etkilerine ve coğrafî bölünmelere göre, zaman içinde ses yapısı, şekil yapısı ve söz hazinesi bakımından başka ve değişik yönlerde yol almış bulunuyordu. Derleyici ve tarayıcılar, derleme yaparken, alınan malzemenin Türkiye Türkçesinin yapı ve işleyiş kurallarına aykırı düşüp düşmeyeceği üzerinde durmuyorlardı. Bu durumda Kıpçak ve Altay lehçelerine ait özellikler ile Kitabü'l-idrak gibi bir kaynaktaki özellikler Tarama Dergisi'nde yanyana geliyordu. Yazılı kaynaklardan derlenmiş olan kırkanbar niteliğindeki böyle karışık bir malzemenin yazıda kontrolsüz olarak kullanılması da dili ister istemez umulmadık bir keşmekeşe sürüklüyordu. Bu durum, Dil Devrimi'nin bilgi ve metod bakımından hazırlıklı kimseler elinde yürütülmemesinden doğan bir uygulama sakatlığı olarak kendini göstermiştir. Dili, kendi öz zenginliğine kavuşturmayı engelleyecek olan bu yanlış uygulamayı önleyici tedbirler daha sonra II. Türk Dil Kurultayı'nda alınacaktır.

I. Türk Dil Kurultayı, hazırlamış olduğu 7 maddelik çalışma programı ile, Cemiyete iki türlü yön çizmişti:

1) Türk dili üzerindeki devrimcilik ruhu ile yapacağı çalışmalar,

2) Bilim çalışmaları.

1. bölüme giren ve Türk Dil Devrimi'nin gerçekleştirilmesi amacına dayanan çalışmaların derleme ve tarama evresini yukarıda özetlemeğe çalışmıştık. Bu dönemde, derleme ve tarama işlerinden başka, yeni

Levent Şahverdi Arşivi

kelimeler türetme yolunda da birtakım denemeler yapılmıştır[115]. Ancak, denemeler verimli ve olumlu sayılamaz. Çalışmalar daha çok terimler üzerinde toplanmıştır denebilir. 1932–34 arasındaki dönemde, Cemiyerin Terim Kolu, temsil ettiği bilim kollarına göre 16 ayrı ihtisas bölüğüne ayrılarak, her bilim kolunun gerektirdiği terimleri ortaya koymağa çalışıyordu. Bu yol ile 30.000'in üstünde terim ortaya çıkmıştır. Elde edilen terimler listeler halinde bastırılarak dil ile ilgili kimselere ve öğretmelere dağıtılmış; kendilerinden bunlara Türkçe karşılıklar aramaları ve bulduklarını listelerin boş sütunlarına yazarak bildirmeleri istenmiştir. Ayrıca, Terim kolu, kendi çalışmalarında ilk ve orta öğretim ile ilgili terimlerin ön sıraya alınmasını bir ilke olarak kabul etmişti. Bu sebeple, yapılan çalışmalarda, terimler, 'okul terimleri' ve 'ihtisas terimleri' olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.

Sözlük kolunun çalışma tasarısında: 1) memleketimizdeki konuşma ve yazı dilinin bütün Türkçe kelimelerini, 2) konuşma ve yazı dilinde yer almış halk tarafından anlaşılır Tükçe kelimeleri, 3) Tükçe eklerle türetilecek yeni kelimeleri içine alacak *Yeni Türk Sözlüğü* adı altında bir Türkçe sözlüğün hazırlanması yer alıyordu. Ancak, böyle bir eserin yayın alanına çıkabilmesi, derleme ve terim işlerinin biraz daha ilerlemesine bağlı olduğu için bu dönemde ele alınamamıştır.

Cemiyetin, Dil Devrimi'nin gerçekleşmesinde ve Türk dilinin bundan sonra alacağı yolda, ona ışık tutan ikinci yönü bilim çalışmaları idi. Bu alandaki çalışmaları: a) Türk dilinin başka dillerle karşılaştırılması, b) Türk dilinin tarihten önceki ve tarihî devirlerinin incelenmesi, c) Genel dilbilim ve etimoloji çalışmaları olmak üzere üçe ayırmak gerekir. Bunlardan, Türk dilinin, bir yandan Hint–Avrupa ve Hamî-Samî dillerle, bir yandan da tarihten önceki devirlerine kadar inilerek Sumer ve Hitit dilleri ile karşılaştırılması yönündeki çalışmaları özetlemeyi gereksiz buluyoruz. Çünkü, Türk dilinin tarihî devirleri gereği gibi aydınlatılmadan, kaynak metinler yayımlanmadan, vesikalardan uzak devirlerine doğru inilerek, yapısı itibariyle Türkçeden uzak birtakım dillerle karşılaştırılmak istenmesi, dilbilim metodları ile bağdaşmadığı gibi, alınan sonuçlar da bilimsel değerlerden yoksundur.

Bu dönemin en verimli çalışması, Türk dilinin tarihî devirlerine ait eserler üzerinde toplanmaktadır. A. von Le Coq'un *Manichaica* serisinden I. cisi ile bir Uygur metnini, Veled Çelebi'nin *Atalar Sözü*'nü,

115 Bkz. Ahmet Cevat Emre, *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Anket I, II*, İstanbul 1933; *Ekler Lûgatçası*, İstanbul 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

İbni Mühennâ Lûgati indeksini, Şeyh Süleyman'ın *Lûgat-ı Çağatay*'ını *Kitâbü'l-idrâk li-Lisânü'l-etrâk* Hâşiyesi'ndeki sözlüğü, Reşid Rahmetî Arat'ın Prusya İlim Akademisi'nce bastırılmış olan *Oğuz Kağan*'ının yeniden Türkçe olarak basımını, Hüseyin Namık Orkun'un hazırladığı Köktürk ve Yenisey yazıtlarını *Eski Türk Yazıtları* adı altında, 1934 ve daha sonraki yıllarda yayın alanına çıkaran kararlar, Cemiyetin 1932–34 döneminde akademik çalışma yönünde attığı en başarılı adımlar olmuştur.

Dilbilim alanında da bu dönemde yalnız G. Bergsträsser'in *İstanbul* ağzına dayanarak yazdığı *Zur Phonetik des Türkischen nach Gebildeter Konstantinopler Aussprache* adlı eseri Türkçeye çevirtilmiştir. Bu alanla ilgili olarak Macarcadan *Dil Tarihi Usuliyyatı*, L. Rude'den *Elements de Phonetique* ve Vendryes'ten *Le Langue* adlı eserlerin de Türkçeye çevrilmiş olarak basıma hazır olduğu bildirilmişse de, bu eserler sonradan yayın alanına çıkmamıştır.

Çalışma programında Türkçenin tarihî ve karşılaştırmalı gramerlerinin de hazırlanması vardı. Ancak, böyle bir gramerin yazılabilmesi, ilkin lehçe gramerlerinin yazılmasına, tarihî metinlerin yayımlanmasına bağlıydı. Cemiyet, bu konuda ilk basamak olarak Türkiye Türkçesi gramerini yazdırmayı düşünmüştür. Ne var ki, sözlük, terim ve derleme yolundaki çalışmaların ilk verileri alınmadan böyle bir gramer yazma işine girişilemiyeceği için, bu yoldaki çalışma da daha ileriki imkânlara bırakılmıştır. Yalnız, öteki kolların çalışmalarına yardımcı olma bakımından, gramerin söz türetme yolları üzerinde durulması uygun bulunmuştur.

Türkiye'deki dili özleştirme hareketi ile Türk dil ve tarih tezleri yabancı ilim adamları üzerinde de ilgi uyandırmış, bunlardan birkaçı Türkiye'ye gelmiştir. Prof. Nicolay Marr'ın, A.N. Samoiloviç'in ve J. Deny'nin gelişleri bununla ilgilidir. Osmanlıca üzerinde çalışmış ve Osmanlıcanın gramerini yazmış olan Fransız türkoloğu Jean Deny, "Dil Devrimini yakından izlemek için geldim" demiştir[116]. Atatürk'ü ziyaret eden ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti üyeleri ile konuşan N.Marr ise, Türk tarih ve dil tezleri karşısında, kendisinin Dünya dillerini Kafkasya'daki eski bir Yafes diline bağlayan görüşünden dönmüş olduğunu söylemiştir.

---

116 Bkz. Türk Dili, S. 2 (1933).

Levent Şahverdi Arşivi

SOYADI KANUNUNUN ÇIKARILIŞI

27. § 21 Haziran 1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu ile, Türkçecilik hareketi daha çok geliştirilmiştir. Atatürk'ün kendisinin *Atatürk* soyadını alması, İsmet Paşa'ya *İnönü* soyadını vermesi ve çevresindekilerin ondan birer soyadı istemeleri, soyadı uygulamasını birden hızlandırmıştır. Eski aile adlarının ve lâkaplarının sonlarında yer alan ve ailesinin nereden geldiğine işaret eden *Osmanzâde*, *Uşakîzade* gibi birleşmelerdeki yabancı *zâde* kelimesi atılmış; yerine *Osmanoğlu*, *Uşaklıgil* gibi Türkçe anlatım şekilleri yerleşmiştir. Yabancı asıllı lâkaplar taşıyanlar da hemen hemen bütünü ile bu lâkapları atıp, onların yerine Türkçe soyadları alarak nüfuslarına işletmişlerdir. Bu tutum ve soyadı kanunu uygulamasının sonuçları özel adlara bile yansımış; yeni doğan çocuklara Arapça, Farsça kişi adları yerine *Oğuz*, *Gökhan*, *Yıldız*, *Denizhan*, *Timur*, *Bilge*, *Yuluğ*, *Korkut*, *Atillâ* gibi tarihî ve efsanevî Türkçe adlar verilmeğe başlamıştır. Türkçe adlar, artık yaygın bir moda gibi toplumu etkilemeğe başlamıştır. Bu durum, Türkçecilik hareketinin halka kadar uzanmış ve benimsenmiş bir belirtisi olmak bakımından özel bir değer taşımaktadır. Ayrıca, o dönemde Türkçeciliğin Türk kültür tarihindeki yerine de işaret etmektedir. Çünkü, özel adlar bir toplumun hangi kültürün etkisinde kaldığını gösterme bakımından bilimsel araştırmalarda kriter değeri taşırlar.

Türklerin İslâmlıktan önceki devirlerinde, özel adlar bakımından Çin ve Hint kültürlerinin, İslâmlıktan sonraki devirlerde Arap ve Fars kültürlerinin etkisi kendini göstermiştir. *Keykâvus*, *Keyhusrev*, *Abdülaziz*, *Hâmid*, *Osman* gibi isimler bu etkinin açık belirtileridir. İşte özel adlarda 1934'ten sonraki uygulama da Türk ulusal kültürünün etkisi olarak ortaya çıkmıştır.

1934 yılının 26 Kasımında çıkarılan bir kanunla *Hacı*, *Hafız*, *Ağa*, *Bey*, *Hanım*, *Paşa* gibi ünvanlar da kullanılıştan kaldırılmış veya kullanılışı ve söylenişi uluslarası ünvan sırasına uyularak isimlerden önceye alınan yeni karşılıklar getirilmiştir. Bu durum da türkçecilik hareketinin milletçe benimsenmesinde ve ilerlemesinde yeni bir destek olmuştur denebilir.

İKİNCİ TÜRK DİL KURULTAYI VE SONRASI

28. § 18–25 Ağustos 1934 tarihleri arasında toplanan bu kurultayda, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, kurultay kararı ile *Türk Dili Araştırma*

Levent Şahverdi Arşivi

Kurumu adını almıştır. Daha sonraki yıllarda da bu ad doğrudan doğruya bugünkü şekline Türk Dil Kurumu'na çevrilmiştir.

Bu kurultayın önemli bir özelliği, kurultaya, yabancı dilcilerden ve Sovyet İlimler Akademisi üyelerinden A.N. Samoiloviç ve Meşçinov, Warşowa Üniversitesi profesörlerinden ve Karayım Türklerinden A. Zajaczkowski, Breslau Üniversitesi profesörlerinde F. Giese gibi ünlülerin katılmış olmasıdır. Birinci Türk Dil Kurultayı'nda olduğu gibi bu kurultayda da tezler yine Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri, tarihî ve yaşayan durumu ile ilgili olmak üzere iki yönlü olmuştur. Bunlar içinde Türk dilinin olumlu yönlerine ve önemli konularına parmak basanlar vardır[117].

Bu kurultayın üzerinde durduğu önemli konulardan biri de terimler konusudur. Kurultayda okunan tezlerin birkısmı bilim, askerlik ve matematik terimleri üzerinedir. Kurultay, Türk dili kurallarına uyularak bütün terimlerin Türkçe köklerden türetilmesini ve okul kitaplarındaki terimlerin en kısa bir sürede türkçeleştirilmesini karara bağlamıştır.

Kurultayın karar konusu yaptığı önemli bir nokta da, 1932–34 yılları arasındaki çalışma tarzının, Tarama Dergisi'nde meydana getirdiği karışıklığı önleyici tedbirlerin alınması olmuştur. Bu karışıklığın giderilmesi için bir 'karşılıklar kılavuzu'nun hazırlanmasına karar verilmiştir. Kurultaydan sonra, karşılıklar kılavuzu üzerinde çalışacak bir komisyon seçildi. Seçilen komisyon, yabancı kelimelerin, *Tarama Dergisi*'ndeki Türkçe karşılıklarını inceleyip, her yabancı kelimeye birtek Türkçe karşılık koymakta karar kıldı. Ayrıca Türkçesi bulunan bir yabancı kelime atılıyor, Türkçesi bulunmayanlar bırakılıyordu. Bunun dışında Türkçe kök ve eklerle yeni kelimeler türetildiği de oluyordu, karşılıkların verilmesinde Türk dil tezine dayanan etimolojilerin de etkisi görülmüştür. Komisyon, *Tarama Dergisi*'ndeki kelimelerden, önce bu ilkelere uygun bir ayıklama yapmış, daha sonra bunları gazeteler yolu ile bir de soruşturmadan geçirmiştir. Çalışmaların sonucu 1935 yılında *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* ve *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adiyle iki küçük kılavuz halinde yayımlanmıştır.

Atatürk, bu dönemde özleştirme hareketini yalnız desteklemekle kalmamış, kendi konuşmalarında da Öztürkçe kelimelere yer vermiştir. Bunun ilk denemesini İsveç veliahdının Ankara'ya gelişi dolayı-

---

117 Kurultayda okunan tezler için bkz. *İkinci Türk Dil Kurultayı: Müzakere zabıtları ve tezler*, Ankara 1934, s. 5, 6.

Levent Şahverdi Arşivi

siyle yaptığı konuşmada görüyoruz[118]. Daha sonra 1 Kasım 1934 ve 1 Mart 1935 tarihlerinde yaptığı Meclis konuşmalarında Öztürkçe kelimelerin zevkli ve başarılı örneklerini vermiştir. *Sayın, üye, ulus, yöntem, özen, öğünç, kurum, gerekmek, berkitmek, evren, anık, anınmak, güvenç, seçim, önemli, gündem, subay, durum, tepki, uzman, dilekçe, basın, yayın, yarbay, albay, danıştay, yargıtay* v.b. kelimelerin geçtiği ve dile yerleşmeğe başladığı bu kelimeler yerinde ve sindirerek yapılan uygulamaların ne kadar başarılı olabileceğini göstermektedir.

Bu dönemde Türkçe eklerle kelime türetme yolundaki çalışmalar hızlanmıştır. Kullanılan ve dile kazandırılan kelimeler içinde, yukarıya aktardığımız birkaç örnekte görüldüğü üzere, yaşayan ve eski kaynaklardan geçmiş güzel kelimeler bulunduğu gibi, bunun dışında yapısı bakımından Türkiye Türkçesinin kurallarına aykırı düşenler de vardı. Aynı aykırılık zorlama yolu ile türetilmiş birkısım kelimelerde de görülüyordu. Türkçede öneklerin bulunduğu iddiasına dayanan zorlamalar[119] bunu göstermektedir.

Bu dönemde Atatürk'ün önemle üzerinde durduğu noktalardan biri de Türkiye'deki azınlıkların Türkçe konuşmalarını sağlamaktı. O, azınlıkların hangi soydan gelirlerse gelsinler Türkçe konuşmaları gereğini şu sözlerle açıklamıştır: "*Türk demek dil demektir. Milliyetin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diye insanlar her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz*[120]". Atatürk'ün bu düşüncesi, uygulamasını "Vatandaş Türkçe konuş" uyarısında bulmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz cep kılavuzlarının hazırlanmasında uyulan ilkeler, yani Türkçe karşılıkları bulunmayan Arapça ve Farsça kelimelerin dilde olduğu gibi bırakılması (veya Türk dil tezine göre bunların menşe bakımından zaten Türkçe sayılmış olmaları durumu), bazılarınca Dil Devrimi yolunda bir geriye dönüş olarak yorumlanmıştır. Bu davranış, aslında, devrim heyecanından doğan aşırılığı gidermek ve ayarlamak için atılmış bir adımdır. Dilimizin, içinde bulunduğu şartlar dolayısiyle ogün için bu alanda hazırlıklı uzman kişilerin ve sanatçıların, uzun süre özen göstererek sistemli ve ortaklaşa bir programla yürüt-

118 *Hakimiyeti Milliye*, 4 Ekim 1934 ve ayrıca bkz. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 424.

119 İbrahim Necmi Dilmen, *Hakimiyeti Milliye*, 2 Mayıs 1933.

120 Bkz. Mustafa Baydar, *Atatürk Diyor ki*, Varlık büyük cep kitapları: 176, İstanbul 1960, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

tükleri ve işleyegeldikleri bir dil durumunda değildi. Bu işe kendini vermiş bütün gönüllülerin elbirliği ile yapılagelmiş bir çalışma idi

Bu durum ister istemez birtakım görüş ve uygulama aksaklıklarına yol açacaktı. Bunları, devrimin genel yapısı ve ogünün imkânları içinde yadırgamamak gerektir. Uygulamanın verdiği sonuçlara bakarak elbette daha ölçülü bir ayarlama yolu da aranacaktı. Nitekim, *Tarama Dergisi*'ni okuyuculara sunan önsözde "Dergi bir çalışmanın sonu olarak değil, belki bütün milletçe elbirliği ile başlanan bir çalışmanın ileri götürülmesi için bir vasıta, çalışma safhalarından birini kapayan ve ötekini açan bir durak olarak ortaya çıkıyor" (s.9) deniyordu. Bu açıklama ogünkü çalışma koşullarını yeterince aydınlatıcı niteliktedir sanırız.

DİL FELSEFESİ VE ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYI

29. § Dil Devrimi'nin 1934'ten sonraki dönemi, I. Türk Dil Kurultayı'nın çalışma programında yer alan ilkelerle Türk dil ve tarih tezlerine bağlı olarak, Atatürk'ün, Türkçenin ve bütün dünya dillerinin kaynağına eğilme yönündeki çalışmalara önem verdiği bir dönemdir. bu dönemin üzerinde durulacak en belirgin olayı da *Güneş–Dil teorisi*dir. *Güneş–Dil teorisi*, Türk dilinin eskiliği ve başka dillere kaynaklık ettiği tezinin, dilbilim terimlerine dayandırılabileceği düşüncesinden doğmuş bir teoridir. Kaynağı da Dr. Herman F. Kıvergıc'in Atatürk'e gönderdiği 41 sahifelik basılmamış bir incelemesidir[121]. Ancak, bu temel düşünce, Türk tarih ve dil tezlerinden doğan görüşlerle de beslenmiştir. Bilindiği gibi, dilin doğuşu ve bütün dünya dillerinin başlangıçta tek bir dile bağlanıp bağlanamıyacağı konusu birkısım dilbilimcileri sürekli olarak meşgul eden bir konudur. Bu konuda çeşitli görüşler de ortaya atılmıştır. Bazı dilbilimciler, ilk insanın konuşmağa başlamasını, onların tabiat olayları karşısında duygularını anlatma ya da çeşitli tabiat olaylarını taklit etme eğilimine bağlarlar. Onlar için *ah*, *oh*, *of* gibi ünlemler veya *çağıltı*, *şırıltı*, *gürültü*, *cızırtı*, *harıltı*, *mırıltı* gibi ses taklitleri, dili doğuran ilk etkenlerdir. Bu görüşler yanında, dilciliği menşe konusunda klâsik yoldan ayırıp, sosyoloji ve antropoloji metodunun yardımı ile yürütmeğe çalışanlar da olmuştur. Viyana Üniversitesi'nde yetişmiş olan H. F. Kıvergıc bunlardan biridir. Kıvergıc, sosyoloji ve antropoloji metodunun yardımı ile elde ettiği bilgileri, S. Freud'-

121 Bu konuda ayrıca bkz. A. Dilaçar, *Atatürk ve Türkçe*, *Atatürk ve Türk Dili*, TDK. yayını, Ankara 1963, s. 47–49.

Levent Şahverdi Arşivi

un psikanaliz görüşleri ile birleştirerek, dil akrabalıklarının araştırılmasında yeni bir yol izlemek istiyordu. Bu konuda seslerin sembolizmine dayanan küçük bir inceleme de hazırlamıştı. *La Psychologie de quelques elements des Langues Turques* (Türk dillerindeki bazı öğelerin psikolojisi) adlı bu incelemesinde, bulduğu metodu Türk, Moğol, Mançu, Tunguz, Fin, Macar, Japon, Hitit gibi dillere uygulayarak bu diller arasındaki yakınlık ve akrabalığı ortaya koyacak kanıtlar arıyordu. araştırmasında *Güneş–Dil* teorisinin temel kavramlarına rastlanmaktadır. Onun Bu teorinin esaslarını gösteren ve Atatürk tarafından not olarak hazırlanmış olan *Etimoloji, Morfoloji, ve Fonetik Bakımından Türk Dili* adlı bir kitapçığın[122], 7. sahifesinde Dr. Kıvergıc'in teorisinin okunduğu ve yararlanıldığı kaydedilmiştir. *Güneş–Dil* teorisi insana kendi benliğini güneşin tanıtmış olması temel düşüncesine dayanan bir menşe teorisidir. Bu teoriye göre insan dış alandan gelen etkilerin altındadır. İnsanoğlu, içgüdüleri ile davranan bir yaratık olmaktan kurtulup düşünebilen bir varlık durumuna girince, dış alanlar dediğimiz evrende, her şeyin üstünde tuttuğu ilk nesne güneş olmuştur. Güneş, ilkin kendisi sonra saçtığı ışık, verdiği aydınlık ve parlaklık, taşıdığı yükseklik, zaman, büyüklük, güç, kudret, hareket, süreklilik, büyüme, çoğalma gibi nitelikleri ile düşünen insanın kafasında çok yönlü bir kavram olarak belirmiştir. Bu yüzden ilk insanlar su, ateş, toprak, büyüklük, küçüklük gibi maddî ve manevî kavramları biribirlerine, güneşe verdikleri tek ad ile anlatmışlardır. Bu kavramı anlatan ilk ses Türk dilinin kökü olan ağ sesidir. Aradan zaman geçtikçe, güneşin insan kafasında uyandırdığı birçok yönlü kavram biribirinden ayrılıp parçalanmış, yeni ses ve kelimeler ile anlatılan yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Denebilir ki, dilin bütün kök kelimeleri, bu ilk ağ köküne, insanların boğaz ve ağzı içine alan ses organları geliştikçe söyleyebildikleri ünlü ve ünsüzleri katmaları ile oluşmuştur[123].

Güneşin hayat verici bir varlık olarak dillerin doğmasında baş etken olabileceği düşüncesi dilbilim açısından yadırganacak bir düşünce değildi. Atatürk'ün çeşitli dilbilim eserlerinden elde ettiği görüş ve sonuçlar da bu teorinin başlıca dayanaklarından olmuştu. A. v. Edlinger'in Türk dillerinin Hint–Avrupa dilleri ile olan eski bağlantılarını (1912), Leon Cahun'un Fransa'da Arî dillere tekaddüm eden lehçenin Turanî

122 *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili: Notlar*, Ankara Ulus Basm. 1935, 68 s.

123 Teorinin daha başka ayrıntıları için bkz. Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ank. Üniv. DTCF. yayını, Ankara 1963, s. 65–68.

Levent Şahverdi Arşivi

menşeli olduğunu gösteren kitabı (1930); L. Wolley'in Sumerliler konusundaki eserinde (1927) Sumerce ile Turanlı diller arasında gördüğü benzerlikler, Sumerlerin ilk yurtlarını *Sind* bölgesine oradan da *Orta–Asya*'ya çıkaran görüşler, Hilairo Barenton'un, Sumerceyi dünya dillerine bir anadil olarak kabul etme eğilimi, Will Durant tarafından *Orta–Asya*'nın uygarlığın kaynağı olarak gösterilmesi (1935), *Amerika*'daki Mayalar ile Asya'daki Uygurlar'ın ve Moğollar'ın buralara İsa'dan önce 12.000 yılında batan yüksek kültürlü *Mu* kıt'asından gelmiş oldukları yolundaki iddialar[124], Atatürk'ün düşünce ve görüşlerine ufuk açan iddialardı.

Onun görüşlerine antropoloji eserlerinden aldığı fikirler de yardımcı olmuştu. Akdeniz çevresinde yapılan antropoloji kazılarında, toprak altının üst tabakasında, maden devri kalıntıları ve yuvarlak kafalılara (brakisefal) ait kafatasları bulunmuştu. Yuvarlak kafalı ırkın anayurdu *Orta–Asya* olduğuna göre, üstün nitelikteki maden kültürü de Akdeniz çevresindeki memleketlere Orta–Asya'dan Türkler eliyle getirilmiş olmalıdır sonucuna varılıyordu.

Bu görüş Türk tarih ve dil tezleri ile de besleniyordu. Türk tarih tezine göre *Akdeniz* çevresindeki eski kültürler buralara *Orta–Asya*'dan yayılmıştı. Türk tezine göre de, *Akdeniz* çevresindeki eski kültür dillerine Türkçe öncülük etmişti. İşte bu görüşlerle beslenmiş olan *Güneş–Dil* teorisi, Türk dilinin tarihten önceki çağlara kadar uzanan eskiliğini ortaya koyarak, yüzyıllardır dilini hor görmüş bir ulusa millî bir güven kaynağı olmak, ünlü yabancı dilcilerin dikkatini Türk dili üzerine çekerek bundan Türk ulusunu yararlandırmak ve Türk ulusuna eski köklü tarihi ile olduğu kadar dili ile de öğünmeyi aşılamak istiyordu.

Görülüyor ki, *Güneş–Dil* teorisi Türk ulusunu dış ve iç bağımsızlığa kavuşturan bir devlet başkanının, ulusal dil ve tarihi en eski kaynaklara kadar izleyebilme eğiliminden doğmuş bir görüştür. Yapılan eleştirmelerde, Atatürk'ün, Dil Devrimi ile ortaya çıkan karışıklığı ve aşırılığı gidermek için böyle bir teoriye başvurduğu görüşleri ortaya atılmıştır[125]. Bunlara göre, Güneş–Dil teorisi, özleştirmeciliğe karşı bir önleme tedbiri olarak çıkmıştır. Teorinin çıkışından sonra dili arıtma çabalarında görülen gevşeme ve ağırlaşma bu konuyu destekleyici bir unsur olarak ileri sürülmüştür. En koyu Osmanlıca ile yetiştiği halde, dilin tarihî gelişme şartlarını çok iyi görebildiği için, bütün gücü ile Türkçeyi

124 Bkz. James Churchward, *The lost Continent of Mu*, V. cilt 1931–1935.

125 Bkz. Şemseddin Günaltay–Hasan Reşid Tankut, *Dil ve Tarih-Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul 1938; Türk Dili S. 29–30 (Haziran 1938).

Levent Şahverdi Arşivi

özleştirmeye çalışan Atatürk'ün, sonradan işi kestirip atmak düşüncesi ile geriye dönüş yapması, onun kişiliği ve ulaşmak istediği ana hedefle aslâ bağdaştırılamaz. Varlığı ulus ve yurt varlığı ile yoğrulmuş olan, köklü bir ulusal bilinç ve uygar bir ulus yaratmak istiyen Atatürk gibi bir devlet kurucusunun böyle bir kaçamağa başvuracağı tasavvur bile edilemez. Onu böyle bir görüşe götüren sebepleri, o zamanki araştırmaların ulaştığı sonuçlarla, ondaki derin yurt ve millet sevgisinde aramak gerekir.

Kaldı ki, dillerin yahut belirli dillerin kökleri ile ilgili olan inanışlar ve felsefî görüşler başka milletlerde de vardır. Nitekim, Almanlar arasında, Almancayı Grekçeden daha önceye götüren, Âdem cennette Almanca konuştuğu için Almancayı dünya dillerinin anası sayan inanışlar yer almıştır. Almanlardan Ernst Böhlen 1922 yılında bir *Ay–Dil* teorisi bile ortaya atmıştır[126]. Bu teoriye güre dil başlangıçta bir anlaşma aracı olarak değil, ay kültüne bağlı dinî, mitolojik bir araç olarak kabul edilmektedir. Dilin doğuşu da aldığı türlü biçimler ile bir insana benzetilen ve konuşuyor sanılan ayın taklit edilmesi eğilimine bağlanmaktadır. Bunun gibi, Atatürk'ün de belirli bir amaçla bir *Güneş–Dil* teorisi ortaya attırmış olması, bilimsel gerçeklere aykırı düşmeyen bir olağanlık taşır. Ancak, burada asıl eleştirilecek olan yanlış nokta, böyle bir teorinin, sanki kesinleşmiş bir dil kanunu imiş gibi dile uygulanmağa kalkışılmış olmasıdır.

Yakıştırma ve zorlama yolu ile yapılan çeşitli uygulamalar, bu arada Arapça, Farsça, Fransızca, Sumerce gibi eski ve yeni dillerdeki türlü kelimeleri Türkçe köklere bağlayan etimolojiler ve bu etimolojilerin üniversite ders programlarında bile yer almış olması, teorinin taşıdığı manevî değeri zedelemiş bulunuyordu. Bu yüzden yurt içinde ve dışında tepkiler uyandırdı. Oysa, *Güneş–Dil* teorisi yalnızca bir teori olarak kalmalı, Türk milliyetçiliğini köklendirmek bakımından taşıdığı derin anlam yıpratılmamalı idi.

III. Türk Dil Kurultayı 24 Eylül 1936'da Dolmabahçe Sarayı'nda açıldı. Bu kurultay genel havası itibariyle, *Güneş–Dil* teorisinin esaslarının açıklanması ve bu teoriye uygun bazı tezlerin okunması ile geçmiştir. Kurultayın son toplantısında kabul edilen anatüzük gereğince, yukarıda belirttiğimiz gibi, *Türk Dili Araştırma Kurumu*, *Türk Dil Kurumu*'na çevrilmiştir.

126 Bkz. Ernst Böklen, *Die Entstelung der Sprache im Lichte des Mytos*, Berlin 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

30. § III. Türk Dil Kurultayı'ndan sonraki dönemde, üzerinde durulan önemli dil konularından biri, Denizbank'ın kuruluşu sırasında Büyük Millet Meclisi'ne verilen kanun teklifi görüşülürken, *denizbank* adı dolayısiyle basına ve aydınlar arasına uzanan dil tartışmasıdır.

Bu konunun görüşülmesi sırasında, bir milletvekili, *denizbank*'ın söz kuruluşu bakımından Türkçenin kurallarına aykırı düştüğü görüşünü savunmuştu. Ona göre kuruluş *deniz–bankası* biçiminde olmalıydı. Bu kelimenin yapısına karşı duyulan tepki aslında Dil Devrimi'nin uygulaması sırasında kendini gösteren bazı yanlışlıklara karşı duyulan bir tepkinin görüntüsü idi. Yoksa, *denizbank* kelimesinin kuruluşu, Türkçenin kurallarına aykırı değildi. Daha önce *Etibank* ve *Sümerbank* adları da bu ölçü ile yapılmıştı. Gerek yazı dilinde gerek konuşma dilinde her iki ismin de hiçbir ek almadan biraraya getirilmesi ile kurulmuş olan üçüncü eksiz bir tamlama türü ta eskidenberi kullanılagelmiştir. Köktürk Yazıtlarında *Ötüken yış* 'Ötüken ormanı', *Türk budun* 'Türk ulusu', *Türk ḳara ḳamaġ* 'Türk kara halkı', *Temir–ḳapıġ* gibi eksiz tamlamalar sık sık göze çarpar. Türkiye Türkçesinde de *anayol*, *asfalt yol*, *altın kalem*, *yıldırım telgraf*, *dip komşu*, *başköşe*, *kurt adam*, *demir leblebi* gibi isim ve sıfat olarak kullanılan tamlama türleri ile, *Aşkale*, *Çanakkale*, *Göztepe*, *Bakırköy*, *Dışkapı*, *Çamkoru* gibi özel ad olan örnekleri bol bol bulmaktayız. Bu bakımdan *Denizbank* örneği üzerinde yapılan tartışmalar, dilde bu gibi yeni türetmelerin yapılabileceğini ve bunlarda dile aykırılık bulunmadığını bir kere daha ortaya koymuştur.

Atatürk, III. Türk Dil Kurultayı'ndan sonraki dönemde, terimler, özellikle okul terimleri üzerinde yeniden durmuştur. Yazıda düşüncenin "açık, vâzıh, tereddüde ve müphemliğe yer vermeyecek şekilde" belirmesini gerekli bulan Atatürk, bir yurt gezisinden dönüşünde, okullardaki eski terimlere dayanan öğretim şeklinin düzeltilmesi için Millî Eğitim Bakanı'na emir vermiş bulunuyordu. 1929 yılından başlayarak okullardan Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılmış olması, öğrencileri körü körüne yürüyen bir terim ezberciliğinden kurtaramıyordu. Oysa, ulusal temellere dayanan bir öğretim sisteminde terimlerin de Türkçe olması gerekiyordu. Bu yüzden türlü bilim kollarına giren orta öğretim terimleri üzerinde yoğun çalışmalar başladı. Atatürk'ün matematiğe olan sevgi ve bilgisi dolayısiyle okullardaki terim devrimine matematikten başlandı. Fizik, kimya, biyoloji, zooloji, jeoloji, botanik gibi müsbet ilim alanlarının terimleri bunu izledi. Bu arada Atatürk'e atfedilen 48 sahifelik küçük bir geometri kitabı da yayımlandı[127]. Atatürk,

127 İstanbul 1937. Ayrıca bkz. S. A. Terzioğlu, *Atatürkün geometri kitabı*, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1971.

Levent Şahverdi Arşivi

matematik terimleri ile bütün öteki alanların terimlerine öncülük etmek istiyordu. Yapılan terimlerin bir kısmı *açı*, *boyut*, *üçgen*, *beşgen*, *uzay*, *dikey*, *düşey*, *teget*, *yöndeş*, *orantı* örneklerinde görüldüğü gibi, doğrudan doğruya Türkçe kök ve ek birleşimlerinden kurulmuştu. Bunlar içinde kendilerine birer terim kavramı verilerek terim gibi kullanılan Türkçe kelimeler de vardı. *Eğri*, *doğru*, *çap*, *alan*, *yamuk*, *çevre*, *çember*, *yöre*, *yay*, *taban* gibi kelimeler, sonradan terim kavramı kazanmış olan kelimelerdir. Türkçeleri bulunamayan veya türetme yolu ile kurulamayan terimler için de Osmanlıca veya Batı dillerindeki karşılıklara başvuruluyordu: *Cisim*, *hacim*, *daire*, *köşe*, *geometri*, *kare*, *küp*, *piramit*, *koni*, *silindir* gibi.

Bu çalışmalar sonunda, bütün ilk ve orta öğretim terimleri 1937 yılında yayın alanına çıkmış bulunuyordu. Atatürk'ün yukarıda söz konusu ettiğimiz yurt gezisi sırasında, Sıvas'ta izlediği bir matematik dersinde, kendisine hâlâ eski terimlerle yüklü bir matematik kitabının verilmiş olması, ona, Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a okul kitaplarının yeni terimlerle hemen yenibaştan yazdırılması emrini verdirmiştir. Bugün ders ve ilim kitaplarında *müstatil*, *müselles*, *müselles-i mütesaviyü'l-adla*, *zaviye* gibi eski ve öğrenilmesi güç terimlerin yerine geçmiş olan *kare*, *dikdörtgen*, *üçgen*, *eşkenar üçgen*, *açı*, *yöndeş açılar*, *gerekçe*, *ikizkenar üçgen*, *teğet*, *yay kiriş*, *çember*, *çarpı*, *eksi*, *bölü*, *orantı*, *varsayı*[128] gibi terimleri Atatürk doğrudan doğruya kendisi yapmıştır. 1938 yılının Meclis'i açış konuşmasında okunan yazısında, o yıl öğretime Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlanmış olmasını "kültür tarihimiz için önemli bir olay"[129] olarak kaydetmiştir.

TÜRK DİLİNİN BİR BİLİM KOLU OLARAK ELE ALINMASI

31. § Yukarıdaki bölümlerde, Atatürk'ün Türk dili konusundaki görüşleri ile, ona hangi şartlar altında yardım elini uzattığını, olayların tarihî gelişmelerini gözönünde bulundurarak belirtmeğe çalışmıştık. Dil Devrimi'nin yapılması ve bu devrimi yürütecek özel bir derneğin kurulması ile, Türk dili özleşme ve gelişme yönünde bir hayli yol almıştı. Anadolu halk ağızlarından ve çeşitli yazılı kaynaklardan yapılan derlemeler ile, sözlük alanındaki ilk çalışmalar, Türkçe eklerle yeni kelimelerin türetilmesi ve terimler işinin ele alınmış olması, bu

128 Bkz. *Dil Devriminin 30 Yılı*, TDK. Yayını, Ankara 1962, s. 33.

129 Bkz. *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, C. I, 1 baskı s. 395, 2. baskı s. 411.

Levent Şahverdi Arşivi

alandaki gelişmelerin ilk verimli ürünleri idi. Ancak, Atatürk bir memlekette dil alanında devrim yapmanın ve yüzyılların umursamazlığına bırakılmış olan bir dilden, kendi kaynakları ile beslenebilen özleşmiş yüksek seviyeli bir kültür dili yaratmanın güçlüklerini de çok iyi biliyordu. Atatürk, Dil Devrimi'ne başladığı zaman, çevresinde bu işe hazırlıklı uzmanlar yoktu. O, böyle bir işe atılmak için, yıllarca dil uzmanlarının yetişmesini bekleyemezdi. Böyle bir bekleyiş devrim kurallarına aykırı düşerdi. Eldeki olanaklarla işe hemen başlamak gerekiyordu. Bu konuda onun için öncelikle önem taşıyan nokta, Türk ulusunun manevî ve psikolojik bakımdan böyle bir devrime elverişli ortama girip girmemiş olması idi. Bundan dolayı o, elverişli bir ortam hazırlanır hazırlanmaz Dil Devrimi'ne yönelmişti.

1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu ile resmen bir derneğin eline bırakılmış olan dil işleri, aslında Cemiyetle birkısım devlet örgütünün ve aydınların elele vererek ortaklaşa yürüttükleri bir ulusal dava durumunda idi. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Genel Kurulu üyeleri bu işe öncülük ediyorlar, yapılacak işleri programlaştırmağa çalışıyorlardı. Ancak, yukarıda kuruluş bölümünde de belirttiğimiz gibi, onlar da bu işin ihtisasını yapmış uzman kişiler değillerdi. İçlerinde dil alanında yetişmiş olan kişiler birkaçı geçmiyecek kadar azdı. Hemen hepsi yazar, edip ve gazeteciler başta olmak üzere memmemleketin başka alanlarında ün yapmış kişilerdi. Bunlar, yürekleri dil davasına hizmet aşkı ile çarpan gönüllülerdi. Ne var ki, bu kişiler memleketin sağlam temellere dayanmış ve geliştirilmiş bir Türkçeye kavuşabilmesi için nelerin gerekli olduğunu pek iyi biliyorlardı. Daha 1932 yılında toplanmış olan I. Türk Dil Kurultayı'nda karara bağlanmış olan ilkelerle ve buna dayanarak sonradan kurumca hazırlanmış olan çalışma programının mükemmelliği bunun açık bir belirtisidir. Ancak, bu programın gerçekleştirilmesi oldukça uzun bir süreyi ve yeterince hazırlığı gerektiriyordu. İlk çalışmaların eldeki imkânlar oranında verimli geçmesine rağmen, birtakım önemli aksaklıklar taşıdığını onlar da biliyorlardı. 1932–34 yılları arasındaki dil çalışmalarında, özleşmeyi çıkın za götüren sonuçlar, ogünün şartları içindeki imkân yetersizliğinden doğan birtakım sonuçlardı. Bu sebeple, Cumhuriyet döneminde Türk dili üzerindeki çalışmaların 1940 yılına kadar süregelen dönemi bir ön hazırlık dönemi olarak kabul edilebilir.

Atatürk, ele aldığı bütün işlerde başarıya ulaşmayı prensip edinmiş bir devlet adamı idi. O başarısının kaynağını iki temele bağlıyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

a) Sonsuz yurt ve millet sevgisi, b) Bilgi ve ilmin desteği[130]. Atatürk'ün memleketine ve milletine karşı duymuş olduğu bu sonsuz sevgidir ki, onu ulusu için aşılması çetin sorumluluklarla karşı karşıya getirmişti. Bilgi ve ilme verdiği büyük değerdir ki, onu Türk tarihinin ve Türk dilinin kaynaklarına kadar inilerek araştırılması amacına bağlamıştı.

O, Tarih ve Dil Kurumlarını kurduktan sonra, uzun bir süre onların çalışmaları ve çalışmalarının sonuçları ile yakından ilgilenmişti. Daha bu kurumların çalışmalarının pek başlangıçta olduğu yıllarda bile onların ön çalışmalarından büyük bir kıvanç duyuyor; bu kıvancını Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açış konuşmalarında dile getiriyordu[131]. Ancak, bu çabaların sürekli olarak bilim kaynağından beslenmesi görüşünde idi. Dil ve Tarih Kurumlarındaki çalışmalar yol aldıkça, Türk dili ve Türk tarihi ile ilgili konular da gittikçe genişliyordu. O, her iki kurumun daha sağlam temellere oturtulabilmesi, Türk dili ve Türk tarihi alanındaki çalışmaların bilimin gerektirdiği ölçülerle ele alınabilmesi işin daha başka şartların ve imkânların hazırlanması gereğine inanıyordu. Her iki konudaki çalışmalar ilerledikçe, Atatürk'ün çevresindeki dil ve tarihle ilgili konuşmaların sınır ve kapsamı da genişliyordu. Türk dili ve Türk tarihi alanında çözüm bekleyen önemli sorunlar sözü Dil ve Tarih Kurumlarının yapısına, Dil ve Tarih Kurumlarının içinde bulunduğu durum ise, konuyu dil ve tarih konularının hangi ölçülerle ele alınıp işlenmesi gerektiği noktasına dayandırıyordu. Atatürk, her iki kurumun da Batı memleketlerindeki benzerinde görüldüğü gibi, akademik çalışmalar yapabilecek bilimsel nitelikte kurumlar olmasını istiyordu. Ancak, bu isteğin gerçekleşebilmesi için, öncelikle, memlekette ulusal dile ve ulusal tarihe bilimsel ölçülerle eğilebilecek gençlerin yetiştirilmesi gerekli idi. Bu bakımdan kendi dilimizin ve kendi tarihimizin ana kaynaklarına kadar inip inceleme ve araştırma yapabilecek hazırlıklı yeni bir kuşağa ihtiyaç vardı. O, 1932–35 yılları arasında dil ve tarih çalışmaları devam edegeldikçe, kendi düşüncesinde, bir yandan da bu çalışmaları sağlam temellere dayandıracak yeni bir yol araştırıyordu. Bunun tek çıkar yolu, doğrudan doğruya bu alanla uğraşacak özel bir fakülte kurmaktı. Gerçi Atatürk daha 1933 yılın da eski yöntemlerle öğretim yapan İstanbul Darülfünûn'unu lâğvettirmişti. Darülfünûn, 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüştü. Burada öğretim yenileştirilmiş ve Türkçeye gereken önem verilmişti. Ancak, o, dil ve tarih konularının taşıdığı ayrıcalık dolayısiyle, sırf bu

130 Bkz. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* s. 301.

131 *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, 2. baskı C. 1. s. 377–388.

Levent Şahverdi Arşivi

işleri öğretim ve araştırma konusu olarak ele alacak özel bir fakülte kurmak istiyordu. İşte, Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi bu asil düşüncenin eseridir.

Atatürk'ün kendi düşüncesinde ve çevresinde yıllarca olgunlaştırmağa çalıştığı bu tasarı, nihayet 1935 yılının karlı bir kış gecesinde birdenbire açığa vurulmuştur. O gece Atatürk, Millî Eğitim Bakanı Abidin Özmen'e *Ankara*'da bir Dil–Tarih Fakültesinin kurulması için Bakanlıkça yapılacak hazırlıkları not ettiriyordu. O, bu alandaki yeterli gelişmeler için bir yandan dış memleketlere öğrenci gönderilirken bir yandan da Ankara'da bir fakülte kurulması görüşünde karar kılmıştı. 1935 yılının Mart–Haziran ayları arasında gerekli kanun hazırlıkları yapıldı ve 14 Haziran 1935 günü, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da Ankara Üniversitesi'nin ilk fakültesinin kuruluşunu gerçekleştiren 2795 sayılı kanun kabul edildi [132]. Bu kanunun 1. maddesinde, böyle bir fakülte açılması için Kültür Bakanlığı'na yetki verilmesi dolayısiyle, Kültür Bakanı Saffet Arıkan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde şöyle bir konuşma yapmıştır: "Atatürk'ün yüksek dehasından doğan ve kendi kutlu eliyle yaratılan tarih ve dil hareketi, bunlara bağlı olan arkeoloji ve coğrafya bilgileri için Ankara'da bir fakülte açılacaktır." Bakan, Fakültenin açıldığı gün de şu açıklamayı yapıyordu: "Bu gün yeni bir eserin, Türk kültür dünyasına temel olacak bir kurumun, çok eski Türk varlığının silinmez damgasını taşıyan Ankara'da açılışını kutlayacağız."

Yıl 9 Ocak 1936. Tarih ve Dil devrimlerinin üzerinden yalnızca 4 yıl geçmiştir. İşte bu dört yıl içinde Atatürk'ün düşüncesinde olgunlaşan bu bilim ocağı da kuruluşunu 9 Ocak 1936 günü bütün yönleri ile gerçekleştirmiş ve öğretime açılmış bulunuyordu.

Ankara Üniversitesi'nin bu ilk fakültesinin adını da Dil ve Tarih–Coğrafya fakültesi olarak doğrudan doğruya Atatürk koymuştur. O, bu fakülteyi her hangi bir edebiyat fakültesi olarak düşünmemişti. Onca bu fakülte, yukarıda belirtmeğe çalıştığımız görüş ve tasavvurların bilimsel ölçülerle gerçekleştirilebileceği özel yapıda bir fakülte idi. Bu sebeple adında da kendine özgü bir ayrıcalık bulunmalıydı. Bu fakülte Türk dilini, Türk tarihini ve Türk coğrafyasını kaynaklarına inerek araştıracak ve bu araştırıcılık için yeteri kadar eleman yetiştirebilecekti. Memlekette müsbet dil ve tarih anlayışını gerçekleştirebileceği, üstün güçte bilim adamları yetiştirebileceği gibi, Dil ve Tarih kurumlarını besleyecek elemanlara da kaynaklık edebilecekti.

132 Resmî Gazete, 20 Haziran 1935, S. 3033.

Levent Şahverdi Arşivi

Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi, kuruluş amacına uygun olarak çeşitli bölüm ve kürsülere ayrılmıştı. Ana bölümler Türk dili, Türk tarihi ve Türk coğrafyası bölümleri idi. Bunun yanında, Türk tarihine ve Türk diline yardımcı olan bölümler vardı. Arkeoloji Antropoloji, Sumeroloji, Hititoloji, Sinoloji, Hungaroloji gibi bölümler, bu amaçla kurulmuş olan bölümlerdi. Bu bölümlerde yapılan araştırma ve inceleme sonuçlarından Türk dili ve Türk tarihi müntesipleri kolaylıkla yararlanabileceklerdi.

Fakülte kurulur kurulmaz, öğretim ve araştırmanın gereğince yürütülebilmesi için, çeşitli bölümlere memleketimizde mevcut ilim adamları atandığı gibi, yabancı memleketlerden de ünlü bilim adamları getirtilmişti. Bu Fakülte, 1940 yılında yeni binasında bütün eksikleri tamamlanmış ve dolgun bir kitaplığını kurmuş olarak, kendinden beklenen öğretim ve araştırma faaliyetine koyulmuş bulunuyordu. Böylece, Atatürk'ün Türk diline ve Türk tarihine olan derin tutkusu ile, bilime verdiği yüksek değer, sembolünü bu fakültede bulmuş oluyordu. Onun Fakülte binasının alnına kazılmış "*Hayatta en hakikî mürşit ilimdir*" sözü de bu alana yönelmiş olanlar için bir meslek ve hayat düsturu oluyordu.

Görülüyor ki, Cumhuriyet dönemi, Türk dilini bilimsel temellere oturtacak koşulları da hazırlamıştı. Türk dili alanında yapılacak çalışmalar, ileriki yıllarda yüz ağartıcı ürünler ortaya koyabilirdi. Böylece Türk Dil Kurumu'na da kendisi için daha sağlam bir çalışma yolu izleme olanakları belirmişti. Atatürk müsterihti. 1937 yılında yaptığı bir konuşmada, aşağıdaki sözleri ile ona alacağı yönü işaret ediyordu: **"Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarına ilelebet iştirak edecek değilim. Tarih Kurumu'nun kuruluşunu takibeden yıllarda tarih üzerine arkadaşları teşvik için beraber çalıştım. Nihayet bu kurum teşkilâtlandıktan ve çalışmalarına hız verdikten sonra, Tarih Kurumu'nun mesâîsine karışmıyorum. Kurum üyeleri bildikleri gibi akademik çalışmalarına devam ediyorlar. Dil Kurumu çalışmalarına müdâhale etmiyeceğim. Sizin de sofrada hazır bulunan Dil Kurumu Merkez Hey'eti üyeleri, mesâîlerinizi ilmin son verimlerine uydurmanız gerekir**[133]**"**. O, Kurumun ilerisi için büyük bir umut besliyor; akademik çalışmalar yapabilecek bir kuruluş olarak gelişmesini arzuluyordu[134].

32. § 1938 yılında, Atatürk aramızdan ayrılıp ölümsüzlüğe doğru yol alırken, Türk dilinin gerek bir bilim kolu olarak araştırılıp

133 Bkz. Enver Ziya Karal, *Atatürkten Düşünceler*, s. 84, 85.

134 Bkz. *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*,C. 1, s. 373

Levent Şahverdi Arşivi

incelenmesi gerek bir devrim ölçüsü ile bir kültür dili durumuna getirilebilmesi için gerekli bütün ön şartlar hazırlanmış bulunuyordu. Şimdi yapılacak iş, daha önce çizilmiş ilke ve programları sağlam ölçülerle gerçekleştirmeğe kalıyordu. Türk dilinin 1932'de başlayıp genel çizgileri ile 1940 yılına kadar uzanan ön hazırlık dönemi de kapanmış sayılabilirdi. İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne Ankara'da Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi'nin eklenmesi, daha sonraki yıllarda Erzurum'da Atatürk, Ankara'da Hacettepe Üniversitelerinin açılması, bu üniversitelerde Türk dili kürsülerinin kurulmuş olması, Türk dilinin genel dilbilim ile güçlendirilmesi, Eğitim Enstitüsü niteliğindeki yüksek okullarda Türk dili öğretiminin yerini bulması, Türk diline sahip çıkabilecek özel ve resmî kuruluşların gittikçe güçlenmesi, Millî Eğitim Bakanlığı'nın, Millî Kütüphane'nin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün Türk diline ve sorunlarına karşı gösterdiği ilgi ve destek, doğrudan doğruya bu alana Cumhuriyet döneminin sağlamış olduğu olumlu sonuçlardır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de Türk dilinin bilimsel yönde verimli çalışmalar yapabilmesinin bir şartını da, bazı Avrupa üniversitelerinde Türkoloji kürsü ve bölümlerinin bulunmasına bağlamalıyız. Macaristan'da 1870 yıllarından beri varlık gösteren Macar Türkoloji Ekolü ile, Almanya'da W Bang tarafından kurulup geliştirilen Bang Ekolü, bunların başlıcalarıdır. Memleketimizde İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin Türk Dili bölümlerini kurup geliştirmiş olan öğretim üyeleri doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak bu ekollerde yetişmiş olan değerli bilim adamlarıdır.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİ ÇALIŞMALARI

33. § Cumhuriyet dönemindeki Türk dili çalışmalarını, nitelikleri bakımından: A) Dil Devrimi yönündeki çalışmalar, B) Genel ve bilimsel nitelikteki çalışmalar, olmak üzere başlıca iki ana bölümde toplayabiliriz. Bunlar da ele aldıkları konular bakımından:

1) Dili özleştirme konusundaki çalışmalar,

2) Derleme ve tarama çalışmaları,

3) Sözlük çalışmaları,

4) Kaynak metin yayınları,

5) Dilbilgisi, dilbilim ve dil tarihi alanlarındaki çeşitli inceleme ve araştırmalar olmak üzere, kendi aralarında yeniden beş gruba ayrıla-

Levent Şahverdi Arşivi

bilir. Şimdi bu gruplara giren çalışma ve gelişmeleri ana çizgileri ile belirtmeğe çalışalım:

DİLİ ÖZLEŞTİRME YOLUNDAKİ ÇALIŞMALAR

34. § Bu yöndeki çalışmalar Türk Dil Kurumu'nun öncülüğünde yürütülen çalışmalardır. Kurumun 1932–38 yılları arasındaki çalışmalarına yukarıda kuruluş ve gelişmesini incelerken değinmiştik. Türk Dil Kurumu, 1940'tan sonra daha olumlu temellere dayanan bir çalışma yoluna girmişti. Bu dönemde, görevini tamamlamış olan Güneş–Dil teorisi artık tarihe maledilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sarsıntılar yüzünden ancak 1942 yılında toplanabilmiş olan IV. Türk Dil Kurultayı'nda daha önceki dönemlerde bilimsel hazırlıksızlığın sebep olduğu aşırılıklar ve sonuçları tartışılarak, Dil Devrimi'nin ondan sonra alacağı yol üzerinde daha sağlam bir yön çizilmeğe çalışılmıştır[135]. Daha sonra 1949, 1951 yıllarında toplanan kurultaylarda alınan kararlar ile, Kurumun yönetim sisteminde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Bundan önce Genel Merkez Kurulu'nun elinde bulunan bilim ve idare işleri tüzükte yapılan bir değişiklik ile biribirinden ayrılarak, iki kurul meydana getirilmiştir. Bunlar Yönetim ve Yürütme kurullarıdır.

1940'tan sonra ele alınan özleştirme işinde, her geçen yılda biraz daha ilerleyen bir çalışma ile, yüzlerce yabancı kelime yerini Türkçe köklerden yapılmış kelimelere bırakmıştır. Derleme, tarama, gramer, imlâ işleri gibi, ayrı bir kolda yürütülen terim çalışmalarının temposu da hızlandırılmıştır. Türk Dil Kurumu'nun dili özleştirme yolunda yapmış olduğu çalışmaları, Türk dilini yabancı kelimelerden arıtma yolundaki çalışmalarla, çeşitli bilim ve teknik alanlarının gerektirdiği terimleri karşılama yolundaki çalışmalar olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Yalnız, burada şu noktayı da özellikle belirtmek durumundayız: Gerçi, dilde özleştirme hareketine uzunca bir süre Türk Dil Kurumu öncülük etmiştir. Ancak, aydınlarda anadil sevgi ve bilinci kökleştikten sonra, dili özleştirme akımı, bütün aydın zümreye, bilim adamlarına ve yazarlara yayılmıştır. Bu yaygınlık ve benimseme dolayısiyle, akıma ayak uydurmağa çalışan bütün yazarlar, yazılarında Türkçe kelimelere büyük oranda yer vermişlerdir. Bilim adamları da eserlerinde genellikle temiz ve anlaşılır bir Türkçeye özen göstermişlerdir. Bu özen dolayısiyle, birçok bilim adamı, kendi uzmanlık alanlarının gerektirdiği Türkçe terim-

135 Bkz. 4. *Türk Dil Kurultayı: Toplantı Tutulgaları*, TDK. Ankara 1943.

Levent Şahverdi Arşivi

leri imkân oranında kendileri yapmağa çalışmışlardır. Böylece yeni kelime ve terim yapma çabası, belli bir süre sonra, yalnız Türk Dil Kurumu'nun çalışmasına bağlı kalmamış, daha genel bir yayılma eğilimi göstermiştir.

Dili özleştirme alanındaki çalışmaların hızı bakımından 1950–60 arasındaki dönem, Kurumca uygulanan dil politikasının devletçe benimsenmemesi dolayısiyle, bir yavaşlama dönemidir. 1960–73 arasındaki dönem ise, zaman zaman Dil Devrimi'ne bel bağlamış aydınları ve Türk Dil Kurumu'nu bile yadırgatacak hızlılıktadır.

Özleştirme çalışmalarında, dildeki yabancı kelimeler atılır ve yerlerine Türkçe karşılıklar getirilirken, yöntem bakımından başlıca şu dört ilkeye uyulmuştur:

1) Yabancı kelimelerin, halk ağızlarından derlenmiş Türkçe kelimeler ile değiştirilmesi. Dilimizdeki, türkçeleştirilmiş olan kelimelerin bir kısmı bu yolla alınmış ve ortak yazı diline aktarılmış olan kelimelerdir: *alan, araç, asalak, aylak, çaba, çaput, çepel, çömçe, denet, denetlemek, deprenmek, doruk, güleç, güney, kavşak, kınamak, kıvanç, kuşku, onarmak, ödül, sergen, sıvı, uyarmak, ürün, yalıncak, yitirmek, yozlaşmak*[136] gibi.

2) Eski metinlerden alınarak yazı diline aktarılan kelimeler: *ağma, aklamak, arı, arıtmak, ayrıksı, başkan, bun, bunluk, çiğin, denli, esen, esrik(esrük), giysi, görkem, ilenmek, konuk, köken, nicelik, nitelik, oran, sanı, sınamak, sevi, sonuç, tanık, tartışmak, yargı, yeğ, yöre* gibi kelimemeler bu türdendir.

3) Türetme yolu ile kurulan yeni kelimeler. Bunlar Türkçe köklere Türkçe ekler getirilerek türetilmiş kelime türleridir: *anı* 'hâtıra', *anıt* 'âbide', *alındı* 'makbuz', *ayrıntı* 'teferruat', *basın yayın, basınç, birikim, çekimser, çelişmek, dergi, durum, eleştirmek, göçmen, işlem, kazı, gezi, konut, olumlu, paydaş, sakınca, sözlük, tapınak, tarım, uçak, uydu, yaratık, yeterlik, yetki* gibi.

Bunlar içinde ilerde Dil Devrimi'ne karşı yöneltilen eleştirmeler bölümünde ele alacağımız üzere *ansımak* 'hatırlamak', *bağıt* 'andlaşma, muahede', *belge* 'vesika', *çoğunluk, zorunluk, eğitsel* 'terbiyevî', *düşünsel* 'fikrî', *kısırganmak* 'reddetmek', *genel, düzey, birey, özet* gibi, ek ve kök birleşmesi veya anlambilimi bakımından Türkiye Türkçesinin kurallarına aykırı düşen birkısım türetmeler de vardır.

---

136 Bkz. Ömer Asım Aksoy, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, TDK. Ankara 1973, s. 69-70.

Levent Şahverdi Arşivi

4) Birkısım Türkçe kelimeler de birleştirme yolu ile türetilmiş olan kelimelerdir: *akaryakıt, basımevi, başkent, biçerdöğer, bilirkişi, gecekondu, gökdelen, içgüdü, ilkokul, olağanüstü, öngörmek, önsöz, sağduyu, sıkıyönetim, tıpkıbasım, uyurgezer, yurtsever, yüzyıl* gibi.

5) Örnekseme (analogie) yolu ile yapılanlar: *olanak, yetenek, tutanak, yaşantı, ilginç* gibi kelimeler, bazı Türkçe kelimeler örnek alınarak kurulmuş kelime türleridir.

Görülüyor ki, beş ayrı yol izlenerek alınmış veya yapılmış türetmelerle, Dil Devriminin başladığı günden buyana, konuşma ve yazı dilimize pek çok Türkçe kelime kazandırılmıştır. böylece, dilimize yüzyıllarca süregelen çeşitli etkilerle girmiş bulunan *âb, âbadan, âsûde, bedihî, bünyâd, cedîd, eşk, germ, güftügû, güzeşte, hâil, hezâr, ibtilâ, ihâta, iktisab, infisal, intikal, irtişâ, ittifak, kamer, leyl, leylî, menkul, mündemiç, neharî, penâh, şeb, şebnem, tarîk, ıttılâ kesbetmek, ifşâ etmek, intizâr etmek, îfâ etmek, rü'yet etmek, taharrî etmek, tezekkür etmek, bigayr–i hakkın, hatt–ı hareket, hüsnü zan, icrây–ı faâliyyet, ihkâk–ı hak, lâale't–ta'yîn, müdâvele–i efkâr, sümmet–tedârik* gibi çeşitli türden kelimeler, artık dilden iyiden iyiye atılmış bulunmaktadır. Bunlar arasında *dâhil, devam, endîşe, evvel, fikir, hariç, ihtimal, itiyad, lisan, kerîme, mahal, malûmat, memnû, mer'iyet, mevcud, sene, intizâr etmek, imal etmek, istihsal etmek, münakaşa etmek, müracaat etmek, tâciz etmek, talebetmek, tesadüf etmek* gibi, Türkçe karşılıklarının dilde yaygınlaşmış olması dolayısiyle, atılmak üzere bulunan sallantılı kelimeler de vardır.

Yeni türetilen kelimelerin bir kısmı da, türlü sebeplerle dilde daha gereğince yerleşme şansı bulamamış durumdadır. Bu kelimelerin kullanılışı bakımından yazı dilinde tutum ayrılıkları göze çarpmaktadır. Dolayısiyle, bazılarınca benimsenirken bazılarınca da benimsenmemektedir. *Anı /hatıra, anlam /mâna, araç /vasıta, arıtmak /temizlemek, doğa /tabiat, doğal /tabiî, ılımlı /mutedil, çaba /gayret, çağ /zaman, bağımsızlık /istiklâl, kurul /hey'et koşul /şart, özgürlük / hürriyet, oluşmak /teşekkül etmek, uygarlık /medeniyet, olanak /imkân, sav /iddia, yapıt /eser* gibi. Bu türlü kelimelerin, yazarların taşıdıkları üslûp özellikleri dolayısiyle, aynı yazıda bile Türkçe ve Osmanlıcaları arasında yer değiştirdiği durumlar görülebilmektedir.

35. § Yukarıdan beri verdiğimiz örnekler gösteriyor ki, Dil Devrimi ile girişilen dili özleştirme akımı, Türkçeye Osmanlıcanın getirmiş olduğu pek çok Arapça ve Farsça kelimeyi dilden söküp atmayı başarabilmiştir. Tanzimat dönemine girerken Osmanlıcaya karşı cihad

Levent Şahverdi Arşivi

açmış ve sade dili hem fikir olarak savunmuş hem de yazdığı yazılarla uygulama alanına çıkarmış olan Şinasi'de Türkçe kelime oranı yalnız % 33 idi. Bu oran, dilde sadeleşme akımının öncülerinden olan Ziya Paşada % 34'e yükselmişti. Doğrudan doğruya halk için eser vermiş olan Ahmet Midhat Efendi'de bile bu oran % 43'ü aşamamıştı. Türk dilini ulusal bir dâvâ olarak ele alan Atatürk'ün 1927 yılında söylemiş olduğu büyük *Nutuk*'unda bile oran % 35'i aşamıyordu. Cumhuriyet dönemi ile başlatılan dilde özleştirme hareketi ile, aradan geçen 40,41 yıl içinde Türkçeleşme oranı çeşitli yazarlar arasında ölçü ayrılıkları bulunmakla birlikte, genellikle % 90'a kadar yükselmiştir denebilir. Yazarlar arasındaki bu değişme oranı da yine genel ölçülerle %50 ile 90 arasında değişmektedir[137].

Bu noktada Dil Devrimi'nin, Türkçeye kelime akını bakımından yeni bir sorunla karşılaştığına da işaret etmek gerekir. Bu da bir yandan dilimizde yüzyıllardır yerleşmiş ve kültürümüzün birer parçası durumuna gelmiş olan Arapça ve Farsça kelimeleri, bazı sakıncalarına rağmen, ulusal temellere dayalı Türkçe bir kültür dili kurabilme amacı ile dilden atmağa çalışırken, öte yandan dile Batı menşeli yüzlerce kelimenin akınını önleyememe durumudur. Türk ulusu, Atatürk devrimleri ile Doğu kültüründen Batı kültürüne yönelince, bu yönelişin tabiî bir sonucu olarak, Doğu kültürünün millî kültürümüzün gelişmesini baltalayan ve Batıyı benimsememizi engelleyen yanlarını temizlemeğe çalışmıştır. Ancak, bir sosyoloji gerçeği olarak, sosyal yapıyı, bağlı bulunduğu bir kültür alanının çeşitli etkilerinden kurtarmanın güçlük ve imkânsızlıkları, bu kez de dilin yolunu Batı kültüründen gelen kelimelere açmıştır. Böylece, Türkçeye spor dilinden tutunuz da ticaret, giyim, süs eşyası, bilim, san'at ve teknik alanları ile ilgili kelimelere varıncaya kadar yine yüzlerce ve yüzlerce yabancı kelime girmiş bulunmaktadır. *Amatör, ambalaj, ambargo, atletizm, aksiyon, atraksiyon, ajur, astragan, aktör, asistan, antoloji, arkeolog, boksör, balo, bant, baraj, blûz, bukle, büro, dans, dansöz, dekan, dekor, desinatör, demagoji, demokrasi, detay, disiplin, dublör, ekip, evaze, enflasyon, entellektüel, enteresan, filolog, filoloji, kapitalist, kapitalizm, kaşkol, kolye, kostüm, konfor, losyon, l ks, laboratuvar, lojman, lider, liste, manikür, manken, masaj, metal, mikrofon, miting, monoton, operatör, organizatör, otomat, piyes, prömiyer, profesör, profesyonel, puan, prova, paralel, pasaj, plân, plaj, randıman, rapor, reform, reklâm, rimel, rop, resital, rol, ruj, şampuan, şantuk, şantöz, şofben, tansiyon, teori, trajedi, turist, vantilatör, vizon, voleybol* gibi yüzlerce Batı

137 Bkz. yuk. göst. e. s. 80–82.

Levent Şahverdi Arşivi

kökenli yabancı kelime bu akının ürünleridir. Bunlar içinde, eskiden Arapça ve Farsça kelimelerle birleştirilirken şimdi de Batılı kelimelere uygulanarak, bunların Türkçe *olmak*, *yapmak*, *etmek*, yardımcı fiilleri ile birleştirilmesinden meydana gelmiş birleşik kelime türleri de vardır: *angaje olmak*, *bloke etmek*, *deforme olmak*, *dekore etmek*, *ekarte etmek*, *sabote etmek*, *restore*, *etmek*, *sükse yapmak* gibi birleşik fiiller bu yolla kurulmuş olan örneklerdir.

Sosyal, kültürel ve teknik yapımızdaki olağanüstü gelişmeler dolayısiyle, dilimize girmiş ve girmekte olan bu türlü yabancı kelimelerin sayısı o kadar artmıştır ki, bunları, dildeki anlambilim kurallarını ve anlaşılır olmak ilkesini zedelemeden dilimizden çıkarıp atma imkânı pek yakın görünmemektedir. *Akaryakıt*, *biçerdöver*, *buzdolabı*, *düdüklü tencere* gibi doğrudan doğruya halkın Türkçeleştirmiş olduğu üçbeş kelime dışında, başarıya ulaşmış bir çaba göze ilişmemektedir. Batı kökenli kelimeler içinde, terim niteliği taşıyanlar üzerinde ayrıca durulacaktır.

36. § Cumhuriyet döneminde, Türkiye'deki dili özleştirme hareketinin hangi ölçülerle ele alındığını belirtme bakımından, bu konuda yayımlanmış olan eserlerden birkaç örnek vermeyi uygun buluyoruz: *Devlet Dili Türkçe* (1941)[138], *Türkiyede Dil Devrimi* (1951), *Dil Davası* (1952), *Türk Dilinde ve Başka Dillerde Özleşme* (1959), *Dil Devriminin 30 Yılı* (1962), *Devlet Dili Olarak Türkçe* (1962), *Dil Üzerine Düşünceler*, *Düzeltmeler* (1962), *Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?* (1962), *Ataç'ın Sözcükleri* (1963), *Söyleşiler* (1964), *Dil Devriminden Buyana Düzyazı Örnekleri* (1964), *Türk Hukuk Dili Nasıl Özleştirilebilir?* (1967), *Dil Devrimi Üzerine* (1967, 1968), *Dil Devrimi* (1968)[139], *Bir Kongre Üzerine* (1968), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (1968), *Özleştirme durdurulalamaz* (1969), *Türkiyede Dil Özleştirmesi* (1969), *Dil Devrimimiz* (1969), *Öztürkçe Üzerine* (1969), *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme* (1972)[140].

TERİMLERİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

37. § Türk Dil Devrimi dolayısiyle, türkçeleştirme programı içine alınan kelimelerden büyük bir kısmı da terimlerdir. İlk ve orta öğre-

138 Tahsin Banguoğlu, Ankara 1945.

139 Tahsin Yücel, Varlık yayınları: 81, 1968.

140 Yukarıda gösterilen eserler Türk Dil Kurumu yayınlarıdır. Yazarları için bkz. A. Dilaçar, *Türkiyede Dil Özleşmesi*, Ankara 1969, s. 14 ve *Türk Dil Kurumu Kol Çalışmaları* 1932-1972, TDK. Ankara 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

tim terimlerinin, matematik terimlerinden başlamak üzere, daha Atatürk'ün sağlığında 1936–38 yılları arasında ele alındığını yukarıda Dil Devrimi'nin ilk çalışmalarını izlerken belirtmiştik. Bu alandaki çalışma da büyük çapta Türk Dil Kurumu eliyle yürütülmüştür. Terim çalışmaları 1932–34 yılları arasında, Kurum'un Lûgat–Istılah Kolu tarafından sözlük çalışmaları ile birarada yürütülüyordu. 1934 yılında Lûgat–Istılah Kolu kaldırılarak Terim kolu adiyle özel bir kol kurulmuştur. 1942–48 yılları arasında Terim Kolu'ndan ayrı olarak bir de Teknik Terimler Kolu kurulmuşsa da, bu kol sonradan lâgvedilmiştir. 1932–60 yılları arasındaki dönemde, çeşitli terim çalışmaları, doğrudan doğruya Türk Dil Kurumu içinde ve Terim Kolu'nca yürütülmekte idi. Ancak, bir yandan eleman yetersizliği bir yandan da çeşitli uzmanlık alanına giren terimlerin belli kişilerce yapılabilmesinin îmkânsızlığı dolayısiyle, daha sonra çalışma metodunda bir değişiklik yapılmıştır. 1960 yılından sonraki dönemde, terimler önce Kurum dışındaki yetkililere hazırlatılmış; daha sonra Kurum'un denetiminden geçirilerek son biçimine sokulmuştur.

1932–60 yılları arasındaki çalışmaların ağırlık merkezi genellikle okul terimleri üzerinde toplanıyordu. Bir de yabancı terimler yalnız Türkçeleştirilerek bırakılıyor, tanımları yapılamıyordu. 1960'tan sonraki dönemde ise, terim çalışmaları okul terimlerinin dışındaki alanlarada kaydırılmıştır. Terimler türkçeleştirilirken, yapılan tanımlar dolayısiyle de, çalışmalar birer terim sözlükleri niteliği kazanmağa başlamıştır.

Dili özleştirme hareketinde olduğu gibi, terim çalışmaları konusunda da, Türkçeleştirme işi bir süre sonra Kurumun sınırlarını aşarak bu işin ehilleri ve sorumluları arasına uzanmış bulunuyordu. Çeşitli alanlarda yayın yapan araştırmacılar, Türk dilinin Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerine ayak uydurmak üzere, ele aldıkları konu ve alanların terimlerini de Türkçeleştirme yolunda çabalar harcamışlardır. Birçok eserde, bulunabilen Türkçe karşılıklar tercih edilmiş, ancak, anlatımı kolaylaştırması bakımından bunların yabancı karşılıkları da parantez içinde gösterilmiştir. Dilbilgisi, dilbilim ve filoloji terimlerinde bu çalışmalar bakımından bir öncelik göze çarpmaktadır. Terim yapma işi her şeyden önce derinlemesine bir uzmanlık işi olduğundan, ayrıca, Türk dilinin türetme kurallarına da gereğince vukufu gerektirdiğinden, zaman zaman Kurumca hazırlanan terimler ile, Kurum dışında bilim adamlarınca kendi mesleklerinin ihtiyacını karşılamak üzere hazırlanan terimler arasında yöntem ve kelime ayrılıkları olmuştur. Orta öğ-

Levent Şahverdi Arşivi

retimde Millî Eğitim Bakanlığı'nın aracılığı ile Türk Dil Kurumu'nca hazırlanan terimler kullanılırken, yüksek öğretimde ve özellikle üniversitelerde, genellikle öğretim üyelerinin kendi görüşlerine göre daha sağlam ve bilimsel buldukları terimlerin benimsendiği görülüyor. Örnek olarak, isim çekimi (casus) eklerinde bir yandan *–in hali, –i hali, –e hali, –de hali, –den hali* gibi terimler kullanılırken, bir yandan da *ilgi hali, yükleme hali, yönelme hali, bulunma hali, ayrılma hali* gibi terimlerin kullanılışını gösterebiliriz. Bu adlandırmalardan birinde yöntem olarak, dildeki ek şekilleri ötekinde ise eklerin görevleri hareket noktası olarak ele alınmıştır. Eklerin ses yapıları zaman, yer ve lehçe ayrılıklarına göre çeşitli değişiklikler gösterdiğinden, terim yapımında şekillerin belli bir lehçeye göre kriter olarak alınması birtakım önemli sakıncalar ortaya çıkarmaktadır. Türkiye Türkçesi için geçerli olan bir terim, Uygurca, Azerîce ve Kazakça için geçerli sayılamamaktadır. Türkiye Türkçesinde bile, *ev–de* kelimesinde *–de* biçimine giren isim çekimi eki, *et–te* ve *at–ta* kelimelerinde *–ta* ve *–te* olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık eski Türk lehçelerinde *–de /–da, –te /–ta* ekleri yalnız bulunma durumu göstermez. Aynı zamanda ayrılma durumu da gösteren bir ektir. Bunun gibi, Türkiye Türkçesindeki *–ı /–i* şekillerini terimlendirmeye esas olacak (yükleme hali) bir ölçü olarak ele alsak bile, bu şeklin eski lehçelerdeki karşılığı *–ıġ /–iġ, –uġ /üg* biçimlerindedir. Doğu Türk lehçelerinde bu hali karşılamak için kullanılan ek türü ise *–nı /–ni*'dir. Görülüyor ki, dilbilgisi terimlerinin yapılmasında eklerin ses yapılarına, dolayısiyle şekillere bağlı kalmak son derece sakıncalıdır. Eklerin görevleri gözönünde tutularak yapılacak terimler, bu terimleri şekle saplanmanın sakatlıklarından kurtulabilecektir kanısındayız. Ayrıca, ek ve kök birleştirmelerindeki yapı ve işleyiş doğruluklarına da dikkat etmek gerekmektedir.

İşte, terim yapımındaki bu görüş ayrılıkları, yıllarca terim sisteminde tam bir birlik doğuramamış, çeşitli alanlarda değişik terimler kullanılagelmiştir. Bu konuda zaman zaman Üniversite, Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu arasında yapılan ortak toplantılar da ancak bir dereceye kadar yararlı olabilmiştir. Bu değişik tutumlar dolayısiyle orta öğretim ve yüksek öğretim alanındaki terimlerde de tam bir uyarlık sağlanamamıştır. Yaknız şu var ki, Türk Dil Kurumu'nun 1960'dan sonraki dönemde, uzmanlık alanları ile ilgili terimleri doğrudan doğruya o alanların uzmanlarına hazırlatma yolunu benimsemiş olması, bu konuda daha tutarlı bir yol ortaya koymuştur. Terim konusundaki çalışmalar ilerledikçe ve her uzmanlık alanının sorumluları bu terimleri gerçek bir eleştirme süzgeçinden geçirdikçe, zamanla bu yönde de bir durulma ve kesinleşme olacağı kanısındayız.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet döneminde terim alanınında yapılmış olan çalışmalar hakkında bir fikir verebilmek için, Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmış olan eserlerden birkaçını gösterelim:

İlk ve Orta–Öğretim Matematik Terimleri (1937), *İlk ve Orta–Öğretim Fizik Terimleri* (1937), *İlk ve Orta–Öğretim Kimya Terimleri* (1937), *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942), *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* (1948), *Bitkibilim Terimleri* (Botanik), 1948; *Dirilbilim* (Biyoloji) *Terimleri*, (1948), Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), *İlk ve Orta–Öğretim Gramer Terimleri* (1952), *İlk ve Orta–Öğretim Fizik Terimleri* (1952), *Sinama Terimleri Sözlüğü* (1963), *Zooloji Terimleri Sözlüğü* (1963). *Medeni Hukuk Terimleri Söblüğü* (1966). *Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü* (1968), *Yumrukoyunu Terimleri Sözlüğü* (1969), *Gökbilim Terimleri Sözlüğü* (1969), *Asalakbilim Terimleri Sözlüğü* (1970), *Yerbilim Terimleri Sözlüğü* (1971), *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü* (1972) v.b.[141]

1950'den önceki dönemle, 1960'dan sonra son Anayasa'nın dili üzerinde yapılan çalışmalar, yeni kuşaklar için anlaşılması oldukça güçleşmiş olan hukuk dilinin Türkçeleştirilmesi bakımından ileri bir adım olarak kabul edilebilir.

DİL DEVRİMİ ÜZERİNDEKİ ELEŞTİRİLER

38. § Tanzimat, Servet–i Fünûn, Fecr–i Âti ve Millî Edebiyat dönemlerinin dili sadeleştirme çabalarında görüldüğü gibi, Cumhuriyet döneminde de Dil Devrimi ve dili özleştirme akımı, çeşitli görüşlerle, karşı koymalara veya eleştirilere uğramıştır. Gerçi, Cumhuriyet döneminde ilk temsilciliğini Hüseyin Cahit Yalçın'ın yapmış olduğu, dilde tabiî gelişme görüşü, Dil Devrimi yol aldıkça zayıflamağa yüz tutmuştur. Ancak, bugün azçok yine bu görüşü devam ettirenler vardır. Dilde tabiî gelişme görüşünü savunanlara göre, Türkçe Tanzimat'tan buyana yeterince sadeleşmiş, 150 yıldan beri işlene işlene oturmuş ve durulmuştur. O halde onu devrim yolu ile yeni ve aşırı değişmelere götürmek yersizdir. Çünkü, dile bu türlü bir elatma, yalnız dilin yapısında değil, dilin kendi ile ayrılmaz bir bütün halinde olduğu milletin sosyal yapısında, tarihî ve kültürel bağlantılarında da büyük gedikler açmaktadır. Türkçeyi Dil Devrimi ile bir gerileme devrine girmiş görenler, kelime kadromuzu Batıya oranla 5–6 kez daralmış bulanlar yukarıda belirttiğimiz ana görüşten hareket etmektedir. Onlarca, sadeleştirilmiş Osmanlıca-

141 Yayımlanmış eserlerin ayrıntıları ile, daha başka yayınlar için bkz. *Türk Dil Kurumu Kol Çalışmalaarı*, TDK. Ankara 1972, s. 56–66.

Levent Şahverdi Arşivi

dan uzaklaşan kısırlaştırılmış bir dil ve kelime kadrosu ile, atılan her adım uygarlık yolundan biraz daha uzaklaşmak demektir. Dilde devrim olmaz, dil müdahale kabul etmez, dil zorla değiştirilemez. Sanatçılar, yazarlar, düşünürler yenileşen dili devlet zoru ile tutmaktadırlar. Dilde tasfiyecilik ırkçılık yapılıyor. Dilimizden yabancı kelimeler atılınca anlam incelikleri kayboluyor. Yeniler eskilerin yerlerini tutmuyor, dilimiz fakirleşiyor yolundaki iddiaların temeli genellikle bu ana görüşe dayanmaktadır.

Bizce, dilde tabiî gelişmeyi benimseme görüşünde, devrimin özü ve uygulaması ile ilgili iki ayrı nokta birbirine karıştırılmış bulunmaktadır. Türk Dil Devriminin uygulaması ile ilgili birkısım örneklere dayanarak, devrimin özüne inmek ve onu gerçeksiz bulmak, Türk Dil Devrimini doğuran tarihî, sosyal ve kültürel gerçekleri yeterince kavrayamamış olmak demektir. Bir milletin tarihine, edebiyatına, siyasî hayatına girmiştir, bir tarih olumuştur diye birçok Osmanlıca kelimeyi topyekûn savunmak, bir bakıma yabancı zenginliklere aldanmak, millîlik görünüşü altında yabancı kültürlerin koruyuculuğuna sığınmak, kendi benliğini tanımamak demektir. Diller biribirine bağlı kaplara benzerler. Kültür düzeyi yüksek olanlardan ötekilere doğru kendiliklerinden bir akım başlar. Bir dilde Doğulu Batılı yabancı kelimelerin bizim dilimizdeki oranda çokluğu yabancı kültürlerin ulusal kültür üzerindeki egemenliklerinin açık belgeleridir. Çünkü, dil, bir milletin kültür seviyesini gösteren en iyi araçtır. W von Humboldt'un da özellikle belirttiği üzere, bir genel dilbilim gerçeğidir ki, ancak kendi diline dayanan, kendi dilinde ilerleme yapan bir millet, gerçek bir kültürün, millî bir kültürün yaratıcısıdır. Atatürk bu gerçeği: **"millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir"** sözleri ile dile getirmiştir. Millî dilin kelime hazinesine yeni Türkçe kelimeler kazandırma ve dilin anlatım gücünü geliştirme yolundaki bir akımda, uygulama ve yöntem yanlışlarına bakarak bu akımın özüne yönelmek kanaatımızca bilimsel bir görüşle bağdaştırılamaz.

Yeni kelimelerin dili kısırlaştırdığı iddiası bir dereceye kadar doğrudur. Ancak, dil her yerde ve her zaman gelişip güzelleşebilmek için şairlerin, yazarların ve bilim adamlarının özenine muhtaçtır. Anadolu'da kuruluş ve gelişme yoluna girmiş olan Türkçe, XV. yüzyıldan sonra bu özeni bulabilseydi, bugün, Osmanlıca gibi melez bir dil yerine doğrudan doğruya Türkçeye dayanan gelişmiş bir kültür dilimiz olabilirdi. O devirde şairlerimizin, yazarlarımızın ve bilim adamlarımızın kendi millî dillerine karşı göstermiş oldukları umursamazlık ve Yunus Emre'-

Levent Şahverdi Arşivi

nin Süleyman Çelebi'nin temsil ettiği yoldan ayrılmış olmaları, ister istemez bugünkü sonucu hazırlamıştır. Türk dilinin felsefe, edebiyat, san'at ve bilim kavramlarını en ince ayrıntılarına kadar karşılayabilecek bir kültür dili durumuna yükselebilmesi, hiç süphe yok ki, yeni kuşakların onu içtenlikle ve yeterli bilgiye sahip olarak işlemelerine bağlıdır.

39. § Dil Devrimi'ne karşı yöneltilen ve biribirinden ayrı görüşler gibi ortaya çıkan eleştirilerin hemen birçoğu da Dil Devrimi'nde uygulanan yöntemle ilgilidir. Bu görüşte olanlar devrimin özüne değil, uygulama biçimindeki aksaklıklara karşı çıkmaktadır.

Dil Devrimi, ilkeleri ve yürütülmesi bakımından bilimsel bir çalışmayı gerektirir. Dil Kurumu ilmî bir teşekkül değildir. Dil işinin bilimsel hazırlık yönüne dil bilginlerinden başkası karışmamalıdır. Dil İnkılâbı Atatürk'ten sonra soysuzlaştırıldı. Dil Devrimi halkla aydını, baba ile oğulu, Türkiye Türkü ile dış Türkleri biribirinden uzaklaştırdı biçimindeki eleştiri ve karşı koymalar da bizce doğrudan doğruya devrim uygulamasının yöntemi ile ilgili olan eleştirilerdir. Bütün bu ortaya atılan iddia ve görüşlerde az veya çok oranda birer gerçek payı vardır. Dil Devrimi'nin yürütülüşünde yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı olarak belirtmeğe çalıştığımız nedenlerle, birtakım yöntem yanlışları ve bunun doğurduğu olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Biz burada ele aldığımız konunun genel gidişini aksatmamak için bunların ayrıntıları üzerinde duracak değiliz. Ancak, kendi görüşümüze göre, şu noktayı belirtmek isteriz ki, bu türlü aksaklıkların ortadan kaldırılarak Dil Devrimi'nin kendisinden beklenen asıl amaca daha kısa bir zamanda ulaşabilmesi için, onu yürütenlerle ona bel bağlamış olanların tam bir anlayış havasında elele vererek çalışmaları gerekir. Çünkü her iki görüşü temsil edenlerin de yürekleri yalnız kendi anadilleri, gelişmiş ve güzelleşmiş bir Türk yazı dilinin özlemi için çarpmaktadır.

Dil Devrimi'nin gerçekleştirilmesindeki başarı azlığını, Türkçe eklerdeki görev fakirliğine bağlayan, işlek olmayan eklerle yeni kelimeler türetilemez diyenlerin görüşleri de bizce, yine dilin özü ile değil, Dil Devriminin yürütülmesinde uygulanacak metodla ilgilidir. Türk dili, eklerininin çeşitliliği ve belirli eklerin değişik görevleri bakımından pek zengin dillerden biridir. Yalnız isim soyundan kelimelerle fiil türetmek için bile, dilde *yaş+a–*, *diş+e-* ; *iş+le–*, *göz+le-*, *ağ+ar–*, *yeş+er–*; *yavaş+ı–*; *su+sa–*; *kanıksa–*, *benimse–*; *az+sın–*, *yük+sün–*, *ac+ık–*, *gec+ik–* örneklerinde görüldüğü gibi yedi sekiz ek türünün bulunuşu, onun ek çeşitleri ve görevleri bakımından ne kadar gelişmiş bir ya-

Levent Şahverdi Arşivi

pıya sahip olduğunun açık bir tanığıdır. Yalnız, bu dil tarihî, coğrafî, sosyal ve kültürel şartların etkileri altında yazı dilinde zamanla eklerin kullanılışı bakımından işlekliğini kaybetme bahtsızlığına uğramıştır. Sağlam ve bilimsel ölçülere dayanarak yapılacak bir elatma, onun yapısından değil işleyişinden gelen birkısım aksaklıkları bir süre sonra elbette giderebilecektir. Ancak, burada şu noktayı da belirtmemiz gerekir ki, bugün memleketimizde Türk dilinin yapısını kurmuş olan çeşitli ekleri, bu yapı özellikleri ve görev incelikleri bakımından bütün ayrıntıları ve tarihî gelişmeleri bakımından derinlemesine işleyen bir araştırma bile yapılmamıştır. Metod bakımından böyle bir hazırlık gereği duyulmadan, alabildiğine yeni kelimeler türetmek yoluna yönelmek ve işi yalnızca türeticilerin özel tutumuna bırakmak, ister istemez birtakım önemli uygulama yanlışlarına yol açmıştır. Bu türlü yanılmaların doğurduğu bazı aksaklıklar, hiçbir zaman dildeki Türkçe eklerin görev yetersizliğine, dolayısiyle de devrimin özüne bağlanmamalıdır.

40. § Haklı olarak yer alan eleştirilerden biri de, türetme yolu ile kurulmuş olan kelimelerden bir kısmının, Arapça ve Farsça karşılıklarına oranla yeterince anlam inceliklerini içine almadığı görüşüdür. Bu görüşte olanlar, böyle bir tutumun, dili söz hazinesi bakımından kısırlaştırdığını ve gittikçe fakirleştirdiğini ileri sürmektedirler. Gerçekten de yeni türetilen kelimeler, bizim üzerinde en çok duyarlık göstermemiz gereken kelime türleridir. Çünkü dilin bundan sonraki işleme ve gelişmesinde onu kısırlıktan kurtarıp kendi kendine yeterli yaratıcı bir kültür dili durumuna getirebilme atılımında önemli rolleri olacaktır. Bunlar Türk dilinin besleyici öğeleridir. Bu sebeple gerek günlük dilde kullanılacak gerek bir kültür dili olarak san'at, bilim ve teknik alanlarında yer alacak yeni kelimelerimizi yaparken, bunlara yeterince elatmamız gerekiyor. Yeni kelimelerin türetilmesinde gözönünde bulundurulacak başlıca noktalar, bunların dilin ses yapısına (phonetique), şekil yapısına (morphologie), kök ile ek arasındaki anlam ve görev ilişkilerine (anlambilim, semantique), dil estetiği ve anadili duygusu ölçülerine uygun olmalarını sağlayabilmek, işlek olmayan bırakılmış eklere yeniden canlılık verirken, bunların eski görev inceliklerini yansıtabilmelerine dikkat etmek ve yerleşebilmeleri için gerekli ortamı da hazırlayabilmektir. Bunların hepsi ayrı ayrı önem taşıyan noktalardır. Ancak, kendi aralarında bir kıyaslama yapılırsa, şekilbilgisi ve anlambilim ölçüleri ön sıraya geçerler. Çünkü, şekilbilgisi bir dilin iskeleti, çatısı demektir. Bir köke Türkçenin yapı ve işleyiş kurallarına aykırı bir ek türünün getirilmesi, insan bedenindeki bir organa yanlış kaynaşmış bir kemiğe benzer.

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle bir yanlış kaynaşma nasıl kişiyi sakatlar, onun yaşayışındaki iç ve dış düzeni bozarsa, kelime türetmelerindeki yanlış birleştirmeler de dilin yapı ve işleyişini, dolayısiyle, ilerideki gelişmelerle ilgili yaratıcılığını aynı biçimde engeller. Kelimelerin toplumdaki tutunma şansına dayanarak yanlış yol izlemek doğru olmaz kanısındayız. Bir vakitler yine yapma bir dil olan Osmanlıca da tutunmuştur. Ancak, Türkçenin belini bükme ve onu yıkma pahasına! Yanlış bir ölçünün ortaya koyduğu dildeki yıkıntılar yüzyıllar sonra kendini göstermiştir.

Gelelim kelimelerin anlam bakımından kısırlık ve dolgunluğunu yaratan anlambilim ölçülerine: Bilindiği gibi, türetilen kelimelerde, anlamlar dilin iç yapıları, muhteva öğeleridir. Bu bakımdan şekil bilgisinden daha ileri bir önem taşırlar. Ne var ki, kelimeler bir defa biçimlerini bulduktan sonra, ancak zaman içindeki gelişmelerle, yeni anlamlar yeni muhtevalar kazanırlar. Anlam, dil zenginliğinin ve bir kültür dili yaratabilmenin başlıca dayanağıdır. Bu nedenle yeni türetilen kelimelerin, anlam bakımından, atılan yabancı kelimelerin kavram inceliklerini karşılayabilecek güçte olmaları gerekir. Yalnız, şu noktayı da hiçbir zaman unutmamalıdır ki, kelimelerin kullanıla kullanıla anlam incelikleri kazanabilecekleri görüşü yabana atılacak bir görüş değildir. Çeşitli dillerin tarihî gelişmelerinin anlambilimi açısından ele alınıp incelenmesi, bu durumun bir genel dilbilim gerçeği olduğunu ortaya koymaktadır. Fransızcadaki 'aralık, fasıla' anlamını veren enterval kelimesinin, aslında 'kazık arası'; İngilizce examination, Fransızca examen'ın Lât. aslı ile 'terazinin dili'; Osmanlıca imtihan'ın 'mihnet, eziyet ve zahmet'; dilimizde karşılığı bulunmayan fuar kelimesinin 'dinlenme günü, tatil günü', dekan kelimesinin 'onluk, onbaşı'[142]; Türkçedeki konuşmak kelimesinin sözle ilgili olmayıp 'karşılıklı olarak konmak'; istemek kelimesinin 'izinde gitmek'; yine kelimesinin 'geri dönmek' anlamlarını taşıdıkları gözönünde bulundurulursa, yeni yapılan kelimelerin, ancak zaman içinde kullanıla kullanıla anlam dolgunluğu kazanabilecekleri görüşü yadırganmaz. Burada kuruluşu doğru olan yeni kelimelerin kullanılışında metod bakımından yardımcı olacak bir ölçü de, kendimizi Osmanlıca düşünerek Türkçe yazmaktan kurtarmak olmalıdır. Daha başarılı bir dil yaratabilmek için, Türkçe düşünüp Türkçe yazmağa alışmalıyız. Biz, dildeki geçiş döneminin ortaya çıkardığı bu türlü aksaklıkların böyle bir tutumla daha kolay yenilebileceği kanısındayız.

41. § Dil Devrimi konusunda yapılan eleştirilerin bir kısmına da Dil Devrimi'ni benimseyen ancak uygulamada ölçü tanımayan bazı

142 Bkz. Suat Yakup Baydur, *Dil ve Kültür*, TDK. 2. baskı 1963, s. 37–41.

Levent Şahverdi Arşivi

görüşler yol açmıştır denebilir. Devrim uygulamasında ölçü tanımama görüşünü savunanlar, bir şair, bir yazar ve bir aydın olarak yeni kelimeler yaratma ve dili zenginleştirme konusunda hiçbir kural tanımadan, dile istenildiği biçimde el atılabileceği kanısındadırlar. Bunlara göre şairler, yazarlar dile istedikleri biçimi verirler; gerekirse bozarlar. Arkadan gelen araştırıcılar ve bilim adamları yapılanlara kural ararlar ve bulurlar[143]. Aslında, şairler, edipler ve yazarlar dilin malzemesini kullanmakta elbette serbesttirler. Dili bir san'at ve düşünce aracı olarak istedikleri biçimde kullanmalıdırlar da. Öyle ki, yeni kelimeler ve yeni imkânlarla genişletme, geliştirme ve güzelleştirme yolunda en büyük yetki ve katkı onlarındır. Güçlü şair ve yazarların elinde işlenmeyen bir dil, kurumuş bir yaprağa, ruhsuz bir kalıba benzer. Gelişip güzelleşemez. Ancak, unutmamalıdır ki, devrim koşulları altına girmiş olan bir dile elatmış olan bir yazar, dili artık yalnızca bir araç olarak kullanmak durumundan ayrılmış, aynı zamanda dilin yapısına ve kuruluşuna yönelmiştir. Onun için var olan malzeme yeterli değildir. Var olanların yardımı ile, var olması gerekenleri türetecek ve yaratacaktır. Durum böyle olunca dile gelişigüzel bir el atmanın yapılamıyacağını da belirtmek zorundayız. Çünkü dil doğal olarak yol alışında gelişigüzel işleyen bir sosyal kuruluş değil; yapısı, işleyişi, değişmesi ve gelişmesi, tek bir söz ile yaşaması, belirli ölçülere bağlı bir sistemdir. Bu sebepledir ki, dilbilimciler, dili tarihe bağlı ancak, tabiat içindeki bir oluş olarak kabul ederler. Onun büyüme ve gelişme koşullarını bir bitkinin büyüme ve gelişme koşullarına benzetirler. Dilin metodu tabiat bilimlerinin metodu olmalıdır derler. Diller tabiî varlıklar olduklarından, tarih ilkelerine göre değil, tabiat kanunlarına göre değişirler. Tarihî, sosyal ve kültürel olaylar bu değişme ve gelişmeyi belirli oranlarda etkilerler, derler. Eğer dil bir sistem olmasaydı, bugün dilbilim ve filoloji bilimleri doğmaz, dilbilgilerinde dilin işleyişinden çıkmış tanımlar yer almazdı. Dil öyle bir sistemdir ki, onun ana yapısını yöneten değişme ve gelişmeler değil, zaman zaman bu değişme ve gelişmeyi bozucu nitelikteki kural dışı olaylar bile, genel kuralın etkisinden kurtulmuş daha güçlü özel kurallara bağlıdır. Türkiye Türkçesinde *elma* kelimesinin, *alma* olarak değil de *elma* olarak söyleniş ve yazılışı işte bu özel kuralın gücünden doğmaktadır.

Burada genel dilbilim ölçülerinden söz ederken, söz türetme ve dili özleştirme çabalarına katkıda bulunma hakkını dili kullanan bütün kişilere tanıdığımız andan itibaren, söz türetmede belirli bir yöntemden

143 Bkz. *Dilde Özleşmenin Sınırı ne Olmalıdır?* TDK. tanıtma yayınları açık oturumlar dizisi: 1, Ankara 1962, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

söz etmenin alabildiğine güçleşeceği görüşünde olanlar vardır[144]. Bu görüşte olanlar, izlenen dilbilim olgularının ve kurallarının, dilde tabiîlik olmadığına, aksine, dilin kişiler yolu ile sürekli olarak değiştiğine işaret ettiğini ileri sürerler. Onlara göre, dil sürekli bir değişme ve gelişme içinde olduğundan, bütün yeniliklerin kaynağı, ferdin dil için gösterdiği çaba ve buluşlara dayanır. Bu sebeple özleştirmede şaşmaz bir ölçüden söz edilemez. Böyle bir ölçü genel dilbilim gerçeğine aykırıdır[145].

Özleştirmede uygulanan ölçülerin genel dilbilim gerçeğine aykırı olup olmadığı noktasında bir yanılmaya işaret etmek gereğini duyuyoruz. Dil elbette sürekli olarak değişir. Bu değişme kişilerden başlar, topluma geçer. Dil yapmada şairlerin, yazarların, bilim adamlarının katkıları inkâr edilemez. Öyle ki, bir *dolmuş*, bir *biçerdöğer*, bir *diptarih* (prehistorya) kelimesini yaratan alelâde kişilerin bile dile yaptıkları katkılar bu gerçeğin tanıklarıdır. Ancak, unutmamalıdır ki, dildeki, sonu gelmez sürekli bir akış ve bir evrim özelliği taşıyan bu değişme, dilin genel eğilimlerine uygun sistemli bir değişme niteliğindedir. Kişilerdeki anadil duygusu ve bu duygunun ayrılmaz bir parçası olan sezgi, dilde kişiler yolu ile kendini gösteren değişmeleri dilin genel akışına ve eğilimlerine uyumlu kılar. Bu şaşmaz gerçek dolayısıyledir ki, özleştirme yolunda yapılan çalışmalar sırasında, bu eğilime uygun düşen yaratma ve buluşlar yadırganmaz; aksine, beğeni ile karşılanır. *Tekzib*'e karşı *yalanlama*'nın, *vaziyet*'e karşı *durum*'un, *müstemleke*'ye karşı *sömürge*'nin, *müstenkif*'e karşı *çekimser*'in, *tamir*'e karşı *onarım*'ın birer yapma kelime oldukları halde, beğenilerek kullanılmış olmaları işte bu kelimelerde dili işleten kuralların ve anadil duygusuna dayanan sezgi ölçüsünün başarı ile kullanılmış olmasından ileri gelmektedir. Eğer dil bir dilbilim vakıası olarak, sanıldığı gibi başıbozuk düzensiz bir değişime uğrasaydı, çeşitli diller birer sistem olarak ortaya çıkamazlar bu sistemlerin işleyiş düzenini ortaya koyan dilbilgileri de yazılamazdı.

Dili özleştirme akımının Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerine ışık tutması bakımından, yapılan çeşitli eleştirileri özetledikten sonra, şimdi örnek olarak bu konudaki görüşleri yansıtan bazı çalışmaları vermeyi uygun buluyoruz:

1. Türk Dili İçin I–VI (Türk basınında çıkan Türk dili ile ilgili makaleler), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25–30, Ankara 1966–1968.[146]

144 Bkz. Tahsin Yücel, *Dil Devrimi*, Varlık Yayını, İstanbul 1968, s. 140.

145 Yuk. göst. e. s. 161 ve öt.

146 *Türk Dili İçin* adlı 6 ciltlik eser, Türk dili konusunda basında çıkmış çeşitli yazıları bir araya topladığından, eleştiri niteliğindeki makaleleri ayrı ayrı vermeyi gereksiz buluyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Ali Karamanoğlu, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul, 1972, Hareket Yayınları.

3. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türkçenin Karanlık Günleri*, İstanbul, İrfan Matb. 1972.

DERLEME VE TARAMA ÇALIŞMALARI

42. § Derleme Çalışmaları:

Cumhuriyet dönemindeki derleme çalışmaları genellikle Anadolu ağızlarından yapılan derlemelerdir. Bunların birkısmı 1932-50 yılları arasında çeşitli bölgelerin Halkevleri tarafından yapılan veya yaptırılan derlemelerdir. Bunun dışında kişisel çalışmalara bağlı özel derlemeler de vardır. Ancak, bu türlü derlemeler, genellikle ele aldıkları bölgeler üzerinde pek az malzeme verebilen, bilimsel nitelikten yoksun küçük yayınlar olmaktan kurtulamamışlardır. Kişisel derlemelerin ilk ve başarılı örneği, aşağıda ayrıca gösterilecek olan *Anadilden Derlemeler I* adını taşıyan söz hazinesi derlemesidir.

Derleme konusundaki önemli çalışmalar Türk Dil Kurumu'nca veya Üniversitelerce yürütülmüş olan çalışmalardır. Bunları sözlük malzemesi niteliği taşıyan kelime derlemeleri ile metin derlemeleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

Kelime derlemeleri Türkiye çapında geniş ve örgütlü bir çalışma düzeni istediği için, uzun süreli bir iş olarak Türk Dil Kurumu'nca ele alınmıştır. Türk Dil Devrimi'nin başlangıç yıllarında, dilden atılacak yabancı kelimelerin yerine, halk ağızlarından karşılıklar bulma gereği, Kurumu doğal olarak böyle bir derleme çalışmasına yöneltmiş bulunuyordu. 1933–35 yılları arasında süregelen 'derleme seferberliği' ile derlenmiş olan 150.000 fişlik derleme malzemesi, Kurum'ca 1939–1949 yılları arasında *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adiyle 4 cilt halinde yayımlanmıştır. Bu yayının ciltlere göre durumu şöyledir:

1. Söz Derleme Dergisi I (A–D), İstanbul 1939.
2. Söz Derleme Dergisi II (E–K), İstanbul 1941.
3. Söz Derleme Dergisi III (L–Z), İstanbul 1942.
4. Söz Derleme Dergisi IV (Ulama), İstanbul 1949. Tertip bakımından bu eserlerden yararlanmayı kolaylaştırmak, derlenmiş foklor malzemesini de değerlendirmek üzere, bunlara sonradan aşağıdaki iki cilt daha eklenmiştir:

Levent Şahverdi Arşivi

5. Söz Derleme Dergisi VI (Folklor Sözleri), Ankara 1952.
6. Söz Derleme Dergisi V (İndeks), Ankara 1957.

1933–34 yıllarında devlet organlarının desteği ile yürütülen derleme seferberliği, dilden anlar kişilerin yürütegeldikleri bir derleme çalışması olmadığından, bu çalışmalara dayanan Derleme Dergisi de elverişli bir yayın olamamıştı. Derlenen sözlerin, ağızlardaki söyleniş şekillerini ve anlam ayrılıklarını yansıtamamış olmaları, bu derginin başlıca eksiklerindendi. Ayrıca, ağızlardaki bütün sözler de derlenebilmiş değildi. Pek çok eksikler göze çarpıyordu. Bu nedenle 1952 yılında Kurum, derleme sözlüklerini yenibaştan düzeltme çalışmalarına girişti. Bu defa artık devlet organlarından yararlanılmamıştı. Büyük çapta taşradaki gönüllü aydınların, Türkçe ve edebiyat öğretmenlerinin yardımlarına başvurulmuştu. Bu yolla ve ayrıntıları Kurum'ca tesbit edilen bir derleme programı ile, sekiz yılda 450.000 fişlik ağız malzemesi derlenmiştir. Kurum merkezinde ilk derleme fişleri ile ikinci derleme fişleri harman edilerek yenibaştan bir sözlük durumuna getirilmeğe başlanmıştır. Derleme Sözlüğünün 1963–73 yılları arasında yalnız 6 cildi yayımlanmıştır. Sözlük 13 cilt olarak tasarlanmıştır. Yayınlanan ciltler şunlardır:

1. Derleme Sözlüğü I (A), Ankara 1963.
2. Derleme Sözlüğü II (B), Ankara 1965.
3. Derleme Sözlüğü III (C,Ç), Ankara 1965.
4. Derleme Sözlüğü IV (D), Ankara 1969.
5. Derleme Sözlüğü V (E,F), Ankara 1972.
6. Derleme Sözlüğü VI (G), Ankara 1972.

Anadilden Derlemeler:

Yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye'de halk ağızlarından derlenen kelimelere ve folklor malzemesine dayanmaktadır. Uzun aralıklarla iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bunlar:

1. Hamit Zübeyr (Koşay)–İshak Refet (Işıtman), *Anadilden Derlemeler 1*, İstanbul 1932,

2. Hamit Zübeyr Koşay– Orhan Aydın, *Anadilinden Derlemeler II*, Ankara TDK 1952.

Bunlar dışında, ağızlar üzerinde yapılmış çeşitli inceleme yayınlarının sonlarına eklenmiş olan'sözlük' bölümleri de birer derleme ve tarama ürünü olan küçük sözlüklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Metin Derlemeleri:

Anadolu ağızlarından yapılan derleme ve incelemelerin birkısmı da ağız malzemesi niteliğindedir. Anadolu'nun hemen her bölgesinden derlenmiş malzeme vardır. Derlenen malzeme genellikle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğ. Fakültesi ile Türk Dil Kurumu ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültelerince yayımlanmıştır. Cumhuriyet dönemindeki derleme çalışmaları üzerine bir fikir verebilmek için, aşağıda bu nitelikteki eserlerden bazı örnekler vermeyi uygun buluyoruz:

Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı* I, TDK. İstanbul 1945.

———, *Gaziantep Ağzı* II, TDK. İstanbul 1945.

———, *Gaziantep Ağzı* III, TDK. İstanbul 1946.

Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Urfa Ağzı*, TDK. İstanbul 1945.

Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme* I, II, İst. Üniv. Edeb. Fak. Yayını, İstanbul 1940, 1941

———, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamar*, TDK. İstanbul 1942,

———, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, TDK. İstanbul 1943.

———, *Sıvas ve Takot İllerimiz Ağızlarından* Toplamalar TDK. İstanbul 1944.

———, *Kuzey–Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK. İstanbul 1946.

———, *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, İst. Üniv. Edeb. Fak. yayını, İstanbul 1948.

———, *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, İst. Üniv. Edeb. Fak. yayını, İstanbul 1951.

Zeynep Korkmaz, *Güney–Batı Anadolu Ağızları*, Ank. Üniv. DTCF. yayını Ankara 1956.

———, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ank. Üniv. DTCF. yayını, Ankara 1963.

Selâhaddin Olcay, *Erzurum Ağzı*, Erzurum Üniv., Fen–Edeb. Fak. yayını, Ankara 1966.

———, *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, Ankara 1966.

Ömer Asım Aksoy, *Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler*[147], TDK. Ankara 1949.

Ömer Asım Aksoy– Cem Dilçin, *Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler* (2. kitap), TDK. Ankara 1971

147 Atasözleri ile ilgili başka nitelikte yayınlar için bkz. Türk *Dil Kurumu Kol Çalışmaları* (1932–1972), TDK. Ankara 1972, s. 21, 23.

Levent Şahverdi Arşivi

Derleme çalışmaları arasında Ankara ve İstanbul Üniversiteleriyle Erzurum Üniversitesi'nin Türk Dili bölümlerinde yaptırılmış olan doktora ve öğrenci bitirme tezleri de önemli bir yet tutar. Bu tezler. dolayısiyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden malzeme derlenmiş ve kısmen işlenip değerlendirilmiştir. Ağızlardan derlenen malzemenin birkısmı da çeşitli dergilerde yazılan makaleler dolayısiyle verilmiş metin parçaları durumundadır.

Yukarıda örneklendirmeğe çalıştığımız bütün bu yayınlara rağmen, Cumhuriyet dönemindeki ağız derleme ve çalışmaları yeterli sayılamaz. Anadolu ağızlarının her yönü ile incelenebilmesi ve dialektoloji metoduna uygun dil haritalarının yapılabilmesi, öncelikle sağlam ölçülerle derlenmiş dil malzemesini gerektirir. Bu bakımdan derleme çalışmaları daha, oldukça büyük bir boşluk içindedir denebilir.

TARAMA ÇALIŞMALARI

43. § Cumhuriyet döneminde tarama çalışmaları da Türk Dil Kurumu eliyle yürütülmüş; hazırlanışında Derleme Dergisi'nin hazırlanışında paralel bir yol izlenmiştir.

Türk Dil Kurumu'nun yazılı kaynaklardan yaptırdığı taramalardan elde edilen malzemenin *Tarama Dergisi I* ve *II* adlariyle iki cilt halinde daha 1934 yılında yayımlanmış olduğunu yukarıda Dil Devrimi'nin başlaması dolayısiyle belirtmiştik. Bunlardan birincisi, Türkiye Türkçesi ile ilgili tarihî devir eserlerinden çıkarılmış malzemeyi içine alıyordu. İkinci cilt ise indeks durumundaydı. 1935–1957 yılları arasında, Türkiye Türkçesinin XIII–XX. yüzyıllar arasındaki devirleri ile ilgili pek çok basma ve yazma eser taratılmış, bu taratma sonuçları dört ciltlik ve beş kitaplık sözlük halinde yayımlanmıştır. Eserin adı: *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıkları İle Tarama Sözlüğü*'dür. Bunlardan C. I İstanbul 1943; C. II /1 (A–İ), İstanbul 1945; C.II /2 (K–Z) Ankara 1953; C. III Ankara 1954; C. IV Ankara 1957 tarihlerini taşımaktadır. Her cilde 30–40 eserin tarama fişleri kaynaklık etmiştir. Toplam olarak 160 eser taranmıştır. Sözlüğe geçirilen kelimeler, taranan eserlerden alınan mısra, beyit ve cümleler ile de tanıklanmıştır. Ancak, bu ilk yayında, her cilt ayrı ayrı eserlere dayanan ve A'dan Z'ye kadar uzanan müstakil birer sözlük durumunda idi. Bir de bilimsel bakımdan düzeltilmeğe muhtaç yanları vardı. Hem bu eksiklerini gidermek hem de eseri parça parça yapılmış tarama sonuçlarından kurtarıp bir bütün haline getirebilmek için, Kurum, eseri yenibaştan yayım-

Levent Şahverdi Arşivi

lama hazırlığına girişmiştir. Önceden taranmış eserlere daha 67 esere ait fişler de eklenerek 227 kaynağa dayanan bir tarama sözlüğü durumuna getirilmiştir. 37 yıllık bir çalışmanın sonucu olan *Tarama Sözlüğü* 1963–1972 yılları arasında 6 cilt olarak yayımlanmıştır. Kurum bunlara 'ekler' ve 'dizin' olmak üzere iki cilt daha eklemeyi tasarlamıştır Yayımlanmış olan ciltlerin yıllara göre durumu şöyledir:

Ömer Asım Aksoy– Dehri Dilçin, *Tarama Sözlüğü* I (A–B), Ankara 1963.

Ömer Asım Aksoy– Dehri Dilçin, *Tarama Sözlüğü* II (C–D), Ankara 1965.

Ömer Asım Aksoy– Dehri Dilçin, *Tarama Sözlüğü* III (E–İ), Ankara 1967.

Ömer Asım Aksoy– Dehri Dilçin, *Tarama Sözlüğü* IV (K–N), Ankara 1969.

Ömer Asım Aksoy– Dehri Dilçin, *Tarama Sözlüğü* V (O–T), Ankara 1971.

Ömer Asım Aksoy– Dehri Dilçin, *Tarama Sözlüğü* VI (V–Z), Ankara 1972.

Türk Dil Kurumu 1932 yılından başlayarak yazı dilimize girmiş olan yeni kelimeleri bir sözlük halinde ortaya koymak için 245 roman, hikâye, oyun, çeviri, deneme, şiir türünden eserle 36 dergi ve 15 gazetenin de taramasını yaptırmış, bu yolla 38.000 kelimelik bir tarama fişi hazırlatmıştır.[148]

Türk Dil Kurumu'nca yayın alanına çıkarılan atasözleri ile ilgili yayınların birkısmı da yine derleme ve tarama çalışmalarına dayanan yayınlar durumundadır.[149]

Yine Kurum'ca yayımlanan *Anayasa Sözlüğü*, (I. baskı 1961, 3. baskı 1962) ile, *Yasa Dili Sözlüğü* (Ankara 1966) de Anayasa ve çeşitli hukuk metinlerinin taranması yolu ile meydana getirilmiş sözlüklerdir.

SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

44. § Cumhuriyet döneminde çeşitli seviyedeki okulların ihtiyacını karşılamak üzere hazırlanmış sözlükler ile Osmanlıca – Türkçe sözlükler bir yana bırakılırsa, Türk dilinin eski ve yeni alanlarını içine alan çeşitli sözlükler Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmıştır denebilir.

148. Bkz. Yuk göst. e. s. 15, 24

149 Bkz. yuk. göst. e. s. 23, 25.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Dil Kurumu, 1932–1950 yılları arasındaki dönemde, dil özleştirmesi yanında, kaynak metinlerin, tarihî devirlere ve yaşayan lehçelere ait sözlüklerin de yayın alanına çıkmasına önem verdiği için, bazı önemli dil ürünleri yayımlanabilmiştir. 1950'den sonraki dönemde bu türlü bilimsel yayınlar hemen hemen durdurulmuş; ancak dili özleştirme yolundaki çalışmalara yardımcı olacak sözlüklere yer verilmiştir. Sözlük yayınlarının bir kısmı da çeşitli uzmanlık alanlarına giren küçük sözlükler niteliğindedir. Şimdiye kadar Türk Dili alanında yazılmış olan sözlük yayınlarının başlıcaları şunlardır:

Ahmet Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, I. baskı İst. Üniv. Türkiyat Enst. 1934–1937.

2. genişletilmiş baskı :*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK. İstanbul 1969.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat it–Türk Tercümesi* (Çeviren: Besim Atalay), I. cilt, TDK. Ankara 1939, II. cilt Ankara 1940, III. cilt Ankara 1941.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat–it–Türk* (Tıpkıbasım), TDK. Ankara 1941.

Besim Atalay, *Divanü Lûgat it–Türk Dizini*, TDK. Ankara 1943

Dehri Dilçin, *Arap Alfabesine göre Divanü Lûgat it–Türk Dizini*, TDK. Ankara 1957.

Abû Hayyân, *Kitâbu'l–İdrâk li–Lisânü'l–Etrâk* (Yayımlayan: A. Caferoğlu), İstanbul 1931.

Velet İzbudak,*El–İdrâk Hâşiyesi*, TDK. İstanbul 1936.

Cemaleddin İbni Mühennâ, *Kitab–ı Hilyetü'l–insân ve Hiybetü'l–Iisân* (yayımlayan: Kilisli Rifat), İstanbul 1922–24.

Ali Şir Nevaî, *Muhakemetü'l–Iügateyn* (Türkiye Türkçesine çeviren: İshak Refet Işıtman), TDK. Ankara 1941.

Ferit Devellioğlu, *Türk Argosu*, TDK. I. baskı Ankara 1941, 4. baskı Ankara 1959.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, 1. baskı Ankara 1962.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati:* Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lûgatları, TDK. I–III. ciltler İstanbul 1943, IV. cilt İstanbul 1945.

K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü* (Çeviren: Abdullah Battal Taymas) TDK. I. Cilt (A–J) Ankara 1945, II. Cilt (K–Z) İstanbul 1948.

Levent Şahverdi Arşivi

E.K. Pekarskiy, *Yakut Dili Sözlüğü* (Rusçadan çeviri), TDK. Cilt I (A–M), İstanbul 1945.

H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü* (Rusçadan çeviri), TDK. İstanbul 1950.

Mehmet Ali Ağakay, *Türkçede Mecazlar Sözlüğü*, TDK. Ankara 1949.

———, *Türkçede yakın anlamlı kelimeler sözlüğü*, TDK. Ankara 1956.

Ali Püsküllüoğlu, *Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü*, Nokta yayınları, Ankara.

Sade Türkçe Kılavuzu, TDK. I. baskı Ankara 1953, 3. baskı Ankara 1971.

Nijat Özön, *Sinema Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ankara 1963.

Adnan Turanî, *Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ankara 1968.

Ali Püsküllüoğlu, *Haber Dili Sözlüğü*.TDK. Ankara 1968.

Cahit Öztelli, *Resmi Yazışmalar Sözlüğü*, Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, TDK. Ankara 1969.

Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK. I. baskı Ankara 1969, 2. baskı Ankara 1972.

Abdullah Kızılırmak, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ankara 1969.

Recai Cin, *Kavramlar Dizini*, I, II, TDK. Ankara 1971.

Kemal Demiray, *Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu*, TDK. Ankara 1972.

Türkçe Sözlük, TDK. İstanbul 1945, 5. baskı Ankara 1969. v.b.

KAYNAK ESER YAYINLARI

44. § Türkçenin, Eski Türkçe diye adlandırdığımız İslâmlıktan önceki dönemi VIII–XI,XIII. yüzyıllar arasında uzanan Köktürk ve Uygur Türkçeleri dönemidir. Bu alandaki eserlerin ortaya çıkarılması XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarında Avrupa ilim alanını fazlasiyle meşgul ettiğinden, çalışma ve yayınların ilk şerefi onlara ait olmuştur. W. Radloff'un Moğolistan'da bulunan Orhun Anıtları ile Yenisey Anıtları'na ait metin atlasını yayımlaması [151], Danimarkalı

150 Yukarıda gösterdiğimiz yayınlar, Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmaların tam bir bibliyografyası değildir. Biz burada, 50 yıllık çalışmaların genel durumu üzerine bir fikir verebilmek için, çeşitli nitelikteki yayınlardan yalnız örnekler vermekle yetinmiş bulunuyoruz.

151 *Atlas der Altertümer der Mongolei*, Petersburg 1892–1899.

Levent Şahverdi Arşivi

bilgin W. Thomsen'in, bu anıtların Türklere ait olduğunu yazı üzerindeki keşfi ile ortaya koyması-[152] Köktürkler'den kalma yazıtlar üzerinde önemli yayınların yapılmasına yol açmıştır [153].

XX. yüzyıl başlarında, 1901–1914 yılları arasında, Doğu Türkistan'da çeşitli hey'etlerce yapılan kazılar ise, eski bir Türk kültür hazinesini, Uygur kültürünün varlığını ortaya çıkarmıştır. Kazılarda elde edilen yazma eser malzemesi, genellikle kazı hey'etlerinin mensup oldukları memleketlere taşınmıştır. Malzemenin büyük bir kısmı Berlin'e götürülmüştür. Bu buluşlara paralel olarak, Almanya'da W. Bang'ın öncülük ettiği bir Türkoloji Ekolü de kurulmuştur. Bang ve onun yetiştirmiş olduğu bilim adamları, yavaş yavaş Uygurca eserleri işleyip yayımlamağa başlamışlardır. Bu bakımdan, Türkçenin Köktürk ve Uygur dönemlerini içine alan Eski Türkçe üzerindeki kaynak eser yayımında Berlin Bilimler Akedemisi ile Rus Bilimler Akademisi ön sırayı almıştır. Bizdeki yayınlar onlara oranla çok daha az ve daha sonraki yıllara aittir.

Yayın durumu, memleketimizde, İslâmlıktan sonraki kaynak eserler bakımından daha zengindir. Temsil ettiği bölge ve yazı dilleri de çeşitlidir. Cumhuriyet döneminde, memleketimizdeki kaynak eser çalışması ve yayınları bakımından neler yapıldığı konusunda okuyucularımıza yeterli bir fikir verebilmek için Eski Türkçe döneminden başlayarak bu nitelikteki yayınlardan değişik örnekler vermeyi uygun buluyoruz:

Necip Âsım, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1340.

Orhun Âbideleri'nin Arap harfleri ile yapılmış bir yayınından ibarettir.

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 4 cilt, TDK. İstanbul 1936–1941.

Run harfleri ile yazılmış ve mezar taşı olarak dikilmiş *Kül-Tigin*, *Bilge-Kağan* ve Tonyukuk anıtları ile, Orhun ve Yenisey ırmakları çevresinde bulunmuş pek çok küçük yazıtları içine alır.

Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, *MEB*. Bin Temel Eser serisi, İstanbul 1970.

---

152 *Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Jénisséi, notice préliminatire*, Bulletin de' l'Academie Royal des Sciences et des Lattres de Danemark, Copenhague 1893, 285–299; *Inscriptions de L'Orkhon déchiffrées*, MSFOu V, Helsingfors 1896.

153 Bu konudaki bibliyografya için bkz. Talât Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University yayını, Bloomington 1968, s. 411–419; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, MEB. 1000 Temel Eser yayını, 1970 ve sonuna eklenen Bibliyorgrafya sayfası.

Levent Şahverdi Arşivi

Talât Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, İndiana University publications, 1968.[154]

Hüseyin Namık Orkun, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası*, TDK. İstanbul 1940.

Huastuanift (A. von Le Coq'un *Manichaica* adlı yayınından Türkçeye aktarılmıştır. Mani dinindeki Uygurların günah itiraf etme kitabıdır), TDK. Ankara 1941.

Çaştani Bey Hikâyesi (F.W.K. Müller'in *Uigurica* IV'ünden Türkçeye aktarılmış Uygurca bir metin yayınıdır), TDK. İstanbul 1945.

Uygarca Üç Hikâye (F.W.K. Müller'in Uigurica IV'ünden Türkçeye aktarılmış Uygurca Metin yayınıdır), TDK. Ankara 1946.

Saadet Çagatay, *Altun Yaruktan İki Parça* (Budistlerin mukaddes kitabı olan *Suvarnapraphāsa*'dan alınan iki parçanın çevriyazılı metin yayınıdır), Ank. Üni. DTCF. yayını 1945.

R. Rahmetî Arat–W Bang, *Oğuz Kağan Destanı*, *İstanbul* 1936. Muharrem Ergin, *Oğuz kağan Destanı*, MEB. Bin Temel Eser serisi, İstanbul, 1973.

R. Rahmetî Arat, *Eski Türk Şiiri*, TDK. Ankara 1965.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (Viyana, Fergana ve Kahire nüshalarının tıpkıbasımı), TDK. I. Cilt Viyana nüshası, İstanbul 1942; II. Cilt Fergana nüshası, İstanbul 1942; III. Cilt Mısır nüshası, İstanbul 1943.

R. Rahmetî Arat, Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig I* (kritik metin yayını) TDK., İstanbul 1947[155].

R. Rahmetî Arat, Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî, *Atebetü'l–hakayık* (kritik metin yayını, sözlük ve notlar), TDK. İstanbul 1951.

Orta–Türkçe Orta–Asya Kolu:

Seyf–i Serayî, *Gülistan Tercümesi* (XIV. yüzyıl Kıpçak Türkçesi, tıpkıbasım), TDK. Ankara 1954.

Mahmud b. Ali el–Kerderî, *Nehcü'l–ferâdis* I (XIV. yüzyıl Hârezm Türkçesi, tıpkıbasım), TDK. Ankara 1956.

---

154 Gerçi bu eser Türkiyede yayınlanmamıştır. Ancak, öğrenimini Türkiyede yapmış ve hâlen Ankara Hacettepe Üniveritesinde görevli bir meslektaşımızın çalışması olarak buraya almakta sakınca görmedik.

155 *Kutadgu Bilig* metninin Türkiye Türkçesine çevirisi yine Reşid Rahmetî Arat tarafından yapılmıştır. Bkz. Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II, Tercüme, Türk Tarih Kurumu yayınlarından II. Seri no: 20, Ankara 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

İshak Refet Işıtman, Ali Şir Nevaî, *Muhakemetü'l–lûgateyn* (XV. yüzyıl. Çağatay Türkçesi), TDK. Ankara 1948.

Agâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevaî, II. *Divanlar : Garaibü's–sıgar, Nevâdirü'ş–şebab, Bedâyiü'l–vasat, Fevâyidü'l–kiber ve Farsça Divan*, TDK. Ankara 1966.

Agâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevaî, III. *Hamse : Hayretü'l–ebrâr, Ferhad ü Şirin, Leylî vü Mecnun, Sebʿa–i Seyyâr, Sedd–i İskenderî*, TDK. Ankara 1967.

Agâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevaî, IV *Divanlar ile Hamse dışındaki* 17 *eser*, TDK. Ankara 1968.

Ebü'l–Gazî Bahâdır Han, *Şecere–i Terâkime* (Türkmen Şeceresi, XVII. yüzyıl Çağataycası, tıpkıbasım), TDK. İstanbul 1937.

Mirzâ Mehdî Han, *Senglah. Lûgat–i Nevaî* (XVIII. yüzyıl Çağataycası, tıpkıbasım), TDK. Ankara 1950.

Eski Anadolu Türkçesi:

İsmail Hikmet Ertaylan, *Behcetü'l–hadayık* (Tıpkıbasım), İst. Üniv. Ed. Fak. yayını, İstanbul 1955.

Mecdud Mansuroğlu, Ahmed Fakih, *Çarhnâme*, İst. Üniv. Ed. Fak. yayını, İstanbul 1956.

Mecdud Mansuroğlu, *Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri*, İst. Üniv. Ed. Fak. yayını, İstanbul 1958.

Agâh Sırrı Levend, Gülşehrî, *Mantıkuttayr* (Tıpkıbasım ve Giriş), TDK. Ankara 1957.

Burhan Toprak (Ümit), *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1933–34.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1934, Türk Klâsikleri Serisi. İstanbul 1943, 1948, 1954.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Risalat al–Nushiyye ve Divan*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği yayını, İstanbul 1965.

Kadı Burhaneddin Divanı I (Tıpkıbasım), TDK. İstanbul 1944.

Kilisli Rif'at, *Kitab–ı Dede Korkut 'alâ Lisân–ı Tâife–i Oğuzân*, İstanbul 1932.

Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut* (İnceleme, Metin), İstanbul 1938.

Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı* (Metin, Sözlük ve İnceleme), Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* I (Giriş, Metin Faksimile) TDK. Ankara 1958.

Zeynep Korkmaz, Sadrü'd-dîn Şeyhoğlu, *Marzubân-nâme Tercümesi* (İnceleme, metin, sözlük, tıpkı basım), Ank. Ün. DTCF. yayını 1973.

Ahmet Ateş, Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n-Necât. Mevlid*, (İnceleme, metin, sözlük), TDK. Ankara 1954.

Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı* (Tıpkıbasım), TDK. İstanbul 1942.

Faruk Timurtaş, *Şeyhînin Husrev ü Şirini*, İst. Üniv. Ed. Fak. yayını, İstanbul 1963.

Faruk Timurtaş, *Şeyhî, Hayatı, Eserleri-Eserlerinden Seçmeler*, İst. Üniv. Ed. Fak. Yayını, İstanbul 1968.

Sedit Yüksel, Mehmet, *Işknâme* (İnceleme, Metin, Sözlük), Ank. Ün. DTCF. yayını, Ankara 1965.

Selâhaddin Olcay, Ebu'l-leys Semerkandî, *Tezkiretü'l-evliyâ Tercümesi*, Ank. Üniv. DTCF. yayını, Ankara 1965.

Besim Atalay, Bergamalı Kadrî, *Müyessiretü'l-ulûm* (Tıpkıbasım, metin ve dizin), TDK. İstanbul 1946, v.b.[156]

Yukarıda belirttiğimiz kaynak eser çalışmaları arasına sokabileceğimiz, ancak, daha yayın alanına çıkmamış bulunan eserler de vardır. Bunlar, İstanbul, Ankara ve Erzurum Üniversitelerinin Türk Dili Kürsülerinde hazırlatılmış olan öğrenci bitirme tezleri ile doktora ve doçentlik tezleridir. Türkiye ve Avrupa kitaplıklarında bulunan yazma halindeki eserlerin kısmen ya da bütün olarak çevriyazılı metin hazırlıklarına veya metinle birlikte inceleme ve sözlük çalışmalarına da dayanmaktadır. Bunlardan bitirme tezi ve doktora çalışması niteliğinde olanlar, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesine bağlı olan Türkiyat Enstitüsü ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Erzurum Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanelerinin yazma eserler bölümlerinde saklanmaktadır[157].

156 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hamza Zülfikar, *Cumhuriyet döneminde yurdumuzda yapılan kaynak metin yayınları*, Anma Kitabı, DTCF. yayını, Ankara 1974, s. 169-199.

157 Tez çalışmalarının konumuzla ilgili bölümleri için bkz. Muharrem Ergin, *Türkoloji Bölümü Çalışmaları II: Tez çalışmaları*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergi, X (1961), s. 131-160; XI(1961), 109-128; Olcay Önertoy, DTCF. *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çalışmaları, Türkoloji Derg.* C.I (1964), s. 159 - 164: Türk dili çalışmaları; Muhan Bâli, *Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Tez Çalışmaları*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. XVI (1968), s. 139-145.

Levent Şahverdi Arşivi

MAKALE NİTELİĞİNDEKİ METİN YAYINLARI

46. § Cumhuriyet döneminde yapılmış kaynak metin yayınlarının bir kısmı da müstakil eserler olmayıp, küçük çapta makale niteliğindeki yayınlardır. Çeşitli alanları kapsayan bu türlü yayınlar da oldukça geniş bir yer tutar. Yukarıdaki çalışma ve yayınların tamamlayıcısı olmak bakımında, bunlardan da birkaç örnek göstermekle yetineceğiz:

Sadettin Buluç, *Behcetü'l–hadâik fî – Mev'izeti'l – halâik'ten Örnekler*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VII /1–2, İstanbul 1956.

Sadettin Buluç, *Behcetü'l–hadâik fî – Mev'izeti'l–halâik'ten Derlenmiş Koşuklar*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1963.

M. Şerefeddin (Yaltkaya), *Mevlânada Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler*, Türkiyat Mecmuası IV (İstanbul 1934).

Sadettin Buluç, *Şeyyad Hamzanın Beş Manzumesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VII /2 (1956).

Mecdud Mansuroğlu, *Şeyyad Hamzanın Beş Manzumesi*, Oriens X /I (1957).

Necmettin Halil Onan, *Şeyyad Hamzanın İki Yeni Gazeli Dolayısiyle*, DTCF. Dergisi VII /4 (1949).

R. Rahmetî Arat, *Fatih Sultan Mehmed Yarlığı*, Türkiyat Mecmuası VI (1939).

R. Rahmetî Arat, *Türk Hukuk Vesikaları*, Türk Kültürü Araştırmaları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını C.I. (1964).

Faruk Timurtaş, *Harnâme*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III /3–4 (1949).

Agâh Sırrı Levend, *Attar ile Tutmacının Gül ü Husrev Mesnevileri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1959.

Mustafa Canpolat, *Edviye–i Müfrede*, Türkoloji Dergisi V /I (1973) v.b.

Saadet Çağatay, *Karaçayca Birkaç Metin*, DTCF. Dergisi IX /3. v.b.[158]

158 Makale olarak yayımlanmış metinler *Türk Yurdu*, *Türkiyat Mecmuası*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *Oriens*, *Türkoloji Dergisi* gibi çeşitli ihtisas dergilerinde, Türk Dil Kurumu'nca yayımlanan *Bilimsel Bildiriler*'de, *Köprülü Armağanı* (1953), *Jean Deny Armağanı*, (1958), *Németh Armağanı* (1962) gibi armağanlarda çıkmıştır. Bu nitelikteki yazıların tamamı için söz konusu dergi ve yayınların fihristlerine başvurulabileceği gibi, Millî Kütüphane'ce yayımlanmakta olan Türkiye Makaleler Bibliyografyası'na da bakılabilir. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nde çıkan Türk dili konusundaki başka yazılar için ayrıca bkz. Osman Sertkaya, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinin I–XX Ciltlerinin İndeksi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XX (1972), İstanbul 1973, s. 201–212.

Levent Şahverdi Arşivi

47. § Cumhuriyet döneminde Türk dili alanında yazılan monografilerle, Türk dilinin çeşitli konularını ele alan makaleler oldukça çoktur. Bunları konuları bakımından bir sınırlamaya sokmak gerekirse, Türkçenin tümünü ele alan çalışmalar, belli bir konu üzerinde duranlar, bibliyografya niteliği taşıyanlar, dil tarihi ile ilgili olanlar, gramer konuları ve etimoloji üzerinde duranlar genel dilbilimi alanına girenler, herhangi bir eserin inceleme ve sözlüğü niteliğini taşıyanlar, tanıtma ve eleştiri yazıları olmak üzere çeşitli gruplara ayırmak mümkündür. Türkçenin devirleri ve bölgeleri bakımından da Eski Türkçe döneminden başlayarak Türkiye Türkçesine ve Anadolu ağızlarına; ayrıca Türkiye dışı lehçelere kadar uzanan bir genişliktedir.

Bunların monografi genişliğinde olanları, yukarıdaki bölümde de belirttiğimiz üzere genellikle hem metin yayını hem de araştırma–inceleme eseri niteliği taşıdıklarından, kaynak metin yayınları ile birleşmektedirler. Hemen hepsi de üniversite öğretim üyeleri ya da üniversite dışı araştırıcılar tarafından hazırlanmış bilimsel nitelikteki çalışmalardır.

Kaynak metin yayınları ile birleşenler dışında kalan çalışmalar üzerinde de genel bir fikir verebilmek için, önce müstakil kitap sonra da makale durumundaki eserlerden örnekler sıralamayı uygun buluyoruz:

Kitap yayınlarından örnekler:

Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'ta Dil Kültür Bağlantısı*, İstanbul 1955,

Doğan Aksan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, Ank. Ün. DTCF. yayını, Ankara 1971.

Tahsin Banguoğlu, *Ana Hatları ile Türk Grameri*, Maarif Vekâleti, İstanbul 1940.

Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu*, İstanbul 1967.

Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İst. Üniv. Ed. Fak. yayını I. Cilt İstanbul 1970, II. Cilt İstanbul 1964.

A. Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK. Ankara 1964.

A. Dilaçar, *Dil, Diller ve Dilcilik*, TDK. Ankara 1968.

A. Dilaçar, *Kurtadgu Bilig İncelemesi*, TDK. Ankara 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

Saim Ali Dilemre, *Genel Dil Bilgisi, Yeryüzü Dil Bölgeleri*, İstanbul 1939.

Haydar Ediskun *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1963.

Ahmet Cevat Emre, *Türk Dilbiligisi*, TDK. İstanbul 1945.

Ahmet Cevat Emre, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri*, TDK. Ankara 1949.

Muharrem Ergin, *Osmanlıca Dersleri : Türk Dil Bilgisi*, İst. Üniv. Ed. Fak. yay. 1958, 2. baskı 1962.

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK. Ankara I. baskı 1966, gözden geçirilmiş 2. baskı 1971,

Vecihe Hatiboğlu *Türk Kelimelerinin Önsesleri*, Ank. Üniv. DTCF. yayını 1961.

Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Söz Dizini*, TDK, Ankara 1972.

Zeynep Korkmaz, *Güney–Batı Anadolu Ağızları; Ses Bilgisi*, Ank. Üniv. DTCF. yayını 1956.

Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ank. Ün. DTCF. yayını, 1962, 2. baskı; 1969.

Zeynep Korkmaz, *Türk dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ank. Üniv. DTCF. yayını 1963.

Ragıp Hulûsî Özdem, *Tarihsel Bakımdan Öztürkçe ve Yabancı Sözlerin Fonetik Ayraçları*, İstanbul 1937.

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK. Ankara I. baskı 1949, 3. baskı 1972.

Muzaffer Tansu, *Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe*, TDK. Ankara 1963 v.b.

Makale Yayınlarından Örnekler:

Doğan Aksan, *Türk Anlambilimine Giriş : Anlam Değişmeleri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1965.

Doğan Aksan, *Türkçe Araştırmalarda Yeni Yollar*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1969.

R. Rahmetî Arat, *Türk Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair*, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1960.

R. Rahmetî Arat, *Türkçede Cihet Mefhumu ve Bununla İlgili Tabirler*, Türkiyat Mecmuası XIV (1964), İstanbul 1965.

R. Rahmetî Arat – Bang W., *Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar* Türkiyat Mecmuası IV (1934).

Levent Şahverdi Arşivi

Tahsin Banguoğlu, *Türkçede Tekerrür Fiilleri*, Türk Dili Araştırları Yıllığı 1956,

Tahsin Banguoğlu, *Türkçede Benzerlik Sıfatları*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1957.

Özcan Başkan, *Türkçede Islık Dili*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XVI (1968)

Sadettin Buluç, *Eski Bir Türk Dili Yadigârı*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, VI (1955).

Sadettin Buluç, *Eski Anadolu Türkçesiyle bir Kâbus-nâme Çevirisi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1969.

Ahmet Caferoğlu, *Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları*, Türkiyat Mecmuası IV (1934).

Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Bir iki Örnek*, Fuad Köprülü Armağanı (1953).

Ahmet Caferoğlu *Etimolojik Araştırma Denemeleri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1957

Ahmet Caferoğlu, *Filolog Gözü ile "Beş şehir"deki Kelime Üslûbu*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XII (1962), İstanbul 1963.

Ahmet Caferoğlu, *Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XIII (1964), İstanbul 1965.

Ahmet Caferoğlu, *Aydın İli Ağızlarından Örnekler ve Etnoğfafya bakımından Özellikleri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1965.

Ahmet Caferoğlu, *Abdülhak Hâmidin Stilistik Kelime Yaratıcılığı*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XV (1967).

Ahmet Caferoğlu, *Türkçede v Morfemi*, Türkiyat Mecmuası XVI (1971).

Mustafa Canpolat, *Behcetül-hadaik'ın Dili Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1967.

Mustafa Canpalat, *Edviye-Müfrede*, Türkoloji Dergisi V (1973).

Hasan Eren, *İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi. VII (1949).

Hasan Eren, *Türk Onomastiği Hakkında*, Fuad Köprülü Armağanı (1953).

Hasan Eren, *Türk Dillerinde Metháthése*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1953,

Hasan Eren, *Türkçe İstabur Kelimesi Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan Eren, *Türkçe "gök" Kelimesinin Türevleri*, Jean Deny Armağanı (1958).

Hasan Eren, *Kıbrısta Türkler ve Türk Dili*, Türkoloji Dergisi (1964).

Hasan Eren, *Yer Adlarımızın Dili*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

Hasan Eren, *Suğla*, Türkoloji Dergisi. IV (1972).

İsmail Eren, *Türkiye Türkçesine Dair Rusça Neşriyat* (1776–1963) *Üzerinde Bibliyografya Dergisi*, Türkiyat Mecmuası XIV (1964), İstanbul 1965

İsmail Eren, *Yugoslavya Türklerinin Ağız ve Folkloruna Dair Bazı İnceleme ve Kaynaklar*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVI (1968).

Muharrem Ergin, *Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında*, Türk Dili ve Edebiyatı Derg. IV/1–2.

Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Derg. IV/3 (1951).

Muharrem Ergin, *Türkoloji Bölümü Çalışmaları II: Tez Çalışmaları* Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi X (1960), XI (1961).

A. Dilaçar, *Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1957.

Turhan Gandjei, *Kazvinli Vâiz'in Türkçe Şiirleri*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XIX (1971) İstanbul 1972.

Turhan Gandjei, *Sadıkî-i Afşar'ın Türkçe şiirleri*, Türkiyat Mecmuası XVI (1971)

Tuncer Gülensoy, *Moğolların Gizli Tarihindeki Türkçe kelimeler Üzerine Bir Deneme*, Türkoloji Dergisi V (1973).

Necmettin Hacıeminoğlu, *Salebî'nin Kısasü'l–enbiya'sının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XII (1962), İstanbul 1963.

Necmettin Hacıeminoğlu, *da/de Edatı Üzerine*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVI (1968).

Abdülkadir İnan, *XIII–XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz–Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "Halis Türkçe"*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1953.

Abdülkadir İnan, *Kayıtbayın Türkçe Duaları*, Jean Deny Armağanı (1958)

Abdülkadir İnan, *Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçıklar ve Kıpçak Türkçesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XII (1962), İstanbul 1963.

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesinde 'iktidar' ve 'imkân' Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1959.

Zeynep Korkmaz, *Türkçedeki Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1960.

Zeynep Korkmaz, *Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması*, Türkoloji Dergisi II (1965).

Zeynep Korkmaz, *Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Yusuf ve Züleyha Mesnevisinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Adı*, Türkoloji Dergisi III (1968).

Zeynep Korkmaz, *–ası /–esi Gelecek Zaman İsim–Fiil Ekinin Yapısı Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1968.

Zeynep Korkmaz, *Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi*, Türkoloji Dergisi IV (1972),

Mecdud Mansuroğlu, *Anadoluda Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV /3 (1951).

Mecdud Mansuroğlu, *Türkçede –mış Ekinin Fonksiyonları*, Fuad Köprülü Armağanı (1953).

Mecdud Mansuroğlu, *Fonetik Laboratuarları Hakkında*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VI (1955).

Mecdud Mansuroğlu, *Türkçede –ġay /—geg Eki ve Türevleri*, Jean Deny Armağanı (1958).

Ragıp Hulûsî Özdem, *Dil Mükemmelliği ve Dil Mükemmelleştirme Görünceleri*, Türkiyat Mecmuası (1934).

N. Pekolcay, *Süleyman Çelebi Mevlidi ve Menşei*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VI (1955).

Osman Sertkaya, *Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri I*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVIII (1970).

Osman Sertkaya, *Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri* II, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XIX (1971).

Osman Sertkaya, *Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III ve Uygur Harfleri İle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XX (1972), İstanbul 1973.

Şinasi Tekin, *Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

Faruk, Timurtaş, *Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1960.

Faruk, Timurtaş, *Bakînin Kanunî Mersiyesinin Dil Bakımından İzahı*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XII (1962), İstanbul 1963.

Osman Nedim, Tuna, *Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1960.

M. Şerafettin, (Yaltkaya), *Mevlânada Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler*, Türkiyat Mecmuası IV (1934).

Yukarıda, makale niteliğindeki yayınlar dolayısiyle adı geçen çeşitli bilimsel dergilerde, zaman zaman E. Rossi, A. Bombaci (İtalya), G. Hazai (Macaristan), A.K. Borovkov, A.N. Kononov (Sovyet Rusya), G. Clauson (İngiltere), A. von Gabain, G. Doerfer (Batı Almanya), J. Eckmann, K. Menges, O. Pritsak, A. Tietze (A.B.D.), A. Zajaczkowski, (Polonya), P. Zieme (Doğu Almanya) gibi tanınmış yabancı dilcilerin yazılarının da yer almış olması, Türk dili çalışmalarının 50 yıllık Cumhuriyet dönemindeki verimliliğine işâret eden tanıklardır. Bu durum ayrıca, Avrupa memleketlerinde yayımlanan çeşitli bilimsel dergilerde Türk dilcilerinin yazılarının yer alması ile de tanıklanmaktadır. *Oriens*, *Ural' Altaische Jahrbüher*, *Bulletin School of Oriental and African Studies*, *Körösi Csoma Archivum*, *Studia Turcica*, *Central Asiatic Journal* v.b. zaman zaman Türk bilim adamlarının da yazı verdikleri yabancı dergilerdir.

TÜRK DİLİ İLE İLGİLİ DERGİLER

48. § Cumhuriyet döneminde Türk dili araştırmalarının ayrı bir bilim kolu halinde ele alınıp geliştirilmesine paralel olarak, makale niteliğindeki araştırmalar da yıldan yıla büyük bir hızla artmıştır. Bu durum, Türk dili konusunda hazırlanmış olan yazıların belirli bazı dergilerde yoğunlaşmasına ya da özel ihtisas dergilerinin kurulmasına yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde Türk dili ile ilgili gelişmelerin durumunu yansıtabilmek bakımından, kısaca bu nitelikteki dergilere de dokunmak istiyoruz:

1. *Türkiyat Mecmuası:*

1926 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne bağlı olarak kurulmuş olan Türkiyat Enstitüsü'nün yayın organıdır. Şimdiye kadar 17 cilt yayımlanmıştır. Bu ciltlerde Türk dilinin pek çeşitli konularını ele alan değerli yazılar vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

2. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi :*

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı bölümünce yayımlanmakta olan bir ihtisas dergisidir. Bölümün öğretim üye ve yardımcıları derginin tabiî yazarlarıdır. 1947 yılında çıkarılmağa başlamış olan dergiden bugüne kadar 20 cilt yayımlanmıştır. Dergide Türk dili konusunda değerli yazılar yer almıştır.

3. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı :*

Türk Dil Kurumu'nca yayınlanan Türk Dili: Belleten'in yerini almıştır. Yılda bir kez çıkarılar. 1953 yılında yayımlanmağa başlayan bu yıllıktan şimdiye kadar 19 cilt çıkarılmıştır. Dergi, Kurum uzmanları dışında yerli ve yabancı bütün bilim adamlarına açıktır. Her cildinde Türk dilinin çeşitli konularını işleyen değerleri yazılar yer almıştır.

4. *Türk Dili :*

Türk Dil Kurumu'nca 1950 yılından beri çıkarılagelen bir aylık dergidir. Niteliği bakımından dilde özleştirme akımını destekler. Genellikle Türk dili ile ilgili aktüel ve popüler konular yer alır. Bu bakımdan yukarıda sıralanan bilimsel dergilerden ayrılan bir özelliği vardır.

5. *Türkoloji Dergisi :*

1962 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne bağlı olarak kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü'nün yayın organıdır. 1964 yılında yayımlanmağa başlayan Türkoloji Dergisi'nden şimdiye kadar 5 cilt çıkmıştır. Bölümün öğretim üye ve yardımcıları derginin tabiî yazarlarıdır. Kapsamı bakımından ihtisas yazılarına dayanan dolgun bir dergidir.

6. *Türk Kültürü Araştırmaları :*

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından 1964'ten bu yana çıkarılmaktadır. Bu ilmî dergide Türk Dili ile ilgili yazıların yanında Türk tarihi, cografyası, folkloru, etnografyası v.b. konularla ilgili değerli yazılar da yer almaktadır. Şimdiye kadar X. cildi çıkmıştır.

7. *Cultura Turcica :*

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün İngilizce - Almanca - Fransızca olmak üzere yılda iki defa yayımladığı ikinci bilimsel yayın

Levent Şahverdi Arşivi

organıdır. Şimdiye kadar X. cildi çıkmış olup, orijinal yazılarla beraber *Türk Kültürü* dergisinde yayımlanmış olan Türkçe yazıların çevirilerini kapsar.

8. *Türk Kültürü:*

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nce yayımlanan aylık popüler dergidir. 1960 yılından bu yana çıkmakta olup, 136. sayıya ulaşmıştır. Türklükle ilgili çeşitli konuları ve Türk Dili ile ilgili yarı-bilimsel yazıları kapsar.

9. *Araştırma:*

Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce yayımlanmaktadır. Kapsam bakımından ihtisas yazılarına dayanır.

ÇEŞİTLİ KONGRE VE KURULTAYLARDA TÜRK DİLİ

49. § Cumhuriyet döneminde Türk dilinin yeni bir bilim kolu olarak gereken ilgiyi görmesi ve bu alanı temsil edecek yerli bilim adamlarının yetişmiş olması, onun yurt içi ve yurt dışı kongerelerde temsil edilebilme imkânlarını doğurmuştur. Türk dilinin temsil edildiği başlıca kongre ve kurultaylar şunlardır:

1. *Doğu Bilimciler (Şarkiyat) Kongresi:*

Geçen yüzyılın sonlarından beri toplanan bir kongredir. Toplantı yeri sabit değildir. Kongre Genel Kurulu'nun verdiği karar uyarınca her üç yılda bir, bir başka memlekette toplanır. Son XXIX. toplantısını 16–21 Temmuz 1973 tarihleri arasında Paris'te yapmıştır. Temsil ettiği alan bakımından çok geniş kapsamlı olan bu kongrenin bütün toplantılarında ayrı bir 'Türkoloji Seksiyonu' yer almıştır. Bu seksiyonda yerli ve yabancı bilim adamlarınca sunulan tebliğlerle Türkiye içi ve dışı, eski ve yeni Türk dili kolları temsil edilmektedir.

2. *Sürekli Altaistik Konferansı (Permanent International Altaistic Conference:* PIAC):

Ural–Altay dil ailesinin Altay kolunu temsil eden Türkçe, Moğolca, Mançuca, Tunguzca ve Korece üzerinde tanınmış bilim adamları seviyesinde her yıl bir ülkede ve belirli bir konu üzerinde konferans

Levent Şahverdi Arşivi

düzenleyen sürekli bir toplantıdır. 17 yıl önce başlamıştır. XV. toplantısını 1972 yılında *Viyana*'da *(Strebersdorf)*, XVI. toplantısını 1973 yılında *Ankara*'da, XVII. toplantısını da 1974 yılının Haziran ayında Bonn'da *Bad Honnef*'de yapmıştır. Bu sürekli konferansta da Türk dili çeşitleli konular ile temsil edilmiş ve edilegelmektedir.

3. *Türk Dili Kurultayları:*

Türk Dil Kurumu'nca düzenlenir. İlk kez 1932 yılının 26 Eylülünde A t a t ü r k'ün direktifi ile *İstanbul*'da toplanmıştır. İki yılda bir düzenlenmiş olan istisnaî kurultaylar dışında genellikle üç yılda bir toplanırdı. Dernekler kanununa uydurulan tüzük değişikliği ile 1972 yılından beri 2 yılda bir toplanmaktadır. Toplantı yeri *Ankara*'dır. Şimdiye kadar 14 kez toplanmıştır. 1934 yılındaki Türk Dili Kurultayı bir yana bırakılırsa, 1957 yılına kadar yapılan kurultaylar, yalnız yurt içinde dil konuları ile ilgililenen Kurum üyelerini biraraya toplayan bir kurultay niteliği taşımakta idi. 1957–72 yılları arasında yapılan kurultaylara ise, yabancı memleketlerden gelmiş bilim adamları da katılmıştır. Ancak, bu dönemde Kurultay, bir yandan Kurumun idarî işleri ile meşgul oluyor, bir yandan da bilimsel çalışma ve bildirilere yer veriyordu. Bu durumun ortaya çıkardığı çeşitli sakıncaları gidermek üzere, 1972 Kurultayında idarî işler ile bilimsel çalışmalar ayrı dönemlere alındı. Böylece 1972 yılının Eylül ayında ilk kez *I. Bilimsel Türk Dili Kurultayı* toplanmıştır.

1957 yılından beri Türk Dili Kurultayları'nda Türk dilinin çeşitli konuları yerli ve yabancı bilim adamlarınca ele alınıp değerlendirilmektedir. Kurultayda okunmuş olan bütün bildiriler, *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* adı altında özel birer cilt halinde yayımlanmaktadır.

4. *I. Türkoloji Kongresi:*

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne bağlı Türkiyat Enstitüsü'nce, geçen yıl dünya çapında 1. *Türkoloji Kongresi* düzenlenmiştir. 15–21 Ekim 1973 tarihleri arasında İstanbul'da toplanan bu kongrede Türk dili büyük çapta temsil edilmiştir. Böyle bir Kongrenin belirli aralıklarla Türkiye'de düzenlenmiş olması, bundan böyle Türkiye'yi türkoloji çalışmalarının ana merkezi durumuna getirebilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

5. *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Araştırmaları Simpozyum ve Seminerleri:*

Merkezi *Ankara*'da olan ve Selçuklu devri ile Anadolu Beylikleri devrinin tarihi ve kültürünü araştırmak üzere kurulmuş olan *Seçuklu Tarih ve Medeniyeti Araştırmaları Enstitüsü*'nce 1971 yılından beri yılda bir kez simpozyum ve seminerler düzenlenmektedir. Uluslarası nitelik taşıyan bu bilimsel toplantılar her yıl Türkiye'nin bir köşesinde yapılmaktadır. I. toplantı Anadolu'nun fethinin 900. yıldönümü dolayısiyle 1971 yılı temmuzunda simposyum olarak Erzurum'da; ikincisi 1972 yılı Mayısında *Yunus Emre Semineri* olarak *Eskişehir*'de, üçüncü toplantı da 1973 yılı Eylülünde *Konya*'da yapılmıştır. Bu simpozyum ve seminerlerde Selçuklu ve Anadolu Beylikleri devri Türkçesi dolayısiyle Türk dili de temsil edilmiştir.

6. *Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Türkiyesi Çalışmaları Uluslararası Kongresi:*

Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk tarihi alanındaki çalışmaları müstakil bir kongreye bağlama amacı ile düzenlenmistir. Hazırlık çalışmaları birkaç yıldır süregelen bu kongre, ilk toplantısını 24-26 Eylül 1974 tarihleri arasında *Napoli*'de Türkoloji Enstitüsü'nde yapacaktır

7. *Uluslarası Onomastik Kongresi:*

Üç yılda bir toplanan ve yeradları bilimi üzerinde çalışan bir kongredir. 1969 yılında X. kongeresini *Viyana*'da, 1972 yılında XI. kongresini *Sofya*'da yapmıştır. Son yıllarda, memleketimizden katılan bilim adamları ile, bu kongerede Türkiye onomastiği de temsil edilmektedir.[159]

159 Bu kongrenin çalışmaları üzerine daha geniş bilgi almak için bkz. Ahmet Caferoğlu, 1966 *Yılı Bilim Kongreleri*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVIII (1970), s. 20–24.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

50. § Türk dilinin Cumhuriyetten önceki genel durumu ile, 50 yıllık Cumhuriyet dönemindeki genel durumu arasında yapılacak küçük bir karşılaştırma bile, Türk dilinin Cumhuriyet dönemindeki millet varlığı ve ulusal kültür hayatımız bakımından kazandığı değeri hemen ortaya koyabilecek niteliktedir. Yukarıdaki bölümlerde verilen bilgiler ve yapılan açıklamalar gösteriyor ki, bu dönemde:

1. Türk dili kendi alınyazısı ile başbaşa bırakılmış ve yüzyılların ihmaline terkedilmiş bir manevî varlık olarak kalmaktan kurtarılmıştır.

2. Türk diline devlet eli uzanmış, ona gereken ilgiyi gösterecek girişimler yapılmıştır.

3. Tarihî, sosyal ve kültürel zaruretlerle bir Dil Devrimi yapılmış, Türk dilinin gelişip gürleşmesini engelleyen pürüzler temizlenmeğe çalışılmıştır. Dil Devrimi ve dili özleştirme çalışmaları ile, Türkiye Türkçesi 50 yıl içinde büyük bir yol almıştır. Bu konuda yapılan sayımlar 1901–1973 yılları arasında gelişme bakımından dilimizin % 60,5 oranında türkçeleştiğini ortaya koymuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılmış eserlerin dili ile, bugün yazılan eserlerin dili arasındaki karşılaştırma, türkçecilik yönünden bu gelişmeyi pek açık olarak gösterebilmektedir. Öyle ki, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılan eserleri, bugünün kuşaklarının sözlük kullanmadan anlayabilmeleri imkânsızlaşmış gibidir. Bu durumu belirttikten sonra, dili yeniden, küçümsenemeyecek oranda yabancılaşmaya açık tutan bir başka etkiyi de belirtmek gerekiyor. Bilindiği üzere, çeşitli sosyal, kültürel ve ticarî ilişkiler dolayısiyle, Cumhuriyet döneminde dilimize yüzlerce Batı kökenli yabancı kelime de girmiş bulunmaktadır. Bu konuda yapılan sayımlar, bu türlü kelimelerin sayısının % 10,5 oranında olduğunu gösteriyor. Bir yandan dilimizi, yüzyılların biriktirip yoğunlaştırdığı Arapça ve Farsça kelimelerden temizlemeğe çalışırken, öte yandan, bu dili Batı köbenli yığınlarca kelimenin olağanüstü akınından koruyamamak, gelecek yüzyıllar, Türk dili-

Levent Şahverdi Arşivi

nin önüne kendi kendini geliştirmesi bakımından yeni birtakım engeller ve yığınlar çıkaracak demektir. Bu konuda alınan en etkili tedbir, kanımızca, Türk dilinin yeni kelime türetme olanaklarını kendi yapısına ve yaratma gücüne en elverişli bir biçimde işletmeğe çalışmaktır. Ancak böyle bir yolla bu türlü güçlükleri kolayca yenebildiğimiz za an, kendimizi, girişmiş olduğumuz bir kültür dili yaratma çabasından başarı ile çıkmış sayabiliriz.

4. Türk dilini yabancı kelimelerden arıtma ve kendi yaratma olanaklarını geliştirme amacı ile yapılagelen çalışmalarla, dile eski kaynaklardan ve halk dilinden yüzlerce kelime sokulmuş; bunların yetersiz olduğu yerlerde de, türetme ve birleştirme yolu ile yeni kelimeler yapılmıştır. Ancak, türetme ve birleştirme yolu ile kurulan yeni kelimeler arasında, dilin sesbilgisi (phonetique), şekilbilgisi (morphologie), anlambilim (semantique) ölçüleri ile, anadil duygusuna uygunluk bakımından tartışma konusu olagelen örnekler çoktur. Bundan sonraki kelime türetmelerinde, dilbilim ilkelerine uygun daha sağlam yöntemlere başvurulursa, dili özleştirme çalışmalarındaki bu türlü pürüzlerin de kolaylıkla giderilebileceği kanısındayız. Bu yolda alınacak daha programlı tedbirler hem Türkçeye zenginlik kapusunu açan bir işleklik kazandıracak hem de onu, bu işleklik sayesinde yabancı etkilerden kolayca koruyabilecektir. Dolayısiyle, yeni kavramlara yeni karşılıklar bulma işi de büyük ölçüde kolaylaşmış olacaktır.

5. Cumhuriyet döneminde, Dil Devrimi ve dili özleştirme çalışmalarının bir sonucu olarak, konuşma dili ile yazı dili, halkın dili ile aydınların dili arasındaki büyük açıklık kapanmıştır. Bugün bu ayrılık, konuşma dili ile yazı ve kültür dili arasındaki normal ayrılık ölçüsündedir.

6. Cumhuriyet döneminde, Türk ulusu kendi varlığının bilincini kavradıktan sonra, Türk dili de kendi benliğini bulmuştur denebilir. Artık bugün, XIV–XIX. yüzyıllar Osmanlı aydınında olduğu gibi, aydınlar arasında Türkçeyi hor görenler yoktur. Aksine, özlü ve güzel bir Türkçe ile yazabilme çabasına girişilmiştir. Cumhuriyet döneminde ulusal dil davası, Türk Devrimi'nin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmıştır. Bugün Türk dilinin özleşmesi ile ilgili çeşitli konular tartışılırken, ister Dil Devrimi'ni savunucu ister eleştirici yönde olsun, bütün aydınların büyük bir duyarlık göstermesi, yukarıda belirttiğimiz durumun ve artık ulusa maledilebilmiş olan dil sevgisi ve anadil duygusunun olgun bir belirtisidir.

Levent Şahverdi Arşivi

7. Türk dili, Cumhuriyet dönemindeki dili özleştirme çalışmaları ile, aynı zamanda bir kültür dili yaratma çabasına da girmiş bulunmaktadır. Bilim dilinin gittikçe sadeleşmesi ve uzmanlık alanları ile ilgili pek çok terimin türkçeleştirilmiş olması bu çabanın olumlu ürünleridir. Ancak, üstün seviyede bir kültür dili yaratma çabasından başarı ile çıkabilmemiz için, dilimizin, edebiyat, bilim, san'at ve teknik konularla ilgili her kavramı, kendi türetme imkânları ile kolayca karşılayabilecek bir işlekliğe kavuşturulması gerekmektedir. Bu da Türk dilinin tarih boyunca süregelen gelişme ve değişmeleri ile yaratma ve türetme olanaklarının, bilimsel yollarla ortaya konabilmesi ile mümkündür. Türkçenin yapı ve işleyişi ile ilgili özellikleri, en ince ayrıntılarına kadar ortaya konamadan, bir kültür dili yaratma çabasında gereken başarıyı sağlayabilmek imkânsız gibidir. Cumhuriyet dönemindeki 50 yıllık uygulamanın bu yöndeki boşluğu gözününde bulundurularak, ikinci 50 yıllık dönemde daha düzenli ve programlı çalışmalar yapılması gerektiği kanısındayız.

8. Cumhuriyet döneminde, Türk Dili bir bilim kolu olarak üniversitelere girmiş, Türk tarihi ile birlikte Türk dilinin kaynaklarına inerek araştıracak Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi adı ile özel bir fakülte bile kurulmuştur. Cumhuriyet dönemindeki genel gelişmeye paralel olarak, yerli ve yabancı üniversitelerde Türk dili alanında da epey bilim adamı yetişmiştir. Bu alandaki çalışmalarda çeşitli konular ele alınmış, çeşitli sorunlar aydınlığa kavuşturulabilmiştir. Yukarıda, derleme ve tarama çalışmaları, kaynak metin yayınları, araştırma ve inceleme niteliği taşıyan eserler bölümlerinde verilen bilgiler ve yapılan yayınlardaki çeşitlilik bu konuda yeterince aydınlatıcı olmuştur sanırız. Ancak, Cumhuriyet'in 50 yılını dolduran bu çalışma ve başarılara rağmen, daha Türk dili alanında büyük boşluklar vardır. Ortaklaşa emek bekleyen çok önemli işler bulunmaktadır. Bunların gerçekleşebilmesi, öncelikle, kaynak metinlerin düzenli bir programla yayımlanmasına, çok sayıda ve derinlemesine monografilerin hazırlanmasına bağlıdır. Hâlâ, Türkiye Türkçesinin bilimsel ölçülerle geniş bir ana grameri yazılamamıştır. Atatürk'ün *I. Türk Dili Kurultayı*'nda işaret ettiği *Tarihî Türk Dili Grameri* ne yazık ki ortaya konamamıştır. *Tarihsel Türk Dili Sözlüğü*'nün hazırlıklarına ancak bir yıl önce başlanabilmiştir. Çeşitli Türk lehçelerinin ayrı ayrı sözlükleri ile, bunları birleştiren genel ve geniş kapsamlı bir sözlük meydana getirilememiştir. Bunun yanında, Türkçenin daha deneme niteliğinde olan bir *Etimoloji Sözlüğü* bile yayımlanamamıştır. Anadolu ve Rumeli ağızlarının, yeterli teknik araçlarla tam ve bi-

Levent Şahverdi Arşivi

limsel bir derlemesi yapılabilmiştir denemez. Sağlam ağız malzemesi elde olmayınca, bu ağızların bilimsel yönden değerlendirilmesine ve dil haritalarının yapılmasına da geçilememiştir. Anadolu köy, kasaba ve şehirlerindeki sosyal, ekonomik ve teknik gelişmelerle, büyük şehirlere ve sanayi bölgelerine yapılan göçler, sözlü kaynak durumundaki bu paha biçilmez kültür hazinemizi, günden güne hızlı bir aşınmaya ve yokolmaya doğru sürüklemektedir. yabancı memleketlerde bu işlerin çok önceleri başarılmış olduğu gözönünde bulundurulursa, bizim Cumhuriyet'in 50. yılını doldurup, ikinci 50 yıllık döneme adım attığımız şu günlerde, bu türlü işlere de, hiç vakit geçirmeden düzenli bir programla elatmamız gereği kendiliğinden ortaya çıkar.

Memleketimizdeki anlambilim (semantique) ve stilistik çalışmaları da emekleme çağında denecek kadar yenidir.

Türk dili ile ilgili bütün bu önemli sorunların, Türk dili alanındaki, yüzyıllarca sürügelen boşlukları kısa sürede kapatacak bir biçimde ele alınabilmesi, bir yönü ile de eleman bolluğunu ve maddî olanağı gerektirmektedir. Yerine göre, üniversitelerin imkânlarını aşan üniversiteler üstü akademik çalışmalar beklemektedir. Üniversitelerimizin, Türk dili alanındaki eleman yetersizliği ve maddî olanaklar bakımından çektiği sıkıntı dikkate alınınca, yukarıda belirttiğimiz nitelikteki çalışmaların gerçekleştirilebilmesinin nelere bağlı bulunduğu kolayca anlaşılır.

Bu yeni dönemde, yabancı ülkelerin yüzyıllar önce gerçekleştirdikleri bir Dil Akademisi'nin ya da Bilimler Akademisi'ne bağlı bir Türk Dili Enstitüsü'nün kuruluşunun gerçekleştirilebilmesi, kanımızca yukarıda dokunduğumuz ana sorunların kolayca çözüme götürülmesinde başarılı bir atılım olur. Böyle bir atılımla da, Atatürk'ün beklediği Türkçeyi üstün seviyede bir kültür dili durumuna yükseltebilme savaşından, çok daha kısa sürede ve başarılı olarak çıkma olanağı sağlanmış olur.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1959.

Ahmet Cevdet Paşa, *Cevdet Tarihi*, İstanbul 1331.

Ahmet Mithat, *Medrese-i Süleymaniye Rehnümâ-i Muallimîn*, İstanbul 1305.

Akarsu, Bedia, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul 1955.

Aksan, Doğan, *Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar*, TDAY-Belleten 1969, s. 47-51.

Aksan, Doğan, Kavram Alanları - Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine, TDAY-Belleten 1971, s. 253-262.

Aksan, Doğan, Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma, I. Türk Dili Bilimsel Kurultayı'nda okunan bildiridir (Ankara 1972).

Aksan, Doğan, *Türk Yazı Dilinin Yaşı İle İlgili Araştırmalar*, Milletlerarası 1. Türkoloji Kongresi'nde okunan tebliğdir (İstanbul 1973).

Aksoy, Ömer Asım, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, TDK. yay., Ankara 1973.

Arat, R. Rahmetî, *Kutadgu. Bilig*, TDK. yay; İstanbul 1974.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya* Atatürk Devri Hatıraları, Dünya yayınları 5, 2 cilt İstanbul.

Atay, Falih Rıfkı, *Harf Devriminin* 25. *Yılını Kutlarken*: *Yeni Yazı*, Türk Dili, C. 11, S. 23 (1953).

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü yayınları: 1, 2. baskı, C. I Ankara 1961, C. II Ankara 1959.

Aziz b. Erdeşîr-Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, Fuad Köprülü'nün önsözü ile, İstanbul 1928.

Balî, Muhan, *Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Tez Çalışmaları*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVI (1968), s. 139-145.

Levent Şahverdi Arşivi

Baydar, Mustafa, *Atatürk Diyor ki* (Atatürkün direktifleri, düşünceleri ve kısaca hayatı), 4. baskı İstanbul 1960.

Baydur, Suat Yakup, *Dil ve Kültür*, TDK. Yayını, 2. basılış, Ankara 1963.

Blochet, E., *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Tome 1. Paris 1932.

Böklen, Ernst, *Die Entstehung der Sprache im Lichte des Mytos*, Berlin 1922.

Caferoğlu, Ahmet, 1966 Yılı Bilim Kongreleri, Türk Dili ve Edebiyatı Derg. XVIII (1970), s. 20 - 24.

Coşar, Ömer Sami, *Atanın Büyük İnkilâbı: Elifbeden Alfabeye*: 5, Milliyet, 14 Kasım 1960.

Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle ilgili Söylev ve Demeçleri, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayınları, C. I, II, Ankara 1946.

Dilaçar, A., *Alfabemizin* 30. *Yıldönümü*, Türk Dili, S. 83 (1958).

Dilaçar, A., *Atatürk ve Türkçe*, Atatürk ve Türk Dili, TDK. Yayını, Ankara 1963 s. 41-52.

Dilaçar A., *Türkiye'de Dil Özleşmesi*, Ankara 1969.

Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır, TDK. Tanıtma Yayınları Açık Oturumlar Dizisi I, Ankara 1962.

Emre, Ahmet Cevat, *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Anket* I, II, İstanbul 1933.

Ergin, Muharrem, *Türkoloji Bölümü Çalışmaları II: Tez Çalışmaları*, Türk Dili ve Edebiyatı Derg. X (1961), s. 131-160, XI (1961), s. 109-128.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, MEB. 1000 Temel Eser serisi: 32, İstanbul 1970.

Erişirgil, Emin, *Bir Tarih Bir Teklif*, Türk Dili, C. 1, S. 5 (Ocak 1952)

Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul 1332.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339.

Günaltay, Ş.-Tankut, Hasan Raşit, *Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul 1938.

Heyd, Uriel, *Language Reform in Modern Turkey*, The Israel Oriental Society yayını: 5, Jerusalem 1954.

Humboldt, Wilhelm von, *Gesammelte Schriften*, Bd. VII/1. Berlin 1907.

Levent Şahverdi Arşivi

İbnü Mühennâ Lûgatı (Yayımlayan: A. Battal Taymas), TDK. yay., İstanbul 1934.

İmer, Kâmile, *Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma*, Türkoloji Dergisi C. V (1973), 175–190.

İnan, Abdülkadir, *Eski Türkçe üç Kur'ân Tercümesi*, Türk Dili, S. 6(1952).

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara Türkiye İş Bankası Yayınları, 1956.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk* İstanbul Remzi Kitabevi 1961.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk ve Türk Dili*, Atatürk ve Türk Dili, TDK. yay., Ankara 1963, s. 109-110.

Korkmaz, Zeynep, *Das Oghusische im XI und XIII. Jahrnundert als Schriftsprache*, CAJ. vol. XVII /2-4 (1973), s. 294-303.

Korkmaz, Zeynep, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ank. Üniv. DTCF. yay., Ankara 1963.

Korkmaz, Zeynep, *Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri*, Türkoloji Dergisi, C. V /1 (1973), s. 13-19.

Korkmaz, Zeynep, *İzmir Kitaplıklarında Eski Anadolu Türkçesine Ait Birkaç Değerli Yazma*, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, C. VIII /3-4, s. 43-44

Korkmaz, Zeynep, *Sadrü'd-din Şeyhoğlu, Marzubān-nāme Tercümesi*, Ankara Üniv. DTCF. Yayım. Ankara 1973.

Köprülü, M. Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basît*, İstanbul 1928.

Köprülü, M. Fuad *Muhammed b. Kays ve Eseri*, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İstanbul 1934, s. 155-161;

Levent, A. Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK. Ankara 1949, 2. basım TDK, Ankara 1960.

Mansuroğlu, Mecdud, *Ahmed Fakih, Çarhnâme*, İst. Üniv. Edeb. Fak. yay., İstanbul 1956.

Mansuroğlu, Mecdud, *Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi*, Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, IV /3. (1951), s. 215-229.

Mansuroğlu, Mecdud, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İst. Üniv. Ed. Fak. yayını. İstanbul 1958.

Mazıoğlu, Hasibe, *Anadolu'da XIII. Yüzyıl Ürünlerinden Bir Eser*, X. Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler, 1963. TDK. yay., Ankara 1964, s. 75-79.

Levent Şahverdi Arşivi

Mercimek Ahmed, *Kaabusname*, (Bugünkü dile çeviren ve önsözü hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay), MEB. yay., 1. baskı, İstanbul 1944; 11. baskı, İstanbul 1966.

Molla Salih, *Eş-Şuzûr-üz-Zehebiyye vel-Kıtaül-Ahmediyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK, yay., İstanbul 1946.

Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl*, Kütüphane-i Ebüzziya serisinden, 1305.

Nevai, Ali Şir, *Muhakemet-ül-Lûgateyn*, (Şimdiki dile çeviren: İshak Refet Işıtman), TDK. yay., Ankara 1941.

Önertoy, Olcay, *DTCF. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çalışmaları*, Türkoloji Derg. C. I. (1964), s. 159-164: Türk Dili Çalışmaları

Pritsak, Omeljan, *Karahanlılar* md., İA. sayı: 58.

Sertkaya, Osman, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinin I - XX Ciltlerinin Indeksi TDED. XX (1972), İstanbul 1973, s. 201-212.

Tekin, Talât, *A Grammar of Orkhon Turkic*, *Bloomington* 1968.

Terzioğlu, S.A., *Atatürk'ün Geometri Kitabı*, Cumhuriyet gazetesi, 15 Haziran 1971.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK. yayını, Ankara 1956. *Türk Dil Kurumu Kol Çalışmaları*, TDK. Ankara 1972.

Ülkütaşır, M. Şakir, *Türk Dil Kurumu'nun Dünü ve Bugünü*, Türk Dili İçin, TKAE yay., C.I, Ankara 1966.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar*, *Hatıralar*, TDK. yay., Ankara 1943.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, *Hatıralar*. Ankara 1956.

Yücel, Tahsin, *Dil Devrimi*, Varlık yay., İstanbul 1968.

Türk Dili için, 6 ciltlik eser, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını Ankara 1966-1968.

Zülfikar, Hamza, *Cumhuriyet Döneminde Yurdumuzda Yapılan Kaynak Metin Yayınları*, Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı, DTCF. yay., Ankara 1974, s. 171-199.

Levent Şahverdi Arşivi